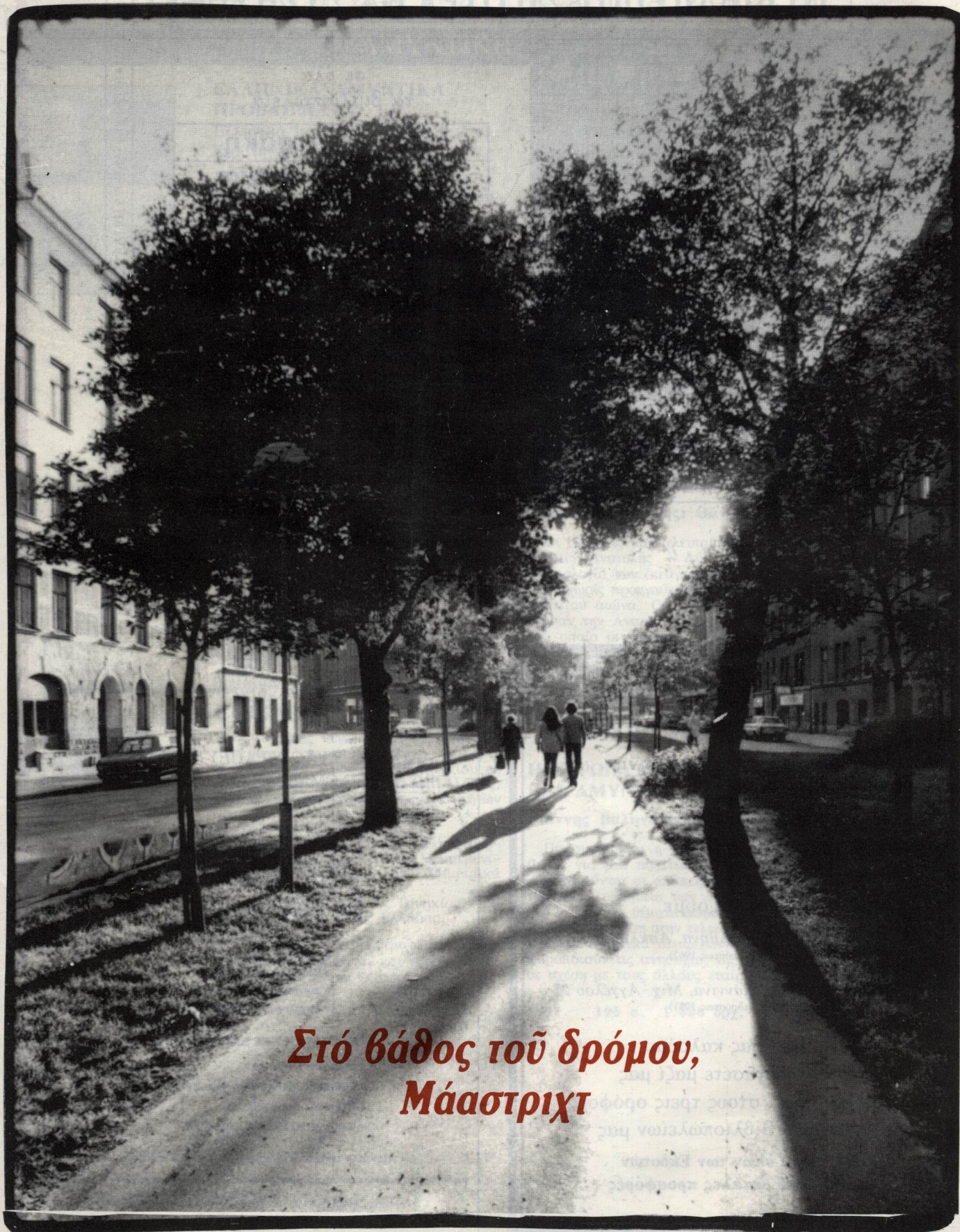

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

*Στό βάθος του δρόμου,
Μάαστριχτ*

Σεπτέμβριος 1992 • τεύχος 119 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επίδεψη
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Μετά-Μάαστριχτ δίλημμα
Γιώργου Μαργαρίτη	6	Είμαστε κι εμείς αισιόδοξοι
Λάκη Δεδουσόπουλου	7	Μετά-καλοκαιρινό πανεπιστήμιο
Βασίλη Ζουναλή	9	Γιά τήν άφορητη αίσθηση τής ματαιοπονίας
Γιώργου Μαργαρίτη	10	Ό μεγάλος ύπνος
	12	Σπιγμαία κι αϋθόρμητα
Μάκη Καβουριάρη	14	Περί Εϋρώπης μυθεύματα
Άντρεά Πανταζόπουλου	16	Γερμανία: ή κραυγή του βατράχου
Άντρεά Πανταζόπουλου	18	Γαλλία: ή παθητική επανάσταση
Άγγελου Έλεφάντη	22	Όδοιπορικό σπίν Άλβανία
Δόμνας Παστουρματζή	28	Οι πρωτοπόροι τής άμερικανικής στέπας: ή πραγματικότητα πίσω από τό μύθο
Άγγελου Έλεφάντη	36	Άπό τήν «Έκθεση ιδεών» στους κουλτουριάρηδες
Δημήτρη Κυρτάτα	46	Μιά συζήτηση μέ τόν Πώλ Κάρτλεττ για τά δυόμισι χιλιάδες χρόνια τής άρχαίας έλληνικής δημοκρατίας
	47	Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις
Κώστα Μάνη	48	Γιά τό βιβλίο του Έβο Άντριτς, «Είναι ένα γεφύρι στό Δρίνο»
Χρήστου Παπαγεωργίου	52	Γιά τό βιβλίο του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου, «Υπό ξένη σημαία»
Λέανδρου Πολενάκη	53	Ό Πιραντέλλο στίς ρίζες
Γιώργου Μαργαρίτη	58	Γιά τό βιβλίο του Α. Παπαναγιώτου, «Τό βαλκανικό ζήτημα και τό βαλκανικό κομμουνιστικό κίνημα 1918-1939»
Άριστείδη Μπαλτά	60	Γιά τό βιβλίο του F. Nietzsche, «Μαθήματα για τήν παιδεία»
Γιώργη Πελαντάκη	64	Ό Νίκος Κούνδουρος μιλάει για τήν «Μπαλάντα ενός δαιμονισμένου»

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Χάρης Γολέμης, Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παύλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταύρος Λιβαδάς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Άριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκαλας, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Άντρεάς Πανταζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπακη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βούλα Τσινόρεμα

ΕΚΔΟΤΗΣ: Άγγελος Έλεφάντης. **ΕΚΤΥΠΩΣΗ:** Θανάσης Γκόννης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. **ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ:** Νίκας, Άγ. Σοφίας & Καλλιπόλεως 53-55, τηλ. 7653483. **ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΜΟΝΤΑΖ:** Τάσος Εύσταθίου. **ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ:** Γεωργία Μπαρούδου, Άλίκη Πελεκάνου. **ΔΙΟΡΘΩΣΗ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:** Γιάννα Κατσιαμπούρα.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., έξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εϋρώπης, έτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εϋρώπης έξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αϋστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Σεπτέμβριος 1992 • τεύχος 119 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 3

Τό μετά-Μάαστριχτ δίλημμα

Τά δύο δημοψηφίσματα για την επικύρωση των συμφωνιών του Μάαστριχτ, στή Δαβία και τή Γαλλία, διαγεύδοντας περίτρανα τήν αίσιοδοξία των εμπνευστών τους, δηλαδή του συνόλου σχεδόν των πολιτικών τάξεων των ευρωπαϊκών κρατών, έδειξαν ότι όπου υπάρχει έστω και υποτυπώδης διάλογος κράτους — πολιτών, όπου οι πολίτες καλούνται νά πούν τή γνώμη τους και νά προβάλλουν τή δική τους θέση, εκείνη ή όμοφωνία βουλήσεων και όραματισμών των πολιτικών τάξεων έξαφανίζεται και ή κοινωνία των πολιτών αποδεικνύεται διχασμένη. Καί ναι μέν ή Εύρώπη δέν έγινε μπάχαλο, πού δά γινόταν αν οι Γάλλοι γήφιζαν «όχι», ούτε όμως σώθηκε τώρα πού μερικές χιλιάδες ψηφοφόρων παραπάνω γήφισαν «ναι». Τό λιγότερο πού δά μπορούσε νά πει κανείς είναι ότι τίς ευρωπαϊκές κοινωνίες διαπερνά ένα αίσθημα άμφιθυμίας, ότι σίς τάσεις προς τήν ένοποίηση αντίσπονται και ίσοδύναμες αντίστάσεις, ότι τή σιγουριά των έθνικών κυβερνήσεων και των τεχνοκρατών των Βρυξελλών άκυρώνει ή άβεβαιότητα και ή ανασφάλεια του μισού τουλάχιστον πληθυσμού τής Εύρώπης. Η διλημματική διατύπωση των πολιτικών προβλημάτων, ό έκβιασμός των συνειδήσεων ν' άπαντήσουν έδω και τώρα μ' ένα ναι ή μέ ένα όχι, ένα είδος ύποκλοπής τελικά τής συναίνεσης, βρίσκονται στή ρίζα αυτής τής άμφιθυμίας. Είναι τό ίδιο τό δίλημμα, πού δημιουργεί γευδείς διαχωριστικές γραμμές, διχασμούς και άλληλοακυρώσεις.

Διότι, αν τό καλοξετάσει κανείς, πολλοί άπ' αυτούς πού γηφίζουν «ναι» δέν τό έννοούν μέ τούς όρους του Μάαστριχτ. Άλλά και οι πλείστοι των όσων γηφίζουν «όχι» δέν είναι έναντίον τής ευρωπαϊκής ένοποίησης. Καί οι μέν και οι δέ έκβιάζονται ν' άπορρίψουν και ν' άποδεχθούν ιδέες και προοπτικές πού δέν είναι δικές τους. Συμβαίνει όμως, και στή Γαλλία φάνηκε καθαρά, τό «όχι», ένω συμπίπτει κοινωνικά μέ τό χάρτη τής άνεργίας, τής άποβιομηχάνισης, των νεότερων ήλικιών, των άγροτών και των εργατικών κέντρων, νά χρωματίζεται από τά συνθήματα του πασειστών, του έθνικισμού, τής ξενοφοβίας, του ρατσισμού. Συμβαίνει επίσης τό «ναι», ένω κοινωνικά άγκαλιάζει μεγάλες ήλικίες, τεχνοκράτες, τήν πνευματική εργασία, τόν κόσμο πού βγαίνει κερδισμένος από τήν καπιταλιστική ανασυγκρότηση, τόν κόσμο τής επιτυχίας, νά συνυπάρχει μέ άριστερους, οικολόγους, σοσιαλιστές, δημοκράτες.

Στή σημερινή συγκυρία ώστόσο, πού τήν διαμορφώνουν όχι μόνο ευρωπαϊκές οικονομικές πραγματικότητες και ευρωπαϊκές ιδεολογικές τάσεις αλλά και τό βάρος των εκατομμυρίων πεινασμένων του Τρίτου Κόσμου πού συρρέουν προς τήν Εύρώπη, και ή άνοδος του νεοφασισμού και ή κατάρρευση των κοινωνιών του ύπαρκτου και ή ήγεμονική επιτήρηση των ΗΠΑ, αναδεικνύονται δύο δρόμοι: από τή μία ό δρόμος του νεοφασισμού μέ τά αναγκαία συμπληρώματά του, τόν έθνικισμό και τόν ρατσισμό, από τήν άλλη ή γερμανική ήγεμονία, οι δύο ταχύτητες (ό δρόμος του καπιταλισμού).

Πρίν λίγα χρόνια γινόταν λόγος για τόν «τρίτο δρόμο». Αυτός δέν ύπάρχει πιά γιατί οι έκφραστές του ταυτίστηκαν μέ τόν σοσιαλκρατισμό τής σοσιαλδημοκρατίας. Έτσι ποτέ άλλοτε δέν ήταν έντονότερη ή διάσταση τής «κοινωνικής» και τής πολιτικής Άριστερής. Γι' αυτό και ποτέ άλλοτε ή «κοινωνική» Άριστερά δέν ήταν, μεταπολεμικά τουλάχιστο, τόσο έκθετη στή σαγήνη του νεοφασισμού και του περιδεούς άρχαϊσμού.

Νά λοιπόν, ύστερα από τόσα, τό νέο δίλημμα: ή καπιταλισμός ή νεοφασισμός. Νά και τό νέο όραμα: νά ξαναγίνουμε αντιφασίστες υπό τήν ήγεσία του Κόλ και του γαλλογερμανικού άξονα, άλλως οι Λεπέν ένεδρεύουν. Ίσως, τώρα, κάπως καθαρότερα μπορούμε νά αναλογισθούμε ότι εκείνες οι φαρδιές λεωφόροι τής ιστορίας, έν όνόματι των όποιών αυτομόλησε ή ευρωπαϊκή Άριστερά, δέν ήταν παρά τό μονοπάτι πού μäs όδήγησε στα νέα καυδιανά δίκρανα. Αν πράγματι τό συνειδητοποιήσουμε, τό κέρδος δέν δά είναι λίγο. Έτσι κι άλλιώς είμαστε ύποχρεωμένοι νά περπατήσουμε. Καλό δά είναι νά ξέρουμε πού πάμε και πού μäs πάνε.

Φίλοι συνδρομητές,

Άνανεώστε τίς συνδρομές σας. Όπως γράγαμε και στό προηγούμενο τεύχος, πάνω από 300 συνδρομές δέν έχουν ανανεωθεί, ύπάρχουν πολλές πού έχουν λήξει έδω και μήνες. Τουλάχιστον ειδοποιήστε μäs νά σταματήσουμε τήν άποστολή του περιοδικού, γιατί άκόμη και τά γραμματόσημα κοστίζουν.

Ο τεράστιος πιγκουίνος! πού μᾶς κυβερνᾶ εἶναι φύσει αἰσιόδοξος. Δέν παύει νά μᾶς τό ἐπαναλαμβάνει σέ ὅλες του τίς δραματικές δηλώσεις. Ἐπιμένει σταθερός, παρά τό γεγονός ὅτι ὅσα προβλέπει, σχεδιάζει, προγραμματίζει καί ἀνακοινώνει διαφεύδονται καί καταρρέουν κατά κανόνα μερικά εἰκοσιτετράωρα ἀργότερα. Φτιάχνει κλίμα — ὅπως λένε καί οἱ εἰδικοί στήν «ἐπεξεργασία» τῆς κοινῆς γνώμης— μέ τόν βιομηχανοποιημένο τρόπο του: ἐκεῖνο πού κάνει τίς ἀεροσυνοδούς νά ἀνακοινώνουν χαμογελαστά στούς ἐπιβάτες ὅτι καί οἱ τέσσερις μηχανές τοῦ σκάφους χάλασαν καί ὅτι τό ἄμεσο μέλλον προδιαγράφεται προβληματικό...

Ὁ χαμογελαστός πιγκουίνος πιστεύει ὅτι τό φαραωνικό του «Κά» εἶναι ἀλάνθαστο καί ὅτι, ὡς δευτέρη Θάτσερ —λίγο πιο μικρή—, θά τρέφει σέ ἄτακτη φυγή συντεχνίες καί συνδικαλιστές, θά ἐξανδραποδίσει μισθωτούς, συνταξιούχους καί ἀσφαλισμένους, θά ἐξευτελίσει ἀμοιβές καί ὄρους ζωῆς, ἀνθρώπινες ἀξιοπρέπειες καί «δικαιώματα». Πιστεύει ὅτι ἀπάνω στά ἀνθρώπινα ἐρείπια καί στόν λεηλατημένο δημόσιο πλοῦτο θά γεννηθοῦν ἐταιρεῖες τύπου Χόγκ Κόγκ, ἐπιχειρηματίες δυναμικοί τύπου Κορέας, χρηματιστές τύπου Φορμόζας καί ὅτι θά βασιλέψουν στηρίζοντας ἑαυτούς καί πιγκουίνους, νῦν καί αἰεὶ καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων... Ἄσε δέ πού μπορεῖ νά ἔρθουν καί Ἰάπωνες, ὅπως ἐκεῖνοι πού ἔκρυψαν μιά Χόντα μέσα σέ καθεμιά πολύ ἐγγλέζικη Ρόβερ.

Ἐκεῖνο πού μᾶς κάνει ἐμᾶς αἰσιόδοξους εἶναι τό ποιόν τῆς οικονομικῆς βάσης τῆς πρωθυπουργικῆς αἰσιοδοξίας. Ἡ σιδηρά κυρία τῆς Ἀλβιόνος ὅλο καί κάτι ἀξιόλογο εἶχε νά ἐκποιήσει, ὅλο καί κάποιον κύρος ἔβρισκε νά ἐπικαλεστεῖ. Εἶχε δέ ἐπιπλέον καί τόν Θεό μαζί της — αὐτό ἔλειψε! Στίς μέρες της τά πετρέλαια τῆς Βόρειας Θάλασσας ἀνάβλυζαν χρυσοφόρα, πράγμα πού χρηματοδότησε πλούσια τήν ἐκστρατεία κατά τῶν ἐργαζομένων καί τῶν φτωχῶν. Ἐτοί ἡ νίκη ἦταν ἀπόλυτη κι ἡ ἐξαθλίωση τῶν μὴ κεφαλαιούχων ἔκανε τήν Ἀγγλία παράδειγμα πρὸς μίμηση σ' ὀλόκληρο τόν καπιταλιστικό κόσμο.

Ὁ ἐδῶ μαθητὴς τῆς ἤδη πούλησε ὅ,τι εἶχε νά πούλησει. Γιά μερικά — ὅπως τά τιμῆντα — πληρώθηκε,

Εἴμαστε κι ἐμεῖς αἰσιόδοξοι...

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

γιά ἄλλα — ὅπως οἱ ἀστικές συγκοινωνίες — πλήρωσε καί θά πληρώνει αὐτούς πού εἶχαν τὴν εὐγενή καλοσύνη νά ἰδιοποιηθοῦν τὴν δημοσία περιουσία. Χονδρικά, ἔσοδα καί ἔξοδα βρέθηκαν στά ἴδια ἐνῶ ὁ πλήρης ἐξανδραποδισ-

μός τῶν ἐργαζομένων δέν ἔχει συντελεστεῖ ἀκόμα, οἱ Ἰάπωνες ἀργοῦν καί ὁ Πρίνος στέρεψε.

Μένει μία μόνη προσδοκία. Τό ἐξ οὐρανοῦ μάννα πού στίς μέρες μας λέγεται «πακέτο Ντελόρ, ἀρ. 2». Κοινωνική βοήθεια δηλαδή, ἀλληλεγγύη πρὸς τοὺς ἀναξιοπαθόντας καί τά παρόμοια. Ἡ ἐθνικὴ παράδοση μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἐλεημοσύνη στόν περιούσιο λαό. Αὐτά τά βοηθήματα θά βάλουν μπρὸς τά μεγάλα ἔργα, δρόμους, ἀεροδρόμια, χρηματιστήρια, φάξ, ὅ,τι δηλαδή χρειάζονται οἱ Ἰάπωνες γιά νά ῥθουν ἢ γιά νά γίνουν μερικοί δικοὶ μας Ἰάπωνες.

Ἐνῶ ὅμως τά πετρέλαια τῆς Θάτσερ ἦταν χειροπιαστά, τό ἐξ οὐρανοῦ μάννα ἔχει ὅλες τίς ἀβεβαιότητες τοῦ θαύματος. Δέν ἀρκεῖ ἡ τυφλὴ πίστη, χρειάζεται κι ὁ Θεὸς νά ῥθῆναι στά κέφια του. Ὅταν δέ ὁ τελευταῖος ἔχει μπλέξει μέ τίς ἰσοτιμίες τῶν νομισμάτων του, μέ τὴν ἀνεργία καί τὴν κοινωνικὴ ἀνισότητα, μέ τὴ σοβιετικὴ κληρονομιά καί διαδοχὴ, μέ τοὺς νεοναζὶ καί τ' ἄλλα ὑποπροϊόντα τοῦ χάους, πῶς νά σέ βοηθήσει μέ τά θαύματά του. Καί πῶς ἐσύ ὁ φτωχὸς νά φέρεις σέ αἴσιο πέρας τόν πόλεμο ἐνάντια στόν ἐργαζόμενο λαό σου χωρὶς τὴ συνδρομὴ του. Εἶναι δέ καί ἀργά γιά νά ψάξει κανεὶς πιο προσεκτικὰ γιά πετρέλαια στό βυθὸ τοῦ Αἰγαίου.

Κι ἔτσι λοιπὸν ταξιδεύει στό ἄγνωστο ὁ τεράστιος πιγκουίνος. Προσμένοντας — ὅπως ὅλοι μας — κάποιον θαῦμα. Καί ἐνῶ ἐμεῖς οἱ πολλοὶ μπορούμε στό κάτω κάτω νά συναντήσουμε τό θαῦμα μας στά ΛΟΤΤΟ, ΠΡΟΤΟ, ΠΡΟΠΟ, ΛΑΓΚΟ καί ὅλα τά διαθέσιμα θαυματουργά, στόν καημένο μας τόν κυβερνήτη τί μένει;

Πῶς λοιπὸν νά μὴν εἴμαστε αἰσιόδοξοι καί ἐμεῖς ἀντικρίζοντας τό εὐτυχημένο χαμόγελο ἐνός συνανθρώπου πού χτύπησε τόσο βάνουσα ἢ μὴ ἀνιστόρητη ἱστορία;

1. Δανεῖζομαι τὴν ἔκφραση ἀπὸ τὴν Καθημερινή. Συγγνώμη, ἀλλὰ μοῦ φάνηκε πολὺ πετυχημένη.

Καλοκαίρι ἴσον νεκρός χρόνος, ὄχι ὅμως καί τό καλοκαίρι τοῦ 1992 γιά τήν κυβέρνησι καί τήν ἐθνική μας ἀντιπροσωπεία. Αὐτό τό καλοκαίρι ἔχει ἄλλο λόγο γιά νά μείνει ἀξέχαστο, πολύ

διαφορετικό ἀπό τήν καλοκαιρινή ραστώνη. Σέ χρόνο ρεκόρ καταρτίστηκαν, ὑποβλήθηκαν καί ψηφίστηκαν πλεῖστοι νόμοι καί πάμπολλες τροποποιήσεις νόμων πού ἡ σοβαρότητά τους ὡς πρός τίς ἐπιπτώσεις τους εἶναι ἀναλογικά ἀντίστροφη πρός τή σπουδή ὡς πρός τήν ταχύτητα υἰοθέτησής τους ἀλλά καί τήν ἐπιμέλεια τοῦ περιεχομένου τους. Ἡ κυβέρνηση ἀποφάσισε τήν ταχύρρυθμο ἀνάπλαση τῆς κοινωνίας πού ἐκπροσωπεῖ, τουλάχιστον θεωρητικά, κρίνοντας ὅτι ἡ τελευταία εὑρίσκεται σέ πλήρη δυσαρμονία πρός τό ἰδεῶδες τῆς κοινωνίας πού ἔχει αὐτή κατά νοῦ.

Ἄπό τό ἀναμορφωτικό ἔργο δέν παραμελήθηκε, βεβαίως, καί ἡ πανεπιστημιακή ἐκπαίδευση. Μετά κυοφορία ἀρκετῶν ἐτῶν — ἀφοῦ ἡ τροποποίηση τοῦ «ρίζοσπαστικοῦ» 1268/82 ἄρχισε σχεδόν πρὶν ἀπό τήν ἐφαρμογή του — ἡ πανεπιστημιακή κοινότητα ἀπέκτησε θεσμικό πλαίσιο ἱκανό νά δημιουργήσῃ τό πανεπιστήμιο τοῦ 21ου αἰῶνα, κατά τήν εἰσηγητική, τουλάχιστον, ἔκθεση. "Ἄς μοῦ ἐπιτρέψῃ ὁ σεβαστός ὑπουργός Παιδείας νά διατυπώσω ἕνα ἀφορισμό. "Ἄν τό πανεπιστήμιο τοῦ 21ου αἰῶνα ἔχει τήν παραμικρή σχέση μέ τόν ψηφισθέντα νόμο, τότε τό μέλλον τοῦ πανεπιστημίου εἶναι ζοφερόν καί καλό θά ἦταν νά τό μετατρέψουμε ἀπό τώρα σέ ἐπαγγελματική σχολή, σέ ἐρευνητικό κέντρο, ἄντε καί σέ παράρτημα κάποιου ἀξιοπρεποῦς ἀλλοδαποῦ ἰδρύματος σέ συνεργασία μέ τό Southeastern ἢ κάποιο ἀνάλογο εὐαγές Κέντρο Ἐλευθέρων Σπουδῶν.

Θά προσπαθήσω νά γίνω πολύ συγκεκριμένος ὑποστηρίζοντας τόν πιό πάνω ἀφορισμό. Ὁ νέος νόμος περιέχει ρυθμίσεις πού μποροῦν νά κατανεμηθοῦν στίς ἐξῆς κατηγορίες:

Πρῶτον, διατάξεις αὐτονόητες καί ἐπιβαλλόμενες ἀπό τό Σύνταγμα. Πρόκειται γιά τίς ρυθμίσεις διαχειριστικῆς αὐτοτέλειας, διαχειριστικῆς καί σέ καμία περίπτωση οἰκονομικῆς, ὅπως, ἐκ παραδρομῆς φαντάζομαι, ἔχει ὑποστηριχθεῖ, πού προωθοῦνται μέ τόν νέο νόμο. "Ἔστω

Μετά-καλοκαιρινό πανεπιστήμιο

τοῦ Λάκη Δεδουσόπουλου

καί καθυστερημένα, λοιπόν, ἔστω καί ἡμιτελῶς, ἀφοῦ ἡ οὐσία συχνά παραπέμπεται σέ μελλοντικά προεδρικά διατάγματα, ἄς τίς δεχθοῦμε θετικά.

Δεύτερον, ρυθμίσεις πού δηλώνουν καλές προθέσεις καί ἄγνοια

(στήν καλή περίπτωση) ἢ ἀπλή κουτοπονηριά (γιά τοὺς πιό φιλύποπτους). Ἐδῶ μποροῦμε νά ἐντάξουμε μιά σειρά θεμάτων πού σχετίζονται μέ τήν ὀργάνωση τῶν σπουδῶν σέ δύο κύκλους, μέ τίς μεταπτυχιακές σπουδές, τή χρηματοδότηση τῆς ἐρευνας καί μέ τό περιβόητο ζήτημα τῶν συγγραμμάτων.

Τρίτον, ρυθμίσεις πού ἀφοροῦν τό ΔΕΠ, τίς προοπτικές, τίς ἀμοιβές καί τή συμμετοχή του στά διοικητικά ὄργανα. Γιά νά ἀποφύγω κάθε χαρακτηρισμό περί συντεχνίας, δέν θά μιλήσω καθόλου γιά τά ζητήματα αὐτά, ἄν καί ὀδηγοῦν σέ ἕνα κλειστό πανεπιστήμιο καί προχωροῦν σέ μιά ἀναδιανομή ἐξουσίας πρός τή συντηρητική κατεύθυνση καί οὐσιαστικά εἶναι τό κύριο ἢ καί τό μόνο ζητούμενο ἀπό τό νόμο Σουφλιᾶ. "Ἄς δοῦμε ὅμως τίς ἄλλες, καλοπροαίρετες ρυθμίσεις πού ἐπίσης ἐνισχύουν τήν ἀναδιανομή τῆς ἐξουσίας ἀνάμεσα στό πανεπιστήμιο καί τό ὑπουργεῖο Παιδείας ὑπέρ τοῦ τελευταίου.

Πιό συγκεκριμένα, ὁ νομοθέτης πιστεύει ὅτι ἄν ἀπαγορεύσῃ τή συσσώρευση τῶν μαθημάτων στό πτυχίο, ὅπως γίνεται σήμερα, θά αὐξήσει τό κίνητρο τῶν φοιτητῶν γιά ἐπιμέλεια. Ὁ συλλογισμός φαίνεται νά εἶναι νά κρατήσουμε τοὺς φοιτητές «ζεστούς», ὅπως ἔρχονται μετά τή διαδικασία τῶν εἰσαγωγικῶν ἐξετάσεων, καί, ἴσως, νά τοὺς σφίξουμε λίγο τά λουριά. "Ἄν αὐτός ὁ συλλογισμός εἶναι ὀρθός, θά φανεῖ ἐμπράκτως. Προσωπικά πιστεύω ὅτι ἀποτέλεσμα μοναδικό θά εἶναι ἡ συσσώρευση φοιτητῶν τόσο στό δεύτερο ἔτος, ὅσο καί στό πτυχίο, χωρίς αἰσθητά θετικά ἀποτελέσματα, πλὴν, ἴσως, τήν ἐνταση τοῦ παπαγαλισμοῦ, σπόρ στό ὁποῖο ἤδη διακρίνονται οἱ ὑποψήφιοι γιά τά ΑΕΙ. Οἱ στατιστικές τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, τίς ὁποῖες δέν τολμῶ νά σκεφτῶ ὅτι δέν μελέτησαν οἱ «ἄγνωστοι» νομομάγειροι, δείχνουν ὅτι ἡ ἀναλογία αὐτῶν πού ἀποκοτοῦν τό περιβόητο πτυχίο δέν ἔχει μεταβληθεῖ οὐσιαστικά πρὶν ἀπό καί μετά τήν ἐφαρμογή τοῦ 1268. Νά θυμίσω ὅτι πρὸ τοῦ 1268 οἱ φοιτητές εἶχαν δικαίωμα μεταφορᾶς μό-

λις τριῶν μαθημάτων συνολικά (καί κατά μέσο ὄρο ἕξι ἐτήσια μαθήματα σέ τρεῖς ἔξεταιστικές περιόδους). Νά σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι σήμερα οἱ φοιτητές εἶχαν 12 ἔξα-μηνιαία μαθήματα κατά μέσο ὄρο καί ὅτι σέ κάθε ἔξα-μηνιαῖο συμπυκνώνεται, στίς περισσότερες περιπτώσεις, ἡ ὕλη ενός παλαιοῦ ἐτήσιου μαθήματος. Τό οὐσιαστικό πρόβλημα μέ τό πρόγραμμα σπουδῶν δέν εἶναι ἡ δυνατότητα μεταφορᾶς, ἀλλά ἡ συρρίκνωση τῶν βασικῶν μαθημάτων σέ ἕκταση καί ἡ συρρίκνωση τοῦ ἀναγκαίου χρόνου γιά ἐμπέδωση καί ἐμβάθυνση. Καί τό πρόβλημα αὐτό δέν τό ρυθμίζει ὁ νόμος καί καλά κάνει. Γιατί ἡ νομοθετική ρύθμιση θά ἀποτελοῦσε παρέμβαση στήν ἴδια τήν ἐκπαιδευτική διαδικασία. "Ομως, τό ἴδιο δέν γίνεται μέ τόν χωρισμό σέ δύο κύκλους σπουδῶν;

Ὁμολογῶ ὅτι δέν μπορῶ νά μιλήσω γιά κάθε τμήμα τοῦ ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου καί νά γενικεύσω. Στό βαθμό, ὅμως, πού δέν παραγνωρίζω τήν πραγματικότητα, νομίζω ὅτι τό ἑλληνικό πανεπιστήμιο πάσχει ἀπό τόν ὑπερβολικά μεγάλο ἀριθμό ἐξειδικευμένων μαθημάτων σέ βάρος τῶν μαθημάτων ὑποδομῆς. Σέ πολλά τμήματα ὑπάρχουν μαθήματα πού παρέχουν ἐξαιρετικά εἰδικευμένη γνώση, μαθήματα πού δέν εἶναι διαθέσιμα οὔτε σέ μεταπτυχιακό ἐπίπεδο σέ συγκροτημένα καί ἐπιφανή ἰδρύματα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Αὐτό πού γιά πολλούς φαίνεται φιλελεύθερο καί θετικό, ἀποτελεῖ μιά βασική πηγή ἀρνητικῶν παραμέτρων γιά τή μαθησιακή διαδικασία καί γιά τόν τρόπο ἀντιμετώπισης τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης ἀπό τούς φοιτητές. Ἡ συνάφεια τῶν ἀντικειμένων ἔχει χαθεῖ, ὁ κατακερματισμός τῆς γνώσης ἔχει ὀξυνθεῖ ἐπικίνδυνα, ἡ ἐπιστημονική συγκρότηση μετατρέπεται σέ ἕναν ρηχό ἐπαγγελματισμό.

"Αν, λοιπόν, τό ὑπουργεῖο ἤθελε νά βελτιώσῃ τή μαθησιακή λειτουργία τοῦ πανεπιστημίου, θά ἐπέβαλε, παρεμβατικά, τήν κατάρτιση νέων προγραμμάτων σπουδῶν στό νέο πλαίσιο λειτουργίας τῶν δύο κύκλων. Ἡ καθιέρωση τῶν δύο κύκλων σπουδῶν μέ τόν τρόπο πού γίνεται θά καταλήξῃ εἴτε στήν αὐξηση τοῦ χάους τῶν σημερινῶν προγραμμάτων εἴτε, σέ ὅσα τμήματα ἀποπειραθοῦν μιά λειτουργική προσαρμογή τοῦ προγράμματος σπουδῶν, στό ἀδιέξοδο πού προκαλεῖ ἡ στενότητα τῶν διαθέσιμων αἰθουσῶν γιά μιά τουλάχιστον τριετία. Στό Πάντειο Πανεπιστήμιο, τουλάχιστον, χωρίς πλήρη λειτουργία τῶν περισσότερων ἀπό τά νέα τμήματα, ἤδη δέν ὑπάρχουν αἰθουσες ἐπαρκῶς μεγάλες γιά τήν ὀργάνωση ενός ἕκταχτου φροντιστηριακοῦ μαθήματος. Πῶς θά ὀργανωθοῦν δύο παράλληλα προγράμματα σπουδῶν, μέ δεδομένο ὅτι στά προσεχή τρία χρόνια θά ὑπάρχουν δύο κατηγορίες φοιτητῶν, ἀλλά καί σταδιακή αὐξηση τῆς ἀνάγκης γιά αἰθουσες κατά 18 ὥρες ἐβδομαδιαίως ἐξαιτίας τῆς λειτουργίας νέων τμημάτων; Τό θέμα, βεβαίως καί καλῶς, δέν ἀπασχολεῖ τόν νομοθέτη. "Ομως ὁ νομοθέτης, παρά τό αὐτοδιοικούμενο,

τίς ἰδιομορφίες καί, τελικά, κακῶς προσδιορίζει μέ αὐστηρότητα τό πλαίσιο ἐπεμβαίνοντας (ἐν ἀγνοία του) στό πρόγραμμα σπουδῶν καί ἀναγκάζοντας τούς πανεπιστημιακούς νά ἀποδεχθοῦν ἀπό τό ὑπάρχον κακό τό ἐπιβεβλημένο χειρότερο. "Ας κρατήσουμε, συνεπῶς, μιά ἀπόσταση ἀπό τά πανηγύρια καί τούς εὐκολούς χαρακτηρισμούς γιά τήν παραδοσιακή φοιτητική ὀκνηρία. Καί ἄς μᾶς πεῖ τό ὑπουργεῖο ἂν θέλει σχιζοφρενή τόν πανεπιστημιακό χῶρο ἢ μπακάλη, ἢ ἔστω μεσαιωνικό καλόγερο πού θά μετονομάσει τά πρῶτα τέσσερα ἔξάμηνα ὡς ἔχουν σέ πρῶτο κύκλο σπουδῶν.

Νά εἶναι, ὅμως, τόσο ἀπλά τά πράγματα; Τί σημαίνει αὐτή ἡ ρύθμιση καί γιατί γίνεται σήμερα, ἀφοῦ δέν μοιάζει νά ἐξυπηρετεῖ τό σκοπό γιά τόν ὁποῖο θεωρεῖται ὅτι ἐτάχθη; Εἶναι γνωστές οἱ ἀντιδράσεις τῆς πανεπιστημιακῆς κοινότητάς στίς αὐξήσεις τοῦ ἀριθμοῦ εἰσακτέων φοιτητῶν. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ προτάσεις αὐτές δέν εἰσακούσθηκαν ποτέ ἀπό τήν πολιτεία, κυρίως λόγω τοῦ πολιτικοῦ κόστους πού θά εἶχε μιά τέτοια ἀπόφαση. Ὁ χωρισμός σέ δύο κύκλους μετατοπίζει τό πρόβλημα ἀπό τό ὑπουργεῖο στό πανεπιστήμιο, δημιουργώντας ἕνα ἐνδοπανεπιστημιακό κανάλι ἀποκλεισμοῦ.

Ἡ ἴδια καί χειρότερη ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται μέ τά μεταπτυχιακά. Ἀγνοεῖ, ἄραγε, τό ὑπουργεῖο ὅτι τό ζήτημα δέν εἶναι ἂν μπορεῖ κάθε τμήμα νά ὀργανώσει μεταπτυχιακές σπουδές (ἐκτός ἂν ἡ ἐκπόνηση διδακτορικοῦ δέν ἀποτελεῖ μεταπτυχιακές σπουδές), ἀγνοεῖ ὅτι σέ πολλά τμήματα ἤδη λειτουργοῦν κύκλοι μεταπτυχιακῶν μαθημάτων πού ὀδηγοῦν σέ «μεταπτυχιακό δίπλωμα εἰδίκευσης». Τό κρίσιμο ἐρώτημα ἦταν ἡ συχνά πολυδάπανη χρηματοδότηση αὐτῶν τῶν σπουδῶν καί στό ἐρώτημα αὐτό τό ὑπουργεῖο ἀπαντᾷ μέ ἐκπληκτικό τρόπο: α) Βάλτε δίδακτρα, β) κάντε το ὅπως ὅπως, γ) θά σᾶς χρηματοδοτήσω ἂν κάνετε πρόγραμμα πού θά ἐμπίπτει στίς προτεραιότητές μου. Πῶς ὀρίζονται ὅμως αὐτές οἱ προτεραιότητες; Τό λαλίστατο σέ ἄλλα θέματα κείμενο τοῦ νόμου σιωπᾷ αἰδημόνως, ὅπως ἄλλωστε σιωπᾷ καί γιά τά κριτήρια κατανομῆς τῆς χρηματοδότησης γιά τήν ἔρευνα, ὅπως σιωπᾷ καί γιά τά κριτήρια ἀξιολόγησης τῶν πανεπιστημίων.

Ἡ σιγή εἶναι χρυσός, ἰδιαίτερα ὅταν μεταφράζεται σέ ὕλική ὑποστήριξη τῶν ὑπαρχουσῶν πλὴν μὴ θεσμικῶν μέχρι σήμερα πελατειακῶν σχέσεων μεταξύ τοῦ πανεπιστημίου καί τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας. "Αν μέχρι σήμερα ἡ ἐκλογή τοῦ ἐπιθυμητοῦ ἀπό τήν πολιτική ἡγεσία ὑποψηφίου γινόταν στό παρασκήνιο, ὁ νόμος, αὐτό δά τό καταλαβαίνουν οἱ πάντες, θεσπίζει τήν προίκα πού θά φέρνει ὁ ὑποψήφιος στό πανεπιστήμιο: μεταπτυχιακές σπουδές, ἔρευνα, καλή θέση στήν ἀξιολόγηση, ἐπαρκῆς ἀριθμός νέων θέσεων. "Ολα γιά τόν ἐκσυγχρο-

σμό τοῦ πανεπιστημίου. Μαζί καί τό κλειστό πανεπιστήμιο πού κατοχυρώνεται μέ τίς ρυθμίσεις γιά τήν ἐξέλιξη τοῦ ΔΕΠ (πού ἄς σημειωθεῖ πλήττουν μόνο τούς λέκτορες ἐπί θητεία — μιὰ ἀσήμαντη καί περιφρονητέα ομάδα δηλαδή— ἀλλά οὐσιαστικά ἀπομακρύνουν ὅλους

ὅσοι εὐρίσκονται ἐκτός πανεπιστημίου νά ἐπιχειρήσουν πανεπιστημιακή σταδιοδρομία), τό μόνο πού μένει εἶναι νά ἐλπίσουμε σ' ἕνα θαῦμα «δειλοί, μοιραῖοι κι ἄβουλοι ἀντάμα», χωρίς κἀν ὑπόγεια ταβέρνα.

Πί δύο μῆνες (Αὐγουστος-Σεπτέμβριος) ἡ ταξικὴ πάλη ἦταν πάλι στήν ἡμερήσια διάταξη συγκαλονίζοντας συθέμελα καί σέ τέτοιο βαθμό τήν Ἀθήνα πού ἀπειλήθηκε κι αὐτός ἀκόμα ὁ ἀνα-

Γιά τήν ἀφόρητη αἴσθηση τῆς ματαιοπονίας

τοῦ Βασίλη Ζουναλῆ

χωρητισμός τῶν καλοκαιρινῶν διακοπῶν.

Ἀπό τή μιὰ πλευρά ἡ λαίλαπα τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, ὁ αὐταρχισμός, ἡ κρατική βία. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά οἱ ἀπολυμένοι τῆς ΕΑΣ, οἱ ἀπεργοί, οἱ συνδικαλιστικές ὀργανώσεις τῶν ἐργαζομένων στόν εὐρύτερο δημόσιο (κυρίως) τομέα καί οἱ «συνοδοιπόροι» τους (ΓΣΕΕ, ΠΑΣΟΚ, Συνασπισμός, ΚΚΕ, ἐκδότες ἐφημερίδων, δημοσιογράφοι ἀμύντορες τοῦ διαλόγου, διάκονοι τῆς συναίνεσης, μέχρι τόν ΣΕΒ καί τούς «τρεις» τῆς Ν.Δ.). Στή δεξιὰ πλευρά τοῦ πεδίου μάχης ἡ κυβέρνηση τοῦ Μητσοτάκη μέ ἀρχιστράτηγο τόν Μάνο, καί τήν ἀριστερὴ πλευρά ἡ ἐτερόκλητη συμμαχία ὄλων σχεδόν τῶν ὑπολοίπων. Ἐν ὀνόματι τῆς ἰδιωτικοποίησης, ἐν ὀνόματι τῶν ἐπιταγῶν τοῦ Μάαστριχτ, κοντολογίς ἐν ὀνόματι τοῦ κεφαλαίου καί τοῦ ὑπό διαμόρφωση νέου εὐρωπαϊκοῦ πλαισίου ἀναπαραγωγῆς του οἱ μὲν, καί ἐν ὀνόματι τοῦ «λαοῦ», ἐν ὀνόματι μιᾶς «ἄλλης» πολιτικῆς, ἀλλά καί γιά τὰ θιγμένα συμφέροντά τους, γιά τήν ἐπιβίωσή τους, οἱ δέ. Δέν μπορεῖ παρά νά ἴμαστε, ἐξ ὀριμοῦ, στό στρατόπεδο τῶν τελευταίων, στ' ἀριστερά τοῦ πεδίου μάχης.

Ποιά σημασία, ὅμως, ἔχει αὐτὴ ἡ ἐπιλογή στρατοπέδου;

Δέν ἀναφέρομαι στήν ἔτσι κι ἀλλιῶς ἀμελητέα ἀτομικὴ ἐπιρροή μας στήν ἐκβαση τῆς ταξικῆς πάλης, ἀλλὰ στίς προοπτικές, στίς ἐνδεχομενικότητες αὐτῆς καυτῆς τῆς πρόσφατης ταξικῆς σύγκρουσης. Γιατί εἶναι ἐμπειρικά δεδομένο τό ὅτι αὐτὴ ἡ ταξικὴ σύγκρουση ἐκτός ἀπό τό νά ἐπαναφέρει ἀπό καιρό σέ καιρό τό χάος δέν ἀναδεικνύει καί κάποιες ἔστω ἀπό τίς ἐνῦπαρχτες στό χάος δυνατότητες μελλοντικῆς ὀργάνωσης ὀρισμένων τουλάχιστον περιοχῶν αὐτοῦ τοῦ χάους, πλήν μιᾶς: τῆς δυνατότητα μιᾶς ἐφήμερης νίκης, κυρίως πολιτικῆς. Ἡ νίκη εἶναι ἐφήμερη, γιατί ὁ νικητὴς ἀναγεννᾷ ἀπό τὴ στάχτη του τόν ἡττημένο σέ πολύ σύντομο χρονικὸ διάστημα: Νέα Δημοκρατία ἐγέννησε Ἐνωσὴ Κέντρου (μέ τό νέο της ὄνομα ΠΑΣΟΚ), ΠΑΣΟΚ

ἐγέννησε Νέα Δημοκρατία, Νέα Δημοκρατία θά ἀναγεννήσει (;) ΠΑΣΟΚ. Ποιά σημασία ἔχει, λοιπόν, νά στρατευθεῖ κανεὶς στήν προοπτικὴ τοῦ φαύλου κύκλου; Ἄλλωστε, μιὰ τέτοια στράτευση ἀποκλείει ἀκόμα καί τό πρόνομο τῆς ἀποτυχίας, εἶναι μάταιη. Ὅσο τετριμμένο κι

ἂν εἶναι ὀφείλω νά τό ξανατονίσω: αὐτὴ ἡ στράτευση εἶναι μάταιη γιατί εἶναι παγιδευμένη, πολλαπλά αὐτοεγκλωβισμένη στοὺς ἐπὶ μέρος ὀρίζοντες τῆς κάθε «συντεχνίας», οἱ ὁποῖοι μέ τὴ σειρά τους δέν εἶναι σέ θέση (ἐδῶ καί χρόνια) νά ξεπεράσουν οὔτε κατὰ ἕναν πόντο τόν ὀρίζοντα τῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας.

Ἐντούτοις, ἡ στράτευση ἔχει, ἀκόμα καί στίς μέρες μας, ἀξία. Ὅσο περιθωριακά κι ἂν εἶναι τὰ πρόσφατα γεγονότα, ὅσο τυφλὴ κι ἂν ὑπῆρξε — ὡς πρὸς τίς προοπτικὲς τῆς — ἡ καλοκαιριάτικη ταξικὴ σύγκρουση, εἶχε σημαντικὲς συνέπειες σ' ὅσους ἔλαβαν μέρος σ' αὐτή. Ἐξάλλου, λόγω ἀκριβῶς τῆς ἀπουσίας γενικότερης προοπτικῆς, ἡ ὅποια δύναμη καί δυναμικὴ τῆς ἀπορροφήθηκε μέσα σ' αὐτές τίς συνέπειες. Ἐδῶ, σ' αὐτό τό ἐντοπισμένο πεδίο τῶν συνεπειῶν ἔχει πλέον τεράστια σημασία ἂν εἶναι κανεὶς μέ τούς ἀπολυμένους τῆς ΕΑΣ ἢ ἐναντίον τους. Ἐδῶ μετράει ἡ κάθε ἀτομικὴ περίπτωση, γιατί ἡ κάθε ἀπουσία ἀπ' τό ἔστω ἐτερόκλητο στρατόπεδο «στ' ἀριστερά» τοῦ πεδίου μάχης ὀδηγεῖ στήν πολιτικὴ τοῦ κεφαλαίου. Τίποτα περισσότερο, τίποτα λιγότερο.

Πάντως, καί στήν περίπτωση πού ὅλοι οἱ ἀριστεροὶ κατάφεραν νά βγοῦν ἀλώβητοι ἀπό τό πρόσφατο μπάχαλο, οἱ γενικότερες ἐπιπτώσεις του εἶναι ἀρνητικὲς γιά τήν ὑπόθεσή μας. Μπροστά στό μέγεθος αὐτῶν τῶν ἐπιπτώσεων φαντάζει ἀμελητέο, αὐτό πού ἔτσι κι ἀλλιῶς ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιά τόν καθένα χωριστά, τό ὅτι δέν αὐτομολήσαμε ἄμεσα πρὸς τόν νεοφιλελευθερισμό τοῦ Μάνου. Τό ξέρουμε, ἐμπειρικά, ὅτι οἱ ἀπολυμένοι τῆς ΕΑΣ, πού πετροβολοῦν ἀκόμα σήμερα (22 Σεπτεμβρίου 1992) τὰ ὅσα λεωφορεῖα ἄρχισαν νά κάνουν δρομολόγια, ὅπως γνωρίζουμε καί τό ὅτι τό γενικότερο ξεχαρβάλωμα τῶν ΕΛΤΑ, τοῦ ΟΤΕ, τῆς ΔΕΗ, τοῦ ΟΣΕ, τῆς Ὀλυμπιακῆς, τοῦ ΕΣΥ, τοῦ ΙΚΑ, τῶν ἀσφαλιστικῶν ταμείων, τῶν κρατικῶν τραπεζῶν, ἄρχισε νά στρώνει (ἐδῶ καί

χρόνια) τὸ δρόμο τῆς ἰδιωτικοποίησης, τὸ δρόμο τῆς Ἰντεραμερικαν. Ὅσο περισσότερο μπάχαλο προκύπτει ἀπὸ τὸ χάος τῶν ἐξάρσεων αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῆς ταξικῆς πάλης, τόσο λιγότερο πιθανὸ εἶναι νὰ ξεπηδήσει κάτι καλύτερο, μιά συλλογικὴ ὠφέλεια.

Ἐξάλλου, ἂν ἀναλογισθοῦμε πὼς ἀπ' ὅλες αὐτές τὶς ἀναταραχές ἐνδέχεται νὰ βγεῖ σέ τέτοιο βαθμὸ ἐνισχυμένο τὸ ΠΑΣΟΚ, ὥστε νὰ ξαναπάρει σύντομα τὴν ἐξουσία, τότε θὰ ἔχουμε κάνει δύο βήματα πρὸς τὰ πίσω: ἓνα πρῶτο βῆμα πρὸς τὰ πίσω ἐπειδὴ ἡ ζωὴ μας εἶναι σήμερα χειρότερη ἀπὸ χθές, κι ἓνα δεύτερο βῆμα ἀκόμα πιὸ πίσω ἐπειδὴ θὰ μᾶς ξανακυβερνήσει τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ φτωχαίνοντας τὴ ζωὴ μας θὰ ξαναστρώσει τὸ δρόμο στοὺς σημερινούς κοσμοχαλαστές.

Γι' αὐτούς τοὺς λόγους, ἴσως κάποιος σκεφθεῖ πὼς θὰ ἔταν πιὸ φρόνιμο ν' ἀκολουθήσουμε προσωρινά τὸ δρόμο πού χάραξε ὁ Μάνος ἀφήνοντας ἐλεύθερο τὸ δρόμο σ' ἐκεῖνες τὶς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς πού μποροῦν «νὰ ὠθήσουν τὴ χώρα ἀπὸ τὴν ὕφεση στὴν ἀνοδο μὲ τὸν ἀποτελεσματικότερο καὶ τὸν λιγότερο ἐπώδυνο τρόπο» (βλέπε ἄρθρο «Τὸ δίκαιο καὶ τὸ ἀναγκαῖο...» τοῦ Αἰμίλου Ζαχαρέα στὴν *Καθημερινή* τῆς 16ης Σεπτεμβρίου 1992) καὶ βλέπουμε... Ἀλίμονο, ἀντὶ νὰ κάνουμε δύο βήματα πρὸς τὰ πίσω, θὰ κάναμε ἔτσι ἓνα βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρός μὲ κλειστά μάτια, μὲ βουλωμένα αὐτιά, καὶ μὲ δεμένα χέρια, ἐγκαταλείποντας ὁ καθένας τὸν ἑαυτὸ του ἔρμαιο στὸ «ἀόρατο χέρι» τοῦ Ἄνταμ Σμίθ.

Ὅσο ἀδιέξοδη κι ἂν φαντάζει ἡ ὑπάρχουσα κατάσταση, ὅσο ἀφόρητη κι ἂν εἶναι αὐτὴ ἡ αἴσθησις τῆς ματαιοπονίας πού μᾶς κυρίευσε ξανά, τὰ πράγματα εἶναι στὴν κόψη τοῦ ξυραφιοῦ, ρευστά, μπορεῖ ν' ἀλλάξουν. Τὸ νὰ παραμένει κανεὶς ἀδιάφορος, ἐπειδὴ οἱ ἐνδεχόμενες ἀλλαγές πόρρω θὰ ἀπέχουν ἔτσι κι ἀλλιῶς ἀπὸ τὰ «ἰδανικά» του, ὀφείλεται σέ παρεξήγησι: ἓνα «ἰδανικό» εἴτε δὲν ὑπάρχει κάπως μέσα στὰ πράγματα ὅποτε δὲν μπορεῖ καὶ νὰ πραγματοποι-

ποιηθεῖ, εἴτε ὑπάρχει ὅποτε ἔχει κάποια πιθανότητα πραγμάτωσης. Αὐτὸς ὁ λόγος τῆς ἀποχῆς δὲν στέκει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, τὸν νὰ ἀπογοητεύεται κανεὶς ὀριστικά, τὸ νὰ βυθίζεται τελεσίδικα στὴν ἀπελπισία τῆς ματαιοπονίας, ἐπειδὴ σχεδὸν κατὰ κανόνα ἡ ἀνθρώπινη δράσις (ἀτομικὴ καὶ συλλογικὴ) καταλήγει σέ διαφορετικὰ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ πρόθεσις ἀποτελέσματα εἶναι σύμπτωμα ἀφέλειας. Δυστυχῶς, οἱ «πονηριές τῆς ἱστορίας» τοῦ Χέγκελ θὰ ἀλλοιώνουν πάντοτε τὴ δράσις μας.

Ὁ καθένας δικαιούται νὰ κάνει τὶς ἐπιλογές του, δὲν δικαιούται, ὅμως, νὰ λαιδωρεῖ ὅσους προσπαθοῦν νὰ θέσουν «μόνον ἐκεῖνα τὰ προβλήματα τὰ ὁποῖα εἶναι ἤδη σέ θέσι νὰ λύσουν» ὅπως ἔλεγε κι ὁ Μάρξ, δὲν δικαιούται νὰ ἀγνοεῖ τὰ ὄρια πού τίθενται ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση, νὰ ἀγνοεῖ πὼς ἡ ἱστορία «προοδεύει» μᾶλλον μὲ ἀποτυχίες παρά μὲ ἐπιτυχίες καὶ πὼς θὰ ἔταν ἴσως ὀρθότερο νὰ σκεφτόμαστε ἀκόμα καὶ τὸν Λένιν ὡς ἀποτυχία: δηλαδή ὡς ἓναν πρωταγωνιστὴ περιορισμένο ἀπὸ τὶς πεποιθήσεις του κι ἀπὸ τὰ ἰδεολογικά ὄρια τῆς ἐποχῆς του, παρά ὡς ἓνα πρότυπο πρὸς ἀγιολογία. Γι' αὐτούς τοὺς λόγους, ἀκόμα καὶ τὸ πρόσφατο μπάχαλο δὲν νομιμοποιεῖται νὰ μᾶς ἀκίνητοποιήσει μὲ τὰ δεσμά τῆς ματαιοπονίας. Αὐτὸ τὸ πρόνομιο παραμένει πρόνομιο τῶν ὑπαρχόντων κομμάτων τῆς Ἀριστερᾶς: ἡ ἔνταξις καὶ δράσις μέσα ἀπ' αὐτὰ εἶναι πράγματι μιά ἀσυγχώρητη πιά ματαιοπονία, ὅπως ἀποδείχθηκε καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν πρόσφατων γεγονότων. Ἐδῶ δὲν εἶναι παντοδύναμες οἱ «πονηριές τῆς ἱστορίας», ἀλλὰ οἱ «πονηριές ἐνός ἀναχρονιστικοῦ κομματικοῦ μηχανισμοῦ». Ἐδῶ τὰ πράγματα εἶναι ὀρατά, ἀντιμετωπίσιμα, μπορεῖ δηλαδή νὰ ἀλλάξουν, ἀρκεῖ νὰ τὸ θελήσουν κάποιοι ἀριστεροί. Ὑπάρχουν ὅμως τέτοιοι ἀριστεροί; Ἰδωμεν.

Ὅσπου πάντως, ἐμφανισθῶν αὐτοὶ οἱ ἀριστεροὶ στὸ προσκήνιο, τὸ φάντασμα τῆς ματαιοπονίας θὰ πλανᾶται ἀνενόηλο, ὅσο κι ἂν προσπαθεῖ κανεὶς, ὅπως ὁ Βασίλης Ζουναλῆς νὰ τὸ ξορκίσει.

Μία ἀπὸ τὶς πιὸ σταθερές παραμέτρους αὐτοῦ πού στὴν χώρα μας ὀνομάζουν «ἐκσυγχρονισμό» εἶναι ἡ ταπεινώσις τῆς μισθωτῆς ἐργασίας. Ἡ ὑποβάθμισις τῶν ἀ-

μοιβῶν δηλαδή, τῆς ἀποτίμησις τῆς ἐργασίας αὐτῆς σέ χρέμα. Τὸ φαινόμενο, γενικὸ στὸν ὀνομα-

Ὁ μεγάλος ὕπνος τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

ζόμενο δημόσιο τομέα, πλήττει καὶ στὸν ἰδιωτικὸ ὄλους ὅσοι δὲν εἶναι «στελέχη».

Τὸ κύριο θεωρητικὸ ἐπιχείρημα τῶν ὄσων προτείνουν καὶ ὑποθάλλουν αὐτὴ τὴν τακτικὴ εἶναι ἡ μείωσις τοῦ ἐνσωματωμένου στὸ τελικὸ προϊόν κόστους ἐργα-

σίας, ἄρα ἡ διατήρησις τοῦ προϊόντος σέ ἀνταγωνιστικές —σέ σχέση μὲ τοὺς ἄλλους παραγωγούς—

τιμές. Κι αυτό ιδιαίτερα όταν τά διαθέσιμα κεφάλαια δέν εἶναι ποτέ ἐπαρκή ὥστε νά μειώσουν τό κόστος μέσα ἀπό τήν τεχνολογική ἐπένδυση.

“Ὡς ἐδῶ ὅλα καλά. Στή θεωρία γενικῶς πετᾶμε. Στήν ἐξειδίκευση ἀρχίζουν τά προβλήματα. “Ας μείνουμε στόν δημόσιο τομέα πού πλήττεται περισσότερο ἀπό τά σχέδια αὐτά, καθῶς ἡ πίεση πού δέχεται εἶναι διπλή. Ἡ μισθολογική ὑποβάθμιση ἐδῶ ἔχει ἀφ’ ἑνός ὡς στόχο νά διατηρήσει τά προϊόντα τοῦ τομέα (τηλέφωνα, ἠλεκτρικό, ὑγεία, ἐκπαίδευση κ.λπ.) φθηνά, ἄρα προσιτά στόν πολύ κόσμο, ἄρα κοινωνικά. Ἄφ’ ἑτέρου ἔχει ὡς στόχο τή μείωση τῆς φορολογικῆς ἐπιβάρυνσης τοῦ ιδιωτικοῦ τομέα ὥστε νά μειωθοῦν περαιτέρω οἱ παράγοντες τοῦ κόστους γιά τά προϊόντα τοῦ τελευταίου. “Ἐχουμε λοιπόν ἐδῶ μιᾶ διπλή πίεση πού κυριολεκτικά ἐξαθλιώνει τό ἐπίπεδο ζωῆς τῶν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα δημόσιων ὑπαλλήλων.

Τίποτε ἀπό τά παραπάνω δέν εἶναι ἰδανικό καί ἀπόλυτο. Τό πρῶτο πρόβλημα εἶναι ἡ σωστή χάραξη τῶν ὁρίων. Ἐνα ὑπερβολικά φθηνό καί ἄθλιο ἐκπαιδευτικό σύστημα δέν μπορεῖ παρά νά ἔχει ἐπιπτώσεις στήν πραγματικότητα τῆς ἐργασίας, πράγμα πού ἐπιβάλλει τή διατήρηση κάποιων ἰσορροπιῶν. Τά πράγματα ὅμως γίνονται δραματικά ὅσο πλησιάζουμε στίς «ιδιαιτερότητες» τῆς χώρας.

Ἡ κοινωνική σύνθεση τῆς τελευταίας καί οἱ μηχανισμοί συσσώρευσης κεφαλαίου πού ἔχει ἀναπτύξει δημιουργοῦν μιᾶ ιδιαίτερη εἰκόνα. Γιά μεγάλα κοινωνικά στρώματα ἡ συσσώρευση κεφαλαίου γίνεται μέσα ἀπό τήν καταπάτηση ἢ τουλάχιστον τόν βιασμό τοῦ δημόσιου πλούτου, τῆς δημόσιας περιουσίας. Γιά νά μήν πάμε μακριά, ἄς δοῦμε τήν τουριστική δραστηριότητα. Τό πῖο σημαντικό οικονομικά καί κοινωνικά, τμήμα τῆς γίνεται μέ ἄξονα πολυάριθμες αὐθαιρέσιες καί καταπατήσεις. Τῶν ἀκτῶν, τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, τοῦ οικοδομικοῦ ἴστου, τῶν κανόνων εὐπρέπειας καί ὑγιεινῆς στό κάτω κάτω. Δημόσιο κεφάλαιο εἶναι ὅλ’ αὐτά. Τό ὅποιο φυσικά ἐξανεμίζεται τεμαχιζόμενο σέ ἀμέτρητα ιδιωτικά. “Όταν σέ κάθε ὄρμη τοῦ Κέρκυρας λ.χ. ἕνα ἀσυνάρτητα δομημένο πλῆθος Rent rooms κυριεύει τό χωρὸ, διοχετεύοντας μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο τά ἀπόβλητά του στή θάλασσα καί τά σκουπίδια του στίς γύρω ρεματιές, τότε μπορεῖ ὁ καθένας νά καταλάβει τί σημαίνει ἐκμηδενισμός τοῦ ἀρχικοῦ, τοῦ δημόσιου καί κοινωνικοῦ κεφαλαίου. Τοῦ χώρου, τοῦ περιβάλλοντος.

Γιά νά ἐπανεέλθουμε στό ζήτημα τοῦ ἐξευτελισμοῦ τῆς ἐργασίας γιά τό Δημόσιο, ἄς θέσουμε ἕνα ἐρώτημα. “Ἐχει ἐδῶ ἡ «παραγωγικότητα» σχέση μέ τούς κανόνες τῆς ἀγορᾶς; Πιθανότατα ἔχει, ὄχι ὅμως μέ τόν τρόπο πού τό ἐννοοῦν οἱ μαθητευόμενοι κυβερνητικοί μας μάγοι. Πολύ ἀπλά: «προϊόν» τῆς ἐργασίας τοῦ δημόσιου τομέα εἶναι ἡ διαφύλαξη, ἡ ἀνάδειξη τοῦ δημόσιου πλούτου, τοῦ δημόσιου κεφαλαίου. “Όταν τό «προϊόν» αὐτό γίνεται εὐτελές, φθηνιάρικο, ἀναποτελεσματικό, τότε αὐτόματα ἀνοίγει ὁ κύκλος τῆς καταπάτησης τοῦ τελευταίου. Τῆς μεταφοράς δηλαδή ἀνυπολόγιστων σέ ἀξία πόρων ἀπό τήν δημόσια ἐκδοχή τους στήν ιδιωτική ἀποθησαυριστική βουλιμία. Αὐτό ἰσχύει γιά τό φυσικό περιβάλλον, ἰσχύει γιά τήν παιδεία καί τόν πολιτισμό, ἰσχύει γιά τήν ὑγεία, γιά

τίς συγκοινωνίες καί γιά ὅ,τι ἄλλο τό σύνολο τῶν πολιτῶν τῆς χώρας αὐτῆς ἔχει ἀνάγκη.

Προφανῶς ἐδῶ, εἰδικά ἐδῶ, στόν τόπο αὐτό, τά περι «ἀνταγωνιστικότητας» τῶν προϊόντων πρέπει νά εἰδωθοῦν μέ μεγάλη προσοχή. Γιατί τά ὄρια εἶναι στενά, πολύ στενά. Καί ὁ ἐξευτελισμός τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν δέν ἀνακόπτεται μέ τίς ἀποφάσεις καί τίς διαταγές τοῦ ἀπίστευτα ἀπροβλημάτιστου κυρίου Κούβελα (ἡ εὐτέλεια τοῦ Δημόσιου δέν εἶναι ἄσχετη ἀπό τήν ἀντίστοιχη τῶν κυβερνήσεων πού τό χρησιμοποιοῦν — φτήνια κι ἐδῶ καί ὑπουργοί πού οὔτε ὡς λοχίες θά διέπρεπαν). “Όταν ὁ τελευταῖος διατάσσει νά ὑπηρετήσουν οἱ νέοι δημόσιοι ὑπάλληλοι μερικά χρόνια ὑποχρεωτικά στήν ἐπαρχία, τί νά πιστέψουμε; “Ότι πτυχιούχος πολεοδόμος μέ μισθό 120-130.000 δρχ. θά ἐγκατασταθεῖ σέ ἐπαρχιακή πόλη, σέ δυάρι ἢ τριάρι διαμέρισμα, ὅπου θά πληρώνει νοίκι 50-70.000 δρχ. καί θά ζεῖ μέ τά ρέστα; Πιθανῶς νά τό κάνουν κάποιοι. Φυσικά ὡς δευτέρη, τρίτη, τέταρτη δουλειά, ὡς πάρεργο. Καί συχνά, γιά νά ξεφύγουν ἀπό τά ἀδιέξοδα, συνεργοῦντες στήν ἐκποίηση τῶν ἀγαθῶν πού ἔχουν ταχθεῖ νά προστατεύουν.

Κι ἔτσι λοιπόν φθάσαμε στόν μεγάλο ὕπνο. Ἡ ἀνταγωνιστικότητα τῶν δημόσιων ὑπηρεσιῶν ἔφθασε σέ τέτοια θαυμαστά ἐπίπεδα πού ἐξανεμίστηκε. “Όπως καί οἱ ἀμοιβές καί τά μέσα τῶν ὑπηρεσιῶν τους. Καί ζοῦν σέ καιρούς παχιῶν ἀγγελᾶδων ὅλα αὐτά τά στρώματα πού «ἀξιοποιοῦν» αὐτό πού σέ ὅλους ἀνήκει. Καί ὀλοένα καί καινούργια τέτοια στρώματα φτιάχνονται. Ἐνθουσιασμένη ἡ νεοφιλελεύθερη πολιτική μας ἐκδοχή πού προσμένει ἀπό τόν ἐνθουσιασμό αὐτό νά προκύψουν ἐπαρκή ἐκλογικά ποσοστά γι’ αὐτήν. Ξεχνώντας τά πῖο ἀπλά. “Ότι ὁ δημόσιος πλοῦτος εἶναι σχετικά μικρός γιά τόν ἀριθμό τῶν κερδοσκόπων πού τόν ἐπιβουλεύονται. “Ότι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἀγνώμονες, θέλουν κι ἄλλα ὅταν ἀνοίξει ἡ ὄρεξή τους. Καί τέλος, ὅσο κι ἂν δυσκολεύονται οἱ κρατοῦντες νά καταλάβουν τέτοιες λεπτομέρειες, ὅλ’ αὐτά πού ὀνομάζουμε δημόσια ἀγαθὰ κάνουν τήν ζωή τοῦ συνόλου δυνατή. Καί ὁ Θεός νά τούς φυλάει τούς νεοφιλελεύθερους (καί ὄχι μόνον) ἀπό τίς ἀφόρητες καταστάσεις πού οἱ ἴδιοι κτίζουν. Καί νά φυλάει καί μᾶς, προπαντός.

ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ

Θεωρία & πράξη

Ζακ Ντελδρ:
Οι ορίζοντες της Ευρώπης

Μισέλ Ροκάρ:
Οι κανόνες του παιχνιδιού

Η ΕΛΛΑΔΑ ΕΙΝΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΕΥΤΗ

Η ΕΥΡΩΠΗ ΜΕΤΑ ΜΑΑΣΤΡΙΧΤ

ΣΤΥΓΜΙΑΪΑ

Μηνύσεις κατά τών «169»

Τά σχόλια περιπεύουν. Άρκει τό γεγονός. Είναι γεγονός, λοιπόν, ότι μήνα Μάη 169 Έλληνες πολίτες προσυπέγραψαν μία προκήρυξη τής «Άντιεθνικιστικής Άντιπολεμικής Συσπειρώσης» έξαιτίας τής όποίας τέσσερις συμπολίτες πού διένειμαν τό ένλόγω κείμενο καταδικάστηκαν άπό τό Πλημμελειοδικείο Άθηνών σέ βαριές ποινές. Τά άδικήματα πού ύποτίθεται διέπραξαν οι καταδικασθέντες: διασπορά γευδών ειδήσεων, διατάραξη διακρατικών σχέσεων (Έλλάδος...Γιουγκοσλαβίας) καί έξώδηση πολιτών σέ διχόνοια. Αύτά έπειδή ή προκήρυξη έλεγε πώς οι κάτοικοι τής πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας τής Μακεδονίας έχουν δικαίωμα νά φέρουν τό όνομα Μακεδόνες κι ότι ή Έλλάδα δέν έχει κανένα ήθικό, νομικό καί πολιτικό δικαίωμα νά τούς άπαγορεύει βαφτίζόντας τους Σκοπιανούς.

Οί 169, λοιπόν, πολίτες προσυπέγραψαν τό άκόλουθο κείμενο:

Πρός κάθε άρμόδιο εισαγγελέα
Άθήνα 11.5.92

Κύριε Εισαγγελέα

Όσοι συνυπογράφουμε τήν άκόλουθη προκήρυξη τής «Άντιεθνικιστικής Άντιπολεμικής Συσπειρώσης» πληροφορηθήκαμε ότι τέσσερις συμπολίτες μας έχουν καταδικαστεί άπό τό Πλημμελειοδικείο Άθηνών σέ σοβαρές ποινές, έπειδή διένειμαν τό ένλόγω κείμενο.

Δέν άνήκουμε στήν Άντιπολεμική-Άντιεθνικιστική Συσπειρώση. Άλλά, έπειδή θεωρούμε ότι μέ τήν καταδίκη αύτή πλήττονται θεμελιώδη καί κατοχυρωμένα άπό τό Σύνταγμα δικαιώματα πού άφορούν τήν έλευθερία του λόγου καί τήν έλεύθερη διακίνηση τών ιδεών, καί έπειδή, άνεξάρτητα άπό τίς επί μέρους αντιλήψεις για τά θέματα πού αναφέρονται στήν προκήρυξη, πιστεύουμε ότι είναι χρέος τών πολιτών νά υπερασπίζονται, μέ όσα μέσα θεωρούν πρόσφορα, τίς θεμελιώδεις έλευθερίες.

Συνυπογράφουμε τήν καταδικασμένη προκήρυξη καί σās καλούμε, κύριε εισαγγελέα, νά λάβετε τά μέτρα πού επιβάλλει ή ισόνομη μεταχείριση τών πολιτών.

Μέ τή δέουσα τιμή
Οί συνυπογράφοι

Άκολουθούσε αυτούσια ή προκήρυξη τής «Άντιπολεμικής Άντιεθνικιστικής Συσπειρώσης» καί οι ύπογραφές τών 169. Τό κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε στίς εφημερίδες

Έλευθεροτυπία, Αύγή, Έποχή καί στό περιοδικό ANTI. Μετά τή δημοσίευση οι βουλευτές του ΠΑΣΟΚ Σταύρος Μπένος καί Μαρία Φαραντούρη, ό διευθυντής του περιοδικού Ποντίκι Κώστας Παπαϊωάννου καί ό καθηγητής Κώστας Βεργόπουλος «πήραν πίσω» τήν ύπογραφή τους προφασισζόμενοι ότι άγνοούσαν τό κείμενο τής προκήρυξης. Ό κ. Παπαϊωάννου μάλιστα μίλησε εύθέως περί ύποκλοπής τής ύπογραφής.

Είναι γεγονός έπίσης ότι έπακολούθησαν δύο κείμενα μέ προέλευση τή Θεσσαλονίκη (συγκέντρωναν πάνω άπό 1200 ύπογραφές) πού κατήγγειλαν τή στάση τών 169 ως άντεθνική κ.λπ. καί σωρεία σχολίων παρόμοιου είδους στόν Τύπο, στά ραδιόφωνα, άκόμη καί καταδικαστικές άποφάσεις δημοτικών συμβουλίων.

Παράλληλα ύποβλήθηκαν στόν άρμόδιο εισαγγελέα δύο μπυντίριες άναφορές έναντίον όρισμένων εκ τών 169. Η πρώτη έναντίον τής ήθοποιού Όλιας Λαζαρίδου, του διευθυντή του Μουσείου Μπενάκη Άγγελου Δεληβοριά, του δημοσιογράφου Ριχάρδου Σωμερ:πη καί του καθηγητή φιλοσοφίας Θ. Βέικου. Η δεύτερη έναντίον του καθηγητή συνταγματικού Δικαίου Άντώνη Μανιτάκη, του φιλόλογου καθηγητή φιλοσοφικής Μ. Μαρωνίτη, τών έπικούρων καθηγητών άρχιτεκτονικής Λόη Παπαδόπουλου καί Νίκου Παπαμίχου καί τής φιλόλογου έπικούρου φιλοσοφικής Μαρίας Δήτσα. Όλοι καθηγητές του Α.Π.Θ.

Κατηγορίες οι ίδιες: διάδοση γευδών ειδήσεων, διατάραξη διακρατικών σχέσεων κ.λπ.

Άναμένεται ή συνέχεια τής ποινικής διαδικασίας. Για τήν ώρα ή ύπόθεση εκκρεμεί στόν άνακριτή.

Πώς αλλάζουν οι καιροί (καί οι άνθρωποι)

Είχαμε γνωρίσει τόν Μπρούνο Τρεντίν, γενικό γραμματέα τής προσκείμενης στό ΙΚΚ Γενικής Συνομοσπονδίας Έργατών Ιταλίας, σάν έναν εκ τών συνεπέστερων έκφραστών του άριστερου ρεύματος του ΙΚΚ καί του εύρωκομμουνισμού. Τόν θυμόμαστε κι άπό τίς παρεμβάσεις του στήν Έβδομάδα Μαρξιστικής Σκέψης πού είχε οργανώσει τό ΚΚΕ έσωτ. Ήταν τότε άπό τά έπιφανή στελέχη τής καθοδήγησης του ΙΚΚ καί του ιταλικού εργατικού συνδικαλισμού.

Σήμερα στέλεχος του Δημοκρατικού Κόμματος τής Άριστερας καί τής CGIL. Πρό ήμερών σπή Φλωρεντία, σέ μεγάλη εργατική συγκέντρωση, ό Τρεντίν έγινε στόχος σφυριγμάτων άποδοκιμασίας, αυγών καί μπουλονιών. Τό άπεργιακό κύμα πού σαρώνει τήν Ιταλία δέν έχει τόν Τρεντίν στό πλευρό του ούτε ό Τρεντίν τούς άπεργούς στό δικό του πλευρό. Εκείνος, για νά βγει ή Ιταλία άπό τήν κρίση, έπρότεινε νά σχηματισθεί «κυβέρνηση πολέμου» άπ' όλα τά κόμματα τά διαλαβανόμενα σπή συνθήκη του Μάαστριχτ. Οί άπεργοί καί οι εργαζόμενοι άντιδρούν στό πρόγραμμα του πρωθυπουργού Άμάτο. Χώρισαν οι δρόμοι τους.

Πώς αλλάζουν οι καιροί καί οι άνθρωποι...

Τούρκοι έδελοντές στή Βοσνία

Οι ειδήσεις πληθαίνουν. Τούρκοι έδελοντές μάχονται στή Βοσνία-Έρζεγοβίνη στό πλευρό τών Βοσνίων μουσουλμάνων. Λέγεται ότι, φανατικοί ισλαμιστές, μιλούν για ιερό πόλεμο, γι' αυτό έτρεξαν στό πλευρό τών άδελφών τους μουσουλμάνων τής Βοσνίας. Έξάλλου τά δημοσιογραφικά πρακτορεία αναφέρουν ότι στή Βοσνία υπάρχουν καί μάχονται πάνω άπό 1500 ισλαμιστές μισθοφόροι άπό διάφορα μέρη του άραβικού κόσμου, άπό τή Σαουδική Άραβία κυρίως.

Άπό κάτι τέτοιες μικροειδησούλες σέ πιάνει κρύος ιδρώτας. Δέν δ' άργήσουν νά γίνουν μεγάλες ειδήσεις. Ίδιώς όταν άκούει κανείς ότι στό Κοσσυφοπέδιο Άλβανοί (μουσουλμάνοι) όπλίζονται πυρετωδώς μέ βαριά όπλα, ότι οι Βούλγαροι, οι Σέρβοι τό ίδιο, ότι Άλβανοί τής Μακεδονίας δέν μπορεί νά μείνουν άδιάφοροι άν οι άδελφοί τους Κουσσβάροι άρχίσουν τίς συγκρούσεις μέ τούς Σέρβους καί οι Βούλγαροι ποτέ δέν έκρυμαν ότι ή Μακεδονία τούς άφορά ως τίς Πρέσπες.

Τά επικίνδυνα «μικρά παιδιά»

Παραμένει, λέει, έσαεί παιδί. Άδωο, λές καί μόλις ήρθε στόν κόσμο αυτό! Τίποτε πάνω του, ισχυρίζεται, δέν θυμίζει έπιχειρηματία...

Ός παιδί έχει, νομίζει, άπεριόριστα δικαιώματα, «γνώσεις» καί θράσος. Στόν τομέα τής παιδικής ψυχολογίας ειδικά. Γνωρίζει, για παράδειγμα, ότι τά παιδιά πού δέν παρακολουθούν διαφημίσεις παιχνιδιών στήν τηλεόραση είναι παιδιά πού δέν παίζουν. Κι άλίμονο σ' αυτά: βγαίνουν «λειψά» στήν κοινωνία, ισχυρίζεται!

Ποιος ό παίς; Βιομήχανος παιχνιδιών, όπως δά φανταστήκατε. Άπό εκείνους πού βαυκαλίζουν τόν παιδικό νοΰ μέ ισχυρές δόσεις τηλεοπτικού καταναλωτισμού, μέ τό άζημίωτο φυσικά γι' αυτούς. Ό κ. Ν. Λύρας, τής όμώνυμης εταιρείας, όπως αυτοπαρουσιάζεται — «πετυχημένος» γάρ— σέ συνέντευξη του στόν Έπενδυτή. Στήν ίδια συνέντευξη όπου καταριέται τούς «κουλτουριάρες» πού ένοχλούνται έπειδή οι διαφημίσεις παιχνιδιών τούς διακόπτουν τά τηλεοπτικά τους σίριαλ καί ειρωνεύεται τά «παιδάκια πού κλάγανε» έπειδή «ή μαμά τους δέν είχε νά τούς πάρει τά (τηλεδιαφημιζόμενα) παιχνίδια».

Ός παιδί έχει καί παιδικά άλλοθι. Όπως οι οικογένειες τών εργαζομένων του εργοστασίου του πού ζούν χάρη σ' αυτόν καί μέ τίς όποιες προφανώς μοιράζεται τά δικά του κέρδη... Όπως ή άνελέπη μάχη πού δίνει ένάντια στίς ξένες εταιρείες (άπό τίς όποιες «δανείζεται» τά σχέδια τών προϊόντων του) για νά νικήσει «τόν Γερμανό» προς δόξαν τής μικρής Έλλάδας...

Φυσικά καί θριαμβολογεί για τήν άναί-

ρσησ τῆς ἀπόφασης γιά ἀπαγόρευση τῆς τηλεοπτικῆς διαφήμισης τῶν παιχνιδιῶν. Φυσικά καί ποικιλοτρόπως μᾶς, ἐμπαίζει ἐμᾶς πού δέν εἴμαστε «ἀδῶα παιδιά» γιά νά καταπίνουμε τίς δηλώσεις του χαζοχαρούμενα κι εὐτυχημένα.

Δέν ξέρω ἂν αὐτό τόν δικαίῳνει ἀλλά ὁμολογῶ ὅτι ἐμένα μου ἴρθε ἤδη μιά μὴ παιδικῆς ἀθωότηας ἰδέα. Νά γάχνω δηλαδή μέ ἐπιμέλεια τά παιγνίδια πού ἀγοράζω μὴν τυχόν κι ἀνήκουν σπὴν ἑταιρεία τοῦ καλοῦ αὐτοῦ «παιδιοῦ», τὴν γνωστή μας ΛΥΡΑ. Ἵσως καί οἱ ἄλλοι ἐπιχειρηματίες τοῦ κλάδου νά μὴν εἶναι καλύτεροι, πιστεύω ὅμως ὅτι κάπως πρέπει ν' ἀντιδρούμε σέ ὄσους δημόσια καί μεγαλόφωνα μᾶς δουλίζουν.

Ὁ Πολίτης δυσκολεύεται

Εἶπαμε κι ἐμεῖς ν' ἀλλάξουμε κάπως τὸ «λούκ» τοῦ Πολίτη. Λίγο χρῶμα στίς σελίδες νά γλυκάνουν, τετραχρωμία στό ἐξώφυλλο, κάποιες ἀλλαγές σπὴ σελιδοποίηση. Τὸ πείραμα κράτησε δύο τεύχη. Τὸ σωματᾶμε, δέν γίνεται. Κοστίζει πολύ. Περιοδικό χωρὶς χρῶμα γίνεται χωρὶς χαρτί καί τυπογραφεῖο δέν γίνεται. Καλύτερα, λοιπόν, ἕνα φτωχό περιοδικό παρά καθόλου περιοδικό. Ξαναγυρίζουμε στό ἀσπρόμαυρο σῶμα καί δίχρωμο ἐξώφυλλο. Ἄλλωστε, φίλοι ἀναγνώστες, τοὺς τέσσερις μῆνες πού ἔχετε νά δεῖτε τὸν Πολίτη θά ἔχετε ξεχάσει ἐκεῖνες τίς ἀλλαγές.

Κατὰ τὰ ἄλλα δέν ἔχει νόημα νά λέμε ὅτι τὰ πράγματα εἶναι δύσκολα, ὅτι ἡ οικονομικὴ κατάσταση τοῦ περιοδικοῦ εἶναι ἀφόρητη, ὅτι κι ἐμεῖς δέν ξέρουμε πού χρωστᾶμε. Πάντως, ἂν οἱ συνδρομητές, τῶν ὁποίων ἔχει λήξει ἡ συνδρομή (πάνω ἀπὸ τριακόσιοι) ἐμπαιναν στὸν κόπο νά ἀνανεώσουν τὴ συνδρομὴ τους τὸ περιοδικό ὄχι μόνο θά ἔπαιρνε βαθιὰ ἀνάσα ἀλλὰ καί δέν θά κινδύνευε. Ἀναμένονται χειρονομίες καλῆς θελήσεως.

τα βιβλία της «γνώσης»

BIBLIA ΠΟΥ ΞΕΚΡΙΖΟΥΝ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ & ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Διεύθυνση σειρᾶς - Παναγιώτης Κονδύλης

1. K. Marx, Διαφορά τῆς δημοκράτειας καί ἐπικουρείας φυσικῆς φιλοσοφίας.
2. Π. Κονδύλης, Ἡ κριτικὴ τῆς Μεταφυσικῆς στῆ νεότερη σκέψη.
- 3-4. R. Aron, Ἡ ἐξέλιξη τῆς κοινωνιολογικῆς σκέψης.
- 5-8. F. Chatelet (ἐπιμ.), Ἡ φιλοσοφία.
9. K. Marx - F. Engels, Ἡ Ἑλλάδα, ἡ Τουρκία καί τὸ ἀνατολικό ζήτημα.
10. K. Löwith, Τὸ νόημα τῆς ἱστορίας.
11. C.B. McPherson, Ἀτμικισμός καί ἰδιοκτησία.
12. C.B. McPherson, Ἡ ἱστορικὴ πορεία τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας.
13. L. Goldmann, Διαλεκτικὲς ἐρευνες.
14. E. Husserl, Δεύτερη λογικὴ ἐρευνα.
15. H. Arendt, Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση.
16. V. Kraft, Ὁ Κύκλος τῆς Βιέννης.
17. M. Foucault, Οἱ λέξεις καί τὰ πράγματα.
18. M. Buber, Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου.
- 19-20. K. Löwith, Ἀπὸ τὸν Χέγκελ στὸν Νίτσε.
21. J. Piaget, Σοφία καί ψευδαισθήσεις τῆς φιλοσοφίας.
22. Λ. Βυγκότσκι, Σκέψη καί γλώσσα.
23. L. Strauss, Φυσικὸ Δίκαιο καί Ἱστορία.
24. J.-F. Lyotard, Ἡ μεταμοντέρνα κατάσταση.
25. U. Eco, Θεωρία σημειωτικῆς.
- 26-27. Ν. Ψημμένος (ἐπιμ.), Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, 1453-1821.
28. J. Huizinga, Ὁ ἄνθρωπος καί τὸ παιχνίδι.
- 29-30. Th. Hobbes, Λεβιάθαν.
31. G. Sorel, Οἱ ψευδαισθήσεις τῆς προόδου.
32. J. Derrida, Περὶ γραμματολογίας.
33. J. Locke, Δεύτερη πραγματεία περὶ κυβερνήσεως.
- 34-38. Π. Νούτσος (ἐπιμ.), Ἡ σοσιαλιστικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα.
39. O. Gigon, Βασικὰ προβλήματα τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας.
40. Ν. Σκουτερόπουλος (ἐπιμ.), Ἡ ἀρχαία σοφιστικὴ. Τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα.
41. E. Cassirer, Ὁ μῦθος τοῦ κράτους.
42. C. Lévi-Strauss, Φυλὴ καί ἱστορία.
43. M. Granet, Ἡ κινεζικὴ σκέψη.

Ἐτοιμάζονται

H. Glasenapp, Ἡ Φιλοσοφία τῶν Ἰνδῶν.
Montesquieu, Τὸ πνεῦμα τῶν νόμων.
L. Wittgenstein, Φιλοσοφικὲς Παρατηρήσεις.

εκδόσεις «γνώση»

Ἰπποκράτους 31, 106 80 Αθήνα Τηλ.: 3620 941 - 3621 194

Για τους Βιβλιοπώλες: Αποκλειστικὴ διάθεση ΔΑΝΑΟΣ Α.Ε.

Μαυρομιχάλη 64, 106 80 Αθήνα, Τηλ.: 3604 161, 3631 975, 3611 054

Μυθεύματα περί Ευρώπης

Αν κρίνει κανείς από την πλειοψηφία που πήρε το ναί στο Μάαστριχτ στην ελληνική Βουλή, όπου η Ν.Δ., το ΠΑΣΟΚ και ο Συνασπισμός ψήφισαν υπέρ, ένα δημοψήφισμα στην Ελλάδα θα έδινε μία μεγάλη πλειοψηφία υπέρ του ναί, παρά τις φιλότιμες προσπάθειες της «Πρωτοβουλίας Πολιτών για το Όχι» και την αντίθεση στο Μάαστριχτ του ΚΚΕ.

Γιατί λοιπόν η πολυτέλεια ενός δημοψηφίσματος, όταν οι αντιπρόσωποι του έθνους εξέφρασαν σε μεγάλο ποσοστό το λαϊκό αίσθημα για το Μάαστριχτ;

Γιά έναν και μόνο λόγο. Το δημοψήφισμα θα υποχρέωνε τους υπέρ και τους κατά του Μάαστριχτ να διαμορφώσουν πειστικές θέσεις για τις απόψεις τους και να τις συζητήσουν με τον κόσμο. Θα ξέραμε λίγο-πολύ γιατί είμαστε υπέρ ή κατά και τι ακριβώς σημαίνει αυτή η συνθήκη στη μακριά πορεία προς την ευρωπαϊκή ενοποίηση.

Αν γινόταν αυτή η συζήτηση θα γλιτώναμε ίσως από την καταστροφολογία των μέν και των δέ. Αυτών που θεωρούν ότι η απόρριψη του Μάαστριχτ θα κατέστρεφε την ιδέα της Ευρώπης και θα μάς πήγαινε πίσω στο 1957 και αυτών που βλέπουν στην συνθήκη την απόλυτη κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού στην Ευρώπη.

Και θα γλιτώναμε απ' όλα αυτά τα καρδιοχτύπια για το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος στη Γαλλία, όπου σοφά οι Γάλλοι έδωσαν μία όριακή πλειοψηφία στο ναί.

Ψήφισαν δηλαδή υπέρ της ευρωπαϊκής ενοποίησης, έκαναν όμως συγχρόνως φανερό ότι η μισή Γαλλία και κατά πάσα πιθανότητα η μισή Ευρώπη δεν ικανοποιούνται από αυτή τη συνθήκη. Για την ιστορία έστω, μία και Γαλλία, Γερμανία και ΒΕΝΕΛΥΧ φαίνονται αποφασισμένες να τραθήξουν για το Μάαστριχτ ερήμην των άλλων.

Αν βέβαια το επιτρέψουν οι Δανοί πριν από το δημοψήφισμα τους και οι Βρετανοί πριν από την επικύρωση της συνθήκης, για την οποία δεν φαίνεται να διαίζονται.

Στην Ελλάδα, παρά τα όσα γράφτηκαν, μάλλον δεν ξέρουμε ακριβώς περί τίνος πρόκειται. Στη Βουλή έγινε φανερό ότι οι πατέρες του έθνους στη συντριπτική τους πλειοψηφία δεν είχαν καν διαβάσει το περί ουό λόγος κείμενο και ακούστηκαν κυρίως από τους εκπροσώπους του ναί, αλλά συχνά και από εκπροσώπους του όχι οι μύριες όσες κοινοτυπίες και ανοησίες.

Στην Ελλάδα λοιπόν το ναί θα έπαιρνε μεγάλη πλειοψηφία, γιατί οι Έλληνες, όπως όλες οι δημοσκοπήσεις δείχνουν, έγιναν μέσα σε λίγα χρόνια οι πιο ένθερμοι υποστηρικτές της Ευρώπης.

Όλα στην Ελλάδα από την Ευρώπη εκπορεύονται. Και όλα για την Ευρώπη γίνονται. Και στέκονται οι ευρωπαϊκοί αναστήματος πολιτικοί μας αταλάντευτοι στην ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, όποια κι αν είναι η αυριανή Ευρώπη, αποφα-

σισμένοι να πετύχουν τη σύγκλιση, όποιο κι αν είναι το κόστος, έτοιμοι να απολογηθούν σε όποια κριτική μάς ασκήσουν και να δεχτούν όποιο μέτρο μάς προτείνουν. Για την Ευρώπη, ρε γαμώτο.

Έφτιαξαν και μαζί μ' αυτούς φτιάξαμε και μεις στά κεφάλια μας έναν νέο μύθο για την Ευρώπη και περιμένουμε από αυτή τά θεϊκά δώρα, όπως τό δόρυ που ποτέ δεν χάνει τό στόχο του, τό χρυσό σκυλί για να φυλάει τά πλούτη και τά ιερά μας και τόν χάλκινο γίγαντα, τόν Τάλω, για να γυρίζει τρεις φορές τή μέρα ή τρεις φορές τό χρόνο και να διώχνει τούς ξένους.

Τό Μάαστριχτ έγινε ή μοναδική αναφορά, ή νέα Μεγάλη Ίδέα όλων εκείνων που είναι ανίκανοι να συλλάβουν κάποιες μικρότερες ιδέες για να βγούμε από τό χάος, στο όποιο θρισκόμαστε.

Και ό μύθος συνεχίζεται. Οι βασιλιάδες της Ευρώπης για να μάς δεχτούν, λείει, στο παλάτι τους στο Μάαστριχτ, κατά πώς που ταιριάζει στη βασιλική γενιά μας, μάς έβαλαν 10 ή 12 άθλους, που πρέπει να τούς φέρουμε σε πέρας σε όρισμένη προθεσμία.

Και ανέλαβε ό Μητσοτάκης, ή σύγχρονη έκδοση του Ήρακλή, να τούς φέρει σε πέρας.

Πρώτ' απ' όλα έπρεπε να παλέψει και να σκοτώσει τό λιοντάρι της Νεμέας, που με τή μορφή των απολυμένων της ΕΑΣ έμπαινε έμπόδιο στην έξυγίαση των συγκοινωνιών. Τριάντα μέρες έκανε ό ήρωας για να βγάλει τό θηρίο από τής τρύπες του: τόν Βοτανικό, τήν Πέτρου Ράλλη, τό Έλληνικό, φράζοντάς τες μία μία μέ κείνο τό μάτ άνόργανο ύλικό. Στο τέλος τό σκότωσε και φόρεσε τή λεοντή και νικητής μπήκε στις Μυκήνες και έθαμώθησαν οι Έυρυσθέοι.

Ο δεύτερος άθλος του σύγχρονου Έρακλή μας είναι η Λερναία Ύδρα του πληθωρισμού με τον διψήφιο αριθμό των κεφαλιών, που όταν του κόβεις τό 'να δύο φύτρωναν στη θέση του. Άκόμα παλεύει ο ήρωας με τη βοήθεια του Ίόλαου-Μάνου δάζοντας άναμμένα δαδιά, από τά τόσα που άφισαν οι πυρκαγιές, στίς πληγές του θηρίου. Γκρινιάζουν όμως οι Εϋρυσθέοι γιατί δέν τά πάει και τόσο γρήγορα. Και κόβει ο ήρωας τό 'να κεφάλι μετά τό άλλο και καταριέται την Έχιδνα. Γιατί δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι η Λερναία Ύδρα και τό λιοντάρι της Νεμέας, σύμφωνα με τό μύθο, είναι παιδιά της Έχιδνας που τά γέννησε λίγα χρόνια πριν.

Και άλλοι άθλοι έπονται. Μείωση των έλλειμμάτων του Δημοσίου, μείωση του δημόσιου χρέους, νομισματική σταθερότητα και άλλα πολλά που δέν τά ζητάνε οι βασιλιάδες της Εϋρώπης, αλλά μιά και άρχισαμε άς προλάβουμε και τίς ένδεχόμενες επιθυμίες τους. Κι άς συμβουλευουν οι σοφοί κέντρα του πώς «δέν μπορούμε νά έπιρρίπτουμε τίς εϋθύνες μας στη σύγκλιση που προβλέπει η συνθήκη του Μάαστριχτ για νά δικαιολογήσουμε τίς αδυναμίες τίς δικές μας» (άπόσπασμα από τό υπόμνημα που έστειλαν στον πρωθυπουργό οι Δήμας, Έβερτ και Κανελλόπουλος).

Ανάμεσα στον παλιό μύθο και τον νέο υπάρχει ουσιαδής διαφορά. Στον άρχαίο μύθο ο Έρακλής με τους άθλους του βοηθούσε τους κατοίκους της Νεμέας, του Άργους, της Άρκαδίας, της Ηλιδος και έφερε την λύτρωση. Αντίθετα, στον νέο μύθο οι Έρακλειδες σωρεύουν μεγάλα δεινά στους κατοίκους αυτού του τόπου.

Όπως γράφουν οι γιοι της Εϋρώπης, ο Λύκιος, ο Μίνωας και ο Ραδάμανθς, «ο πολίτης του μέσου και του χαμηλού εισοδήματος διέρχεται πολύ δύσκολη περίοδο και βλέπει τό διοικητικό του επίπεδο νά περιορίζεται συνεχώς. Η άντοχή του έχει εξαντληθεί» (άπόσπασμα από τό υπόμνημα που άναφέραμε πιό πάνω).

Η άντοχή του κόσμου έχει εξαντληθεί γιατί τό εισόδημά του συνεχώς συρρικνώνεται. Τό 1991 στη βιομηχανία οι πραγματικές ώριαιες και έβδομαδιαίες άποδοχές μειώθηκαν κατά 3,7%. Οι μηνιαίες κατά 1,9%. Στην κοινή ώφέλεια η μείωση ήταν άκόμα μεγαλύτερη. Στίς τράπεζες έφτασε τό 8,3%, στίς ασφάλειες τό 4,7%, στο λιανικό εμπόριο τό 5,7%.

Αντίθετα, τά κέρδη σ' όλους τους κλάδους αυξήθηκαν σημαντικά παρά τό γεγονός ότι σ' όρισμένους άπ' αυτούς (μεταποίηση) ο όγκος των πωλήσεων μειώθηκε.

Διαδάζω τη συνθήκη του Μάαστριχτ και τά προηγούμενα κοινοτικά κείμενα και ψάχνω νά βρω τους λόγους που επιβάλλουν τη μείωση των άποδοχών και την πολλαπλάσια αύξηση των κερδών. Ματαίως. Βέβαια ο Ίόλαος θά μου άπαντούσε πώς η μείωση των άποδοχών είναι τό μέσο για νά έλεγχθεί ο πληθωρισμός και νά άνέβει η ανταγωνιστικότητα και ότι τά κέρδη θά φέρουν επενδύσεις.

Δέν έμαθε όμως ο Ίόλαος πώς ο μύθος έχει και παραλλαγές και ότι η δική του είναι όχι μόνο η πιό άτελής αλλά και η λιγότερο άποτελεσματική. Έν πάση περιπτώσει, στη δική του παραλλαγή οι τιμές κρατούν, η ανταγωνιστικότητα συνεχώς μειώνεται και επενδύσεις δέν γίνονται.

Η άντοχή του κόσμου έχει εξαντληθεί γιατί η άνεργία από 296.000 τό 1989 και 281.000 τό 1990 ξεπέρασε τίς 322.000 τό 1991. Όλα δέ δείχνουν ότι τό 1992 θά αυξηθεί με άκόμα γρηγορότερους ρυθμούς. Ήδη τους πρώτους μήνες του 1992 ο αριθμός των άνέργων σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 1991 αυξήθηκε κατά 17,1%. Πάνω δέ από τό 50% των άνέργων είναι άνεργοι μεγάλης διάρκειας.

Ξαναδιαδάζω τη συνθήκη του Μάαστριχτ και τά προηγούμενα κοινοτικά κείμενα και πάλι ψάχνω νά βρω γιατί χιλιάδες άνθρωποι πρέπει νά άπολυθούν και χιλιάδες άλλοι νά ζούν σε κατάσταση άβεβαιότητας. Και πάλι δέν βρίσκω τους λόγους για μιά τέτοια πολιτική.

Και πάλι ο Ίόλαος θά μου άπαντούσε για την άνάγκη έξυ-

γίανσης, για τη σύγκλιση και για τον άθλο των σταύλων του Άύγειου (τό ένα δέκατο του κοπαδιού πήρε και κει ο Έρακλής για νά καθαρίσει τους σταύλους). Τη δική του δηλαδή παραλλαγή που οδηγεί σε άπόγνωση χιλιάδες εργαζομένους. Και ο Έρακλής θά πρόσθετε ότι στα ταξίδια του (κερυνίτις έλαφος, δόδια του Γηρόνου, μήλα των Έσπερίδων κ.λπ., Βρυξέλλες, Λισαβόνα, Μαδρίτη κ.λπ.) συνάντησε χώρες που πράττουν τά ίδια και ότι συνομίλησε με βασιλείς και ότι ο ίδιος αισθάνεται ικανοποίηση από τά έπιτεύγματά του.

Μπροστά σ' αυτή την κατάσταση οι διεκδικήσεις των εργαζομένων είναι καθ' όλα νόμιμες. Αυτοί που βλέπουν τίς άποδοχές τους νά μειώνονται ενώ τά κέρδη αυξάνονται και κυρίως αυτοί που χάνουν τη δουλειά τους για νά μπούν τίς περισσότερες φορές στην κατηγορία των άνέργων μεγάλης διάρκειας έχουν κάθε δικαίωμα νά βγουν και νά διεκδικήσουν τό δικιο τους. Οι τρόποι είναι συνάρτηση του βαθμού άπόγνωσης και της αδιαλλαξίας των κυβερνήτων. Και στον τόπο μας η άπόγνωση αυξάνεται και η αδιαλλαξία περισσεύει.

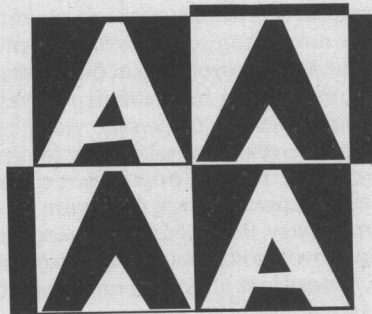
Η άπόγνωση των μέν και η αδιαλλαξία των δέ δίνουν στον μύθο μιά τραγική διάσταση. Συχνά δέ τό τραγικό και τό γελοίο μπλέκονται, όπως στα έγκαίνια της Έκθεσης Θεσσαλονίκης, όπου ο σύγχρονος Έρακλής μας ύψωσε τό ρόπαλο και τσάκισε τους άπεργούς. Και τό πλήθος με τά πλαστικά σημαίακια έπευμήμησε τον ήρωα και όλοι μαζί έψαλλαν «τη Ύπερμάχω» για τη σωτηρία της συμπτωτεύουσας από τίς όρδές των βαρβάρων που έρχονταν από τό νότο αυτή τη φορά.

Επειδή κάθε μύθος έχει και έπιμύθιο, άς προσέξουν οι κρατούντες. Η πολιτική τους έπιφέρει δεινά και ούτε τους στόχους που έχουν δάλει δέν μπορούν νά πετύχουν μ' αυτή την πολιτική.

Τό δόρυ που βρίσκει πάντα τό στόχο, αυτό τό δώρο του Δία στην Εϋρώπη, άνήκει στον άρχαίο μύθο. Η σημερινή ελληνική πραγματικότητα άλλα χρειάζεται και σίγουρα όχι τίς νεοφιλελεύθερες συνταγές μαθητευόμενων μάγων, που μόνο στο Μάαστριχτ δέν οδηγούν. Γιατί αν οδηγούσαν εκεί, αν η Εϋρώπη καταλήξει σ' αυτά που έχουν υπό στα κεφάλι τους, τότε σίγουρα θά πρέπει ν' αλλάξουμε κατεύθυνση.

Οδηγούν όμως άλλοι. Στην οικονομική ύφεση και τη διάλυση της κοινωνικής συνοχής. Γιατί όταν μιά κοινωνική ομάδα φτάσει στην άπόγνωση και δέν έχει πιά τίποτα νά χάσει, όταν δέν άναγνωρίζεται σε καμιά πολιτική όργάνωση, όταν τά νόμιμα μέσα διεκδίκησης των συμφερόντων της άποδειχθούν άτελέσφορα, όταν αντιμετωπίζεται από την έξουσία με τρόπο άταρχικό και με αδιαλλαξία, όταν ο λόγος των πολιτικών γίνεται «φτήνια και μακρογγορία χωρίς αντίκρισμα», όταν αυτή η ομάδα παίζει στο περιθώριο, τότε η βία γίνεται ο τρόπος που της επιτρέπει νά εκφράσει την παρουσία της και νά κάνει τους άλλους νά ενδιαφερθούν για τά προβλήματά της. Η βία παιδί της άπόγνωσης γίνεται τό μέσο πολιτικής έκφρασης αυτής της ομάδας. Τότε τό κράτος χάνει τό μονοπώλιο και τη νόμιμη χρησιμοποίηση της βίας. Και τότε οι άθλοι δέν γίνονται πιά από τους θεούς και τους ήμίθεους αλλά από τους κοινούς θνητούς. Και ο μύθος γίνεται ιστορία.

Μάκης Καβουριάρης

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ τεύχος 1
κυκλοφορεί το 1ο τεύχος
σε βιβλιοπωλεία και περίπτερα

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 15

ΓΕΡΜΑΝΙΑ:

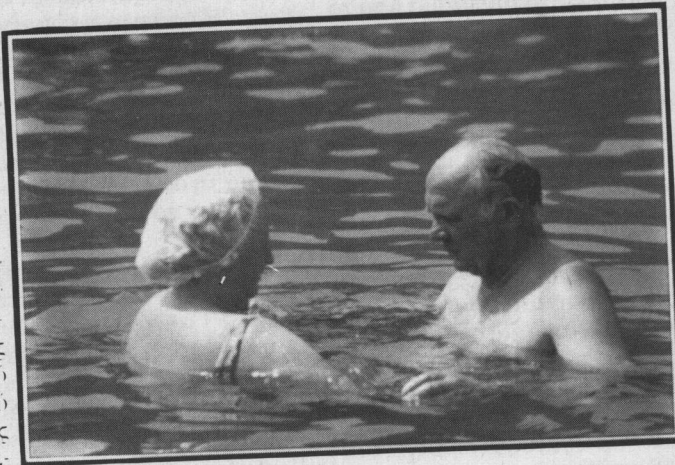
ή κραυγή του βατράχου

Ο Άλεξάντερ, ένας χήρος εξηντάρης, είναι καθηγητής της ιστορίας της τέχνης. Η συνομήλικη Άλεξάνδρα χήρα κι αυτή, ασχολείται με τη συντήρηση έργων τέχνης. Συναντιώνται τυχαία αγοράζοντας κόκκινα λουλούδια για τους τάφους των γονιών τους, τ' όνόματα των οποίων έχουν ξεθωριάσει πάνω στα μνήματα. Οί γονείς του Άλεξάντερ διέφυγαν στο τέλος του πολέμου από το Γκντάνσκ της Πολωνίας, της Άλεξάνδρας από το Βιλνιούς. Πέθαναν γνωρίζοντας ότι δεν θά ταφούν στον τόπο που γεννήθηκαν. Τά λουλούδια δεν έπαρκούν για τ' δύο μπουκέτα και ή Άλεξάνδρα θά του προσφέρει τ' άδικά της. Αὐτός θά τ' άποδεχθεί, χωρίς νά προσφέρει λέξη.

Τούτος ό έρωτας, πού θά προκληθεί από μιά άπλή χειρονομία, δύο προσώπων στό φθινόπωρο τής ζωής τους, θά άνασύρει στό προσκήνιο τό παρελθόν. Βρίσκονται στό Γκντάνσκ και όνειρεύονται, ενώ ή Εὐρώπη ζει στή μέση τής πτώσης του Τείχους του Βερολίνου. Ο Γερμανός και ή Πολωνέζα επιθυμούν νά συμβάλουν στήν έπανασυμφιλίωση των λαών τους, μέσα από μιά άπλή χειρονομία: νά επιτρέψουν στους Γερμανούς, πού έξαναγκάστηκαν νά φύγουν από τό Γκντάνσκ, νά βρουν μιά θέση στό νεκροταφείο τής παλιάς τους πόλης. Δημιουργούν μιά γερμανοπολωνική εταιρεία τελετών και ή ιδέα τους γίνεται πραγματικότητα.

Και όμως, προσκρούουν σέ άνυπέρβλητα έμπόδια. Τά οικονομικά προβλήματα διαχείρισης τής εταιρείας πού προκύπτουν τήν όδηγούν σέ μαρασμό, ενώ ή Άλεξάνδρα σκέφτεται, εκ των υστέρων, τό άλογο του έγχειρήματος.

Αὐτή ή μικρή ιστορία, πού άποπειράται νά συνδέσει τ' άσπασμένα κομμάτια μιάς ιστορίας, προκάλεσε στήν ένοπιημένη Γερμανία μιά θύελλα σχολίων και διαμαρτυριών. Πρόκειται για ένα μυθιστόρημα του Γκοϋντερ Γκράς, πού όλοι είδαν σέ αυτό, και όρθά, μιά άλληγορία για τή γερμανική ένοποίηση, για τίσ συνθήκες κάτω από τίσ όποιες επιτεύχθηκε. Η κραυγή του βατράχου, ό όμώνυμος τίτλος του μυθιστορήματος, είναι ή μελαγχολική άφύπνιση των δύο συνταξιούχων έρωτευμένων, θλιβερός προάγγελος των κακών πού έπέρχονται μόνο όποιος δεν τήν προσπεράσει και τήν άφουγκρασθεί προσεκτικά μπορεί νά άποφύγει τό χει-

ρότερο...

Πράγματι, ό Γκοϋντερ Γκράς «πενθεί», όπως τόν κατηγορούν οί αντίπαλοί του, στήν πλειοψηφία τους όρκισμένοι έχθροί του πρόσφατου και άπώτερου παρελθόντος. Πράγματι, ό συγγραφέας διαπράττει τό άδίκημα τής «ανάμειξης των παθών», γιατί ή πλειοψηφία θέλει νά λησμονήσει, νά έκλογικεύσει στό έπακρο, νά συντμήσει τόν ιστορικό χρόνο. Πράγματι, αὐτός ό ύπερασπιστής, ήδη από τίσ αρχές τής δεκαετίας του '60, τής γλωσσικής και πολιτισμικής ένότητας του «γερμανικού έθνους» επιθυμεί νά άμαυρώσει τό γιορταστικό κλίμα του έπανευρισκόμενου

έθνους, μιλώντας για μιά ειλικρινή συμφιλίωση, χωρίς νά πέφτουν πάνω τής οί σκιές του μίσους, του πολέμου, του άχαλίνωτου οικονομικού ανταγωνισμού. Πράγματι, ό Γκοϋντερ Γκράς «δεν έχει πλέον θέματα» νά έπεξεργασθεί, δεν έχει τίποτα καινούργιο νά πει και θά ήταν καλύτερα (για ποιούς άραγε;), όπως ύποστηρίζει ό λογοτεχνικός κριτικός του Σπήγκελ, τό ζευγάρι νά είχε σκοτωθεί σέ ένα αυτοκινητιστικό άτύχημα, «θά ήταν μιά λύτρωση για όλο τόν κόσμο».

Η λύτρωση, όμως, ή άπελευθέρωση δηλαδή από τ' άδυσμα μιάς παντοτινά περιπλανώμενης συλλογικής ένωσης πρέπει, άναγκαστικά, νά συνοδεύεται από μιά νέα ουτοπία: ουτοπία ή τουλάχιστον ένα έκλογικευμένο σχέδιο, πού νά φιλοδοξει νά «άποκαθάρει» συνειδήσεις, νά έμπεδώσει ένα κλίμα συνοχής, άναδομώντας νοοτροπίες. Οί διθύραμοι τής ένοποίησης θά έπρεπε νά είναι, τουλάχιστον, μετρημένοι, γιατί οί κόμποι δεν έχουν ακόμα λυθεί.

Θά έπρεπε. Γιατί ή κραυγή του βατράχου άκούγεται και πάλι και ό «προφήτης» συγγραφέας φαίνεται νά δικαιώνεται. Τό χάος, βέβαια, δεν δασιλεύει στή Γερμανία, οι νεοναζί, για τήν ώρα, είναι μειοψηφικές ομάδες, δεν άντιπροσωπεύουν παρά ένα «άμελητέο» ποσοστό του πληθυσμού. Η έθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία, αὐτή καθεαυτή, δεν διαθέτει τήν πρωταρχική τής αίγλη, οί άντιστάσεις άπέναντί της είναι τεράστιες. Με άλλα λόγια, ό «έκφασισμός» του γερμανικού γίγαντα είναι μιά ύπερβολή, για τήν ώρα του-

λάχιστον.

Πώς, όμως, νά ερμηνευθούν τὰ συνεχιζόμενα γεγονότα, οί ρατσιστικές ἐκρήξεις καί ὁ κίνδυνος ἐξάπλωσής τους καί στήν ὑπόλοιπη Εὐρώπη; Ὁ ἄγριος ρατσιστικός πυρετός, πού ἀνεβαίνει στά περὶ χώρα τοῦ Ροστόκ, τοῦ Βραδεμβούργου, τῆς Σαξονίας, τῆς Κολωνίας, τοῦ Βερολίνου, σέ ὅλοκληρη λίγο πολύ τή χώρα καί ἰδιαίτερα στό ἀνατολικό της τμήμα, εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό ἀνησυχητικός. Ἀπό τίς κραυγές τῶν μαρῶν, πού οἱ νεοναζί χτυποῦν ἀλύπητα, ὡς τούς ἐμπρησμούς προσφυγικῶν κατοικιῶν, ἀπό τὰ ἀγωνιώδη ἀνακοινωθέντα τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας τῆς Γερμανίας ὡς τήν ἐκτακτη σύγκληση τῆς Ἰσραηλινῆς Βουλῆς γιά νά συζητήσει αὐτά τὰ θέματα, μιᾶ εἰκόνα φαίνεται νά ἀχνοδιαγράφεται: ἕνα τμήμα τοῦ ἐθνικοῦ σώματος μολύνεται ἀπό τόν ἰό τοῦ ρατσισμού. Ἀρκετοί ἀπό τούς κατοίκους τοῦ Ροστόκ θά δηλώσουν στόν ἀνταποκριτή τῆς *Libération* ὅτι ἔζησαν τίς βίαιες ἐπιθέσεις κατά τῶν προσφύγων τῆς πόλης τους ὡς μεγάλες «φωταγωγημένες νυχτερινές γιορτές»! Τά μεσα ἐνημέρωσης, πού ἔσπευσαν νά διαπομπεύσουν τίς «προφητείες» τοῦ Γκ. Γκράς, ξαναπροβάλλουν ἀπό τίς ὁθόνες τους τήν «ἀρχαίκη» φιγούρα τοῦ βατράχου πού κραυγάζει. Ἡ δημοσκοπηση τοῦ δευτέρου καναλιῶ τῆς Γερμανικῆς Τηλεόρασης εἶναι δηλωτική: τό 19% τῶν Δυτικογερμανῶν καί τό 12% τῶν Ἀνατολικογερμανῶν «βλέπουν μέ συμπάθεια τήν ἀναβίωση τῶν ἐθνικοσοσιαλιστικῶν ἰδεῶν».

Ἐνας νεαρός ἀγωνιστής τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ θά ἀποπειραθεῖ, στό διάλειμμα δύο ἐπιθέσεων κατά τῶν προσφύγων στό Λεβερούζεν, νά ἐξηγήσει τό νόημα τῆς στρατεύσεώς του, μέ μιᾶ φράση: «Αὐτοί, οἱ πρόσφυγες, μᾶς κλέβουν τήν ἐνοποίηση». «Τί δουλειά ἔχουν Πολωνοί καί Ρουμάνοι στή Γερμανία;», θά ἀναρωτηθεῖ ἕνας Ἀνατολικογερμανός, προσθέτοντας: «Τά δικτατορικά καθεστῶτα στίς χώρες τους ἔπεσαν, γιατί δέν κάθονται ἐκεῖ;». Τό γερμανοπολωνικό εἰδύλλιο στό μυθιστόρημα τοῦ Γκ. Γκράς δρῖσκει τό ἰσοδύναμό του μέσα στή ζῶσα πραγματικότητα!

Μπροστά σ' αὐτή τήν κατάσταση, αὐτή τήν ἀπίθανη ἐμπλοκή παρελθόντος καί παρόντος, τὰ πολιτικά κόμματα στέκουν ἀμήχανα. Οἱ χριστιανοδημοκράτες θεωροῦν τίς βίαιες ἐκδηλώσεις ὡς «ντροπή γιά τή χώρα» καί οἱ ὑπουργοί Δικαιοσύνης τῶν *Länder* ζητοῦν τήν ἐπιβολή αὐστηρῶν ποινῶν ὄχι μόνο γι' αὐτούς πού πετοῦν μολότωφ ἀλλά καί γιά ὅσους συμμετέχουν στίς διαδηλώσεις. Οἱ σοσιαλδημοκράτες, ἐμπρός στήν πίεση τῆς κοινῆς γνώμης, δέχθηκαν τήν προτεινόμενη ἀπό τούς χριστιανοδημοκράτες συνταγματική ἀναθεώρηση γιά τήν περιστολή τοῦ δικαιώματος χορήγησης πολιτικοῦ ἀσύλου καί ὀδηγοῦνται στή σύγκληση ἔκτακτου συνεδρίου στά μέσα Νοεμβρίου, ὕστερα ἀπό πιέσεις τῆς ἀριστερῆς πτέρυγας τοῦ κόμματος.

Οἱ ρατσιστικές ἐκδηλώσεις συνεχίζονται καθημερινά, περίπου γιά ἕναν ὅλοκληρο μήνα. Ἄν ἡ γενικευμένη κοινωνική ἐκρήξη εἶναι κάτι πού μπορεῖ νά περιμένει, τό πρόπλάσμα τῆς ὑπόσχεται πολλά. Σύμφωνα μέ τίς μυστικές ὑπηρεσίες τῆς χώρας, ὁ ἀριθμός τῶν μελῶν τῆς Ἄκρας Δεξιᾶς δέν ὑπερβαίνει τίς 40.000. Τό 1990 ἦταν 32.000, καί ἡ «μικρή» αὐξήσή τους ἐξηγεῖται ἀπό τήν πρόσθεση σέ αὐτό τόν ἀριθμό καί τῶν Ἀνατολικογερμανῶν ἀκροδεξιῶν. Σέ αὐτούς τούς ἀριθμούς δέν περιλαμβάνονται τὰ μέλη τοῦ ἀκροδεξιῶ Ρεπουμπλικανικοῦ Κόμματος (ἀντίστοιχο τοῦ λεπενικοῦ «Ἐθνικοῦ Μετώπου»), πού γιά τήν κυβέρνηση δέν θεωρεῖται ὅτι συνιστᾶ ἀπειλή γιά τή συνταγματική τάξη. Ἀνάμεσα στά μέλη τῆς Ἄκρας Δεξιᾶς, 4.400 (ἐκ τῶν ὁποίων 3.000 τῆς πρώτῃν Ἀνατολικῆς Γερμανίας) ἀνήκουν σέ ὀργανώσεις πού ἀναφέρονται ἀνοιχτά στόν ναζισμό. Οἱ βίαιες ἐπιθέσεις τους κατά ξένων στόχων (πρόσφυγες, ἐβραϊκή συναγωγή καί ἐβραϊκά νεκροταφεῖα) δαίνονται αὐξανόμενες κατά τὰ τελευταῖα χρόνια: 270 ἐπιθέσεις κατά τό 1990, 1.500 κατά τό 1991, 650 τό πρώτο ἑπτάμηνο τοῦ

1992, χωρίς φυσικά νά λαμβάνονται ὑπόψη τὰ τελευταῖα γεγονότα. Ἀπό τό σύνολο τῶν μελῶν τῶν νεοναζιστικῶν ὁμάδων τό 97% εἶναι ἄνδρες καί μόνο τό 3% γυναῖκες, ἐνῶ τό 70% περίπου εἶναι εἴκοσι χρονῶν καί μόνο τό 3% ὑπερβαίνει τήν ἡλικία τῶν τριάντα ἐτῶν.

Η οἰκονομική, πολιτική καί πολιτισμική κρίση τοῦ γερμανικοῦ γίγαντα εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό προφανές². Τό οἰκονομικό κόστος τῆς ἐνοποίησης ἀποδείχθηκε ὅτι εἶναι τετραπλάσιο τῶν ἀρχικῶν προβλέψεων. Ἡ σχετικᾶ πρόσφατη ἀπεργία τῶν ὑπαλλήλων στόν δημόσιο τομέα, πού ἤ ἐπέκτασή της στόν κλάδο τῆς μεταλλουργίας ἀποφεύχθηκε τήν τελευταῖα στιγμή, δείχνει τό μέγεθος τῆς κοινωνικῆς κρίσης. Ἡ ἄνοδος τῆς (κοινοβουλευτικῆς;) Ἄκρας Δεξιᾶς στίς πρόσφατες περιφερειακές ἐκλογές ἀποτελεῖ, ἴσως, προάγγελο τῆς κρίσης τῆς πολιτικῆς ἀντιπροσώπευσης. Τό διεθνές περιβάλλον — ἀνατολικές χώρες-προσοπτική τῆς εὐρωπαϊκῆς ἔνωσης-σχέση μέ τίς Η.Π.Α. — γιά τήν ὥρα δημιουργεῖ περισσότερα προβλήματα ἀπό ὅσες ὑποσχέσεις μπορεῖ νά δώσει γιά τό ἀπώτερο μέλλον. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, οἱ Εὐρωπαῖοι σύμμαχοι τῆς χώρας τήν φοβοῦνται. Ἡ ἀνάπτυξη ἑνός ρατσιστικοῦ, ἀκροδεξιῶ κινήματος στό ἐσωτερικό τῆς χώρας θά ἦταν ὅ,τι τό χειρότερο θά μπορούσε νά συμβεῖ αὐτή τή στιγμή...

Ἀνδρέας Παναζόπουλος

1. Βλ. Jean-Michel Palmier, "Nouveau roman de Günter Grass, nouvelles polémiques", *Le Monde Diplomatique*, Juin, 1992.
2. Βλ. στήν ἴδια ἐκδοση τῆς ἐφημερίδας τό ἄρθρο τοῦ Pierre Béhar, "Crisse sociale et crise morale dans l' Allemagne unifiée".

Παναόδιον

ΑΘΗΝΑ ΙΟΥΝΙΟΣ 1992

ΣΤ. ΡΑΜΦΟΣ: Ἀριστοτέλους Περὶ Ποιητικῆς. Τό πέμπτον κεφάλαιο * Β. ΑΛΑΙΩΤΗΣ: Δεκαετία ποιήματα * Σ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ: Σχόλια μέ * Σ. ΠΑΣΤΑΚΑΣ: Ποιήματα ποιήματα * ΜΕΛΙΣΣΑΝΘΗ: [Ἡ κορμία τῆς ποιητικῆς μου] * Ἐπιμέλεια: Στ. Μικενατόρος * Ν. ΑΛΙΦΕΡΗΣ: Τρία ποιήματα * ΑΓΓ. ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ: Εἰκόνας σέ μιᾶ ἔκθεση * ΣΤ.

EDWARD W. SAID
Μορφές, Διαμορφώσεις
Μεταμορφώσεις

* ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΣΤΑΘΗΣ ΓΟΥΡΓΟΥΡΗΣ *

ΓΟΥΡΓΟΥΡΗΣ: Ὀριενταλισμός, Νεοελληνισμός καί ἡ παγκόσμια ἐπὶ τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ * ΜΕ ΤΟΝ ΕΔ. SAID (Ὁ Στ. Γουργουρῆς συζητᾷ μέ τόν Εδ. Said) * ΤΟ ΜΕΓΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΝ: Ἐλένη: Αὐτή ἡ ἱστορία... * Οἱ ΣΥΛΛΟΓΕΣ: Ποιήματα ἀπό συλλογές τοῦ 1990 * ΕΝ ΠΑΡΩΔΩ: Βιβλιογραφίες, ἀναφορές, στίχοι: Γεώργιος Ν. ΑΛΑΖΑΡΗΣ, Ν. ΑΕΒΕΝΤΗΣ, Γ. ΑΡΑΓΗΣ, Ν.Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΠΑΤΙΛΗΣ, Δ. ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ, Σ. ΠΑΣΤΑΚΑΣ, F. SAMON, S. QUINZIO, Π. ΜΠΟΣΝΑΚΗΣ, Ν. ΦΩΚΑΣ, Χ. ΜΠΑΛΤΑΣ * Κοσμητήρια: Δ. ΓΕΡΟΣ

16

ΓΑΛΛΙΑ:

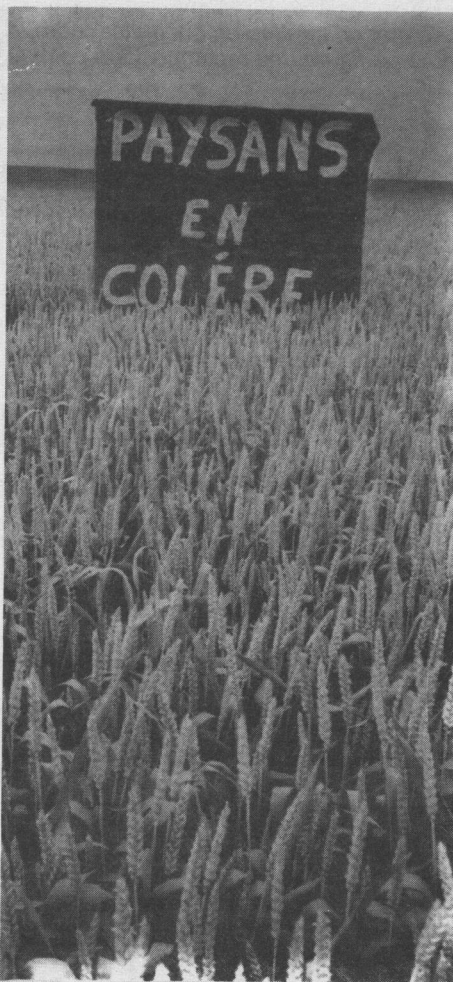
ή παθητική επανάσταση

Οι Γάλλοι έλκονται ένστικτωδώς από την έξουσία· δέν αγαπούν κατόλου την έλευθερία· τό μοναδικό τους είδωλο είναι ή ισότητα». Γούτη ή ρήση του Σατωδριάνδου, λίγο προκλητική και περισσότερο «ύποπτη», άφου θρίσκει τό πολι-

τικό της ίσοδύναμο στην περι δημοκρατίας αντίληψη του Τοκεβίλ (αυτό τό γαλλικό άμάρτημα είναι και τό άμάρτημα των δημοκρατιών)¹, φαίνεται, από μία πρώτη θεώρηση τουλάχιστον, νά επιδειβαιώνεται στά άποτελέσματα του δημοψηφίσματος για την επικύρωση της συνθήκης του Μάαστριχτ. Έμπρός στη μεγάλη υπόσχεση μιάς ελεύθερης, δημοκρατικής, ειρηνικής και ένωμένης Εύρώπης, τό ήμισυ των Γάλλων πολιτών επέλεξε τον κρατικό προστατευτισμό, ένα ελάχιστο όριο κρατικά έγγραμμένης κοινωνικής ισότητας. Έμπρός στην προϊούσα άποεθνικοποίηση βασικών κρατικών λειτουργιών, οι μισοί προτίμησαν τό ριζώμα. Ο φόβος και ή παθητική αντίσταση, πού άπορρέει άπ' αυτόν, ίσοφάρισαν την ύποσχόμενη κοσμοπολίτικη περιπέτεια των επιτελείων. Βέβαια, όποιος χάνει, χάνει· ποιός, όμως, είναι ό κερδισμένος;

Ένα δημοψηφισματικό δημοψήφισμα

Είναι αλήθεια ότι ή Γαλλία είχε πολλά χρόνια νά γνωρίσει μία τόσο ζωντανή προεκλογική έκστρατεία, μία τόσο παθιασμένη ανταλλαγή επιχειρημάτων, μία τόσο μεγάλη «στράτευση» των πολιτών. Τό ποσοστό συμμετοχής στην εκλογική άναμέτρηση, άν και δέν ξεπέρασε τό 70%, θεωρήθηκε ως άψευδής μάρτυρας αυτής της πρωτοφανούς πολιτικής και κοινωνικής κινητοποίησης. Τά ιδεολογικά σχίσματα πού ύπέστησαν όλοι σχεδόν οι πολιτικοί σχηματισμοί, ή έκατέρωθεν δημαγωγική ρητορική των αντίπαλων στρατοπέδων, πού πολλές φορές ύποκαθιστούσε την άναγκαία συζήτηση για τά πραγματικά προβλήματα πρός όφελος της σωτηρικής κατανάλωσης, ή μεγάλη δημοσιότητα από τά έγχώρια αλλά και τά ξένα μέσα ένήμερωσης, μέ άποκορύφωμα τό μίνι οικονομικό κράχ της έβδομάδας πού προηγήθηκε του δημοψηφίσματος στις ευρωπαϊ-

κες αγορες φορτίσαν έξαιρετικά τό πολιτικό κλίμα. Έτσι, τό ναι ή τό όχι προσέλαβαν ιστορικές διαστάσεις: οι πολίτες καλούνταν, ούσιαστικά, νά άποφασίσουν για την τύχη της Εύρώπης. Οι ίδιοι έβλεπαν μέσα από αυτή την πρόκληση και την εύκαιρία νά διατυπώσουν τις άνησυχίες και τις άπογοητεύσεις τους από τη συνολική κυβερνητική διαχείριση των τελευταίων ετών. Ένα έκρηκτικό μείγμα συμπαθειών και άντιπαθειών, έλπίδων και προκαταλήψεων, λογικών και αυθαίρετων συνεπαγωγών προσδιορίζει τό χαρακτήρα της συγκεκριμένης πολιτικής κινητοποίησης. Η στιγμιαία ύπερπολιτικοποίηση της κοι-

ωνίας, έτσι, προκάλεσε μία σοβαρή κρίση πολιτικής άντιπροσώπευσης. Η σοβαρότητα της έγκειται στο γεγονός ότι ή χρόνια έγκαθιδρυμένη κοινοβουλευτικού τύπου σχέση άντιπροσώπευσης πολιτικών σχηματισμών και πολιτών διεργάγη σε έναν μεγάλο βαθμό. Οι κομματικές άποσκιρτήσεις δέν είναι παρά τό άποτέλεσμα της ρήξης του κοινωνικού δεσμού, τό τέλος μιάς διαδικασίας συνεχούς κομματιάσματος του προσβεβλημένου από τον άτομικισμό κοινωνικού σώματος και ή άπαρχή υιοθέτησης έκ μέρους του νέων συμπεριφορών. Η δημοψηφισματική μορφή έκφρασης της κοινωνίας, περνώντας μέσα από τη φάση της ύπερπολιτικοποίησης, πού στην ούσία είναι συνώνυμη της άπολιτικοποίησης, έγγράφεται στην προοπτική ενός άτυπου καθεστώτος δημοψηφισματικής δημοκρατίας. Οι όπαδοί της συνθήκης του Μάαστριχτ, έτσι, δέν μπορούν παρά νά είναι άλληλέγγυοι του τεχνοκρατισμού και έξ όρισμοι έχθροι του έθνους, ενώ οι αντίπαλοί της «νεκροθάφτες της Εύρώπης» και λαϊκιστές. Στο κοινωνικό επίπεδο, τουλάχιστον, τά στρατόπεδα οικοδομούνται πάνω σε αυτή τη βάση. Ούτε ό άγρότης πού «δέν γνωρίζει», αλλά ούτε και τό στέλεχος της επιχείρησης πού «γνωρίζει» άνέχονται τις διαφορές, ούτε καν τις άποχρώσεις. Η προσβολή και ή άλλотρωση του επιχειρήματος συνιστά την άναγκαία συνθήκη έπικοινωνίας...

Τό πρόβλημα του Έθνους-Κράτους

Η έπιθυμία και ό φόβος, ταυτόχρονα, ύπέρβασης των σημερινών όρίων πού πλαισιώνουν την (κάθε) κρατική όντότητα διαδραμάτισαν τον δικό τους άποφασιστικό ρόλο στην έκπτωση του επιχειρήματος σε άφηρημένη «άποψη». Η ιδεολογική σύγκρουση πάνω στις σύγχρονες τάσεις της κοσμοοικονομίας άντικαταστάθηκε, και αυτή, από μία μετωπική άντιπαράθεση άνάμεσα σε νοσταλγούς του παρελθόντος και σε ταγούς της προόδου. Τό θολό άντικαπιταλιστικό όχι του άνεργου τατίσθηκε μέ τη διαυγή άρνηση του έθνικιστή λεπενιστή, σε τέτοιο σημείο ώστε οι ρόλοι νά άντιστρέφονται: ό λεπενιστής νά γίνεται αυθόρμητα άντιπλουτοκράτης και άντιμπεριαλιστής και ό εργάτης ρατσιστής. Τό έπιφυλακτικό ναι, άντίστροφα, του οικολόγου νά έξομοιώνεται μέ την ευρωπαϊκή προοπτική της φιλελεύθερης πρόκλησης του Ζισκάρο, ώστε ό δεύτερος νά μετέρχεται φαινομενικά των ευαισθησιών του πρώτου, και αυτός, μέ τη σειρά του, νά προσχωρεί άνεπιφύλακτα σε κάτι πού ό ίδιος δέν συμ-

1. Βλέπε τό «ψυχογράφημα» του Γάλλου, όπως συνοπτικά έκτίθεται από τον καθηγητή πολιτικής έπιστήμης Yves Roucaute, "L'áme française vue par les grands écrivains de l'Hexagone", L'Événement du Jeudi, no 411, 17 - 23 Σεπτεμβρίου 1992.

μετείχε στη χάραξη του, καταλύοντας τις διαχωριστικές γραμμές.

Το πρόβλημα, λοιπόν, του έθνους-κράτους φαίνεται να όριζει ένα νέο πλαίσιο πολιτικής δραστηριότητας, εργαλώντας στο μετασχηματισμό του πολιτικού πεδίου. Από αυτή την άποψη, τό έστω και στρεβλά τιθεμένο πρόβλημα δέν μπορεί να εξισώνεται με μία εκατέρωθεν από τη των πολιτικών έπιτελείων. Τά διάφορα κοινωνικά προβλήματα (άπασχόληση, εκπαίδευση, ύγεια, μετανάστευση κ.λπ.) άποκοϋν τό νόημά τους μόνο άν θεωρηθούν μέσα από τήν τάση άποεθνικοποίησης τους (δλ. πίνακα ν)². Οί ψηφίσαντες όχι θεωρούν σέ ποσοστό 57% ώς πρώτο πολύ σημαντικό λόγο αίτιολόγησης τής στάσης τους τήν «άπώλεια τής κυριαρχίας» τής χώρας τους. Άλλά και όσοι ψήφισαν νάί δλέπουν τή συλλογική τους έπίδιωση μόνο μέσα από μία «έκτατική» αντίληψη τής έννοιας έθνική κυριαρχία. Αυτόσ ό έν τοίς πράγμασι άναγωγισμός, κακόσ δαίμονας και σωτηριολογικός «μύθος» αντίστοιχα, άπρηξί πιστά τή νέα πραγματικότητα, διαγράφει τό πλαίσιο μιάς νέας περιόδου: «Όποιος αντίτίθεται ότό Μάαστριχτ», έλεγε πριν από έναν μήνα ό Φ. Μιττεράν, «κάνει λάθος έποχή...».

Ό σχεδόν δραματικός χαρακτήρας πού προσέλαβε τό γαλλικό πείραμα λαϊκής νομιμοποίησης τής «ύπεξαίρεσης» τής έθνικής κυριαρχίας σχετίζεται άκριβώς με τή δημοκρατική άρχή πού ύλοποίησε και όχι, φυσικά, με τόν «ένστικτώδη έξισωτισμό», πού ό Σατωδριάνδος, από κοινού με τόν Τοκεβίλ, διαβλέπουν στή γαλλική ψυχή, όσο και άν περιέχει ψήγματά του. Ψήγματα πού δέν ύπακούουν άπλά και μόνο σέ κάποιες έωλες νοστροπίες, άλλα στή θέσμισή τους, στήν ύλική παραγωγή τους, μέσα από τήν «ταύτιση άνάμεσα σέ έθνικότητα και ιθαγένεια, όπου έδώ τό έθνος-

κράτος συνιστά ένα άνυπέροβητο άπόλυτο, άν όχι τόν δεσπόζοντα παράγοντα τής ιστορίας και τής νεωτερικότητας... Η Γαλλία εγκαινιάζει τό εύρωπαϊκό της άνοιγμα. Η Εύρώπη παύει να είναι μιά συνιστώσα τής έθνικής ζωής για να καταστεί ένας από τούς πρωταρχικούς παράγοντες τής ιστορίας μας».

Οί δύο χώρες

Άν ή Γαλλία τής Άριστεράς είναι πολιτικά πλησιέστερα στο νάί, κοινωνιολογικά άγγίζει τή Δεξιά. Αυτό είναι σέ άδρές γραμμές τό πολιτικό-κοινωνιολογικό μήνυμα από τήν προσφυγή στίς κάλπες. Με άλλα λόγια: οί κοινωνικές και δημογραφικές συνθήκες αντίπαρατέθηκαν και κατίσχυσαν τής πολιτικής λογικής. Όπως φαίνεται και από τούς πίνακες πού έκτίθενται, τό στρατόπεδο του νάί συσπειρώνει μιά πλειοψηφία των ψηφοφόρων τής Άριστεράς, καθώς και τό μεγαλύτερο μέρος των κοινωνικά προνομιούχων ψηφοφόρων. Τό νάί τής Άριστεράς φαίνεται να είναι πιο άδύναμο από αυτό τής Δεξιάς, ενώ ή άποκαλούμενη «έλιτίστικη» ψήφος (μορφωμένα επαγγέλματα) προσανατολίζεται σταθερά, και αυτή, στο νάί. Για παράδειγμα, άνάμεσα στους άριστερούς ψηφοφόρους πού διέκοψαν τίς σπουδές τους στα 16 ώς τά 18 χρόνια τό 52% ψηφίζει νάί, ενώ τό ποσοστό αυτό άνέρχεται στο 72% για όσους τίς σταμάτησαν στα 19 χρόνια. Τό ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στους κόλπους του συντηρητικού άκροατηρίου, με ποσοστά 36% και 47%.

Αντίθετα, ή λαϊκή ψήφος, όποια και άν είναι ή κομματική τής προτίμηση, προσανατολίζεται σταθερά πρós τό όχι. Τά δύο τρίτα των σοσιαλιστών ψηφοφόρων, άλλα και των οικολόγων σέ ένα έλαφρώς μικρότερο ποσοστό, ψη-

ΠΙΝΑΚΑΣ I
Ψήφος σύμφωνα με τήν κομματική προτίμηση

	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Άκρα Άριστερά	30%	70%
Γ.Κ.Κ.	19%	81%
Σ.Κ.	78%	22%
Γενιά Οικολογία	61%	39%
Πράσινοι	57%	43%
UDF (κεντρώοι)	61%	39%
RPR (Δεξιά)	41%	59%
Έθνικό Μέτωπο	8%	92%
Ανέντακτοι	45%	55%
ΣΥΝΟΛΟ	51%	49%

φίζουν όχι, όντας εργάτες και ύπάλληλοι. Στήν πραγματικότητα, ό οικονομικός χάρτης τής Γαλλίας, εκτός λίγων εξαίρεσεων, με τά φαινόμενα ύπανάπτυξης, άνεργίας κ.λπ. άλλα και τή ραγδαία άνάπτυξη και αύξηση τής άπασχόλησης, ταυτίεται με τόν έκλογικό χάρτη των άποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος. Τό φαινόμενο αυτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό τόσο στίς άγροτικές περιοχές όσο και στίς παραδοσιακές εργατοπύλεις, και από τήν άλλη πλευρά στους οικισμούς στα περίχωρα του Πα-

2. Οί πίνακες πού παρουσιάζονται άποτελούν, κατά τό μεγαλύτερο μέρος τους, πιστή άπεικόνιση αυτών πού δημοσιεύθηκαν στήν *Libération*, 22.9.1992. Μόνο ό πίνακας VII άποτελεί μιά δική μας χαρτογράφηση, σύμφωνα με τίς πληροφορίες τής *Monde*, 22.9.1992.

3. Βλ. τό άρθρο του Serge July, "L'Europe rescapée". *Libération*, 21.9.92.

ΠΙΝΑΚΑΣ II

Ψήφος σύμφωνα με τό επάγγελμα

	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Άγρότες	38%	62%
Βιοτέχνες, Μικρέμποροι	48%	52%
Έλεύθεροι επαγγελματίες	66%	34%
Διευθυντές έπιχειρήσεων, Μεγαλέμποροι	65%	35%
Καθηγητές, Έπιστημονικά επαγγέλματα	71%	29%
Πολιτικοί μηχανικοί	67%	33%
Δάσκαλοι	76%	24%
Μεσαία στελέχη στο χώρο τής ύγείας	60%	40%
Άλλα ένδιάμεσα επαγγέλματα	60%	40%
Υπάλληλοι	47%	53%
Εργάτες	40%	60%
Εργάτες του άγροτικού τομέα	30%	70%
Ανεπάγγελτοι	54%	46%

ΠΙΝΑΚΑΣ III

Ψήφος σύμφωνα με τό φύλο και τήν ηλικία

	ΝΑΙ	ΟΧΙ
ΣΥΝΟΛΟ	51%	49%
Άνδρες	52%	48%
Λιγότερο από 25 έτών	58%	42%
Άπό 25 ώς 34 έτών	48%	52%
Άπό 35 ώς 49 έτών	50%	50%
Άπό 50 ώς 64 έτών	52%	48%
65 έτών και άνω	52%	48%
Γυναίκες	50%	50%
Λιγότερο από 25 έτών	43%	57%
Άπό 25 ώς 34 έτών	48%	52%
Άπό 35 ώς 49 έτών	51%	49%
Άπό 50 ώς 64 έτών	53%	47%
65 έτών και άνω	58%	42%

ρισιοῦ, ὅπου συχνά παρατηρεῖται τὸ φαινόμενο ἀστικολογίᾶς τους ἀπὸ τὴ μόνιμη ἐγκατάσταση ἐπιχειρηματικῶν στελεχῶν, πού ἔρχονται νὰ ἀλλοιώσουν τὴ παραδοσιακὴ πολιτικὴ στάσεις. Στὰ λεγόμενα «μεικτά» προάστια, ὅπου, ἀναγκαστικά, συγκατοικοῦν ἐργάτες καὶ στελέχη ἐπιχειρήσεων, ἡ ψήφος τῶν τελευταίων «μολύνεται» ἀπὸ αὐτὴ τῶν πρώτων. Τὸ ἴδιο φαινόμενο παρατηρεῖται καὶ σὲ προάστια ὅπου ἡ συγκατοίκηση ἀγροτικῶν πληθυσμῶν καὶ μάνατζερς ὑποβαθμίζει τὸ εἰδικὸ δάρος τῶν τελευταίων. Ἀντίθετα, θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθούμε ὅτι εἶναι τὸ Παρίσι πού ἐπέβαλε τὴ θέλησή του στὸ σύνολο τῆς χώρας: πάνω ἀπὸ τὰ δύο τρίτα τῶν κατοικῶν του ψήφισαν ναί, χαρίζοντας τὴ νίκη στοὺς ὁπαδούς τῆς εὐρωπαϊκῆς δολοκλήρωσης. Γενικά, ὁ ἀστικοποιημένος πληθυσμὸς ψηφίζει ναί, ἐνῶ ὁ ἀγροτοεργατικὸς, ἀκόμα καὶ ὅσα τμήματά του δὲν ἔχουν ἔλθει σὲ ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τὴν ἐκσυγχρονιστικὴ κυβερνητικὴ διαχείριση (ἀνεργία), προσχωρεῖ στὸ στρατόπεδο τοῦ ὄχι. Δὲν ὑπῆρξε προάστιο τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας, ὅπου ἡ ἐργατικὴ παράδοση παραμένει ἀκόμα ζωντανή, πού νὰ υἱοθέτησε τὴν ἐπιταγὴ τῶν κυρίαρχων πολιτικῶν ἐπιτελείων. Γιά παράδειγμα, στὴν ἐργατικὴ περιφέρεια τοῦ Σαίν Ντενί, ὅπου πολλὰ ἐργοστάσια ἔχουν κλείσει τὰ τελευταία χρόνια, τὸ ὄχι κερδίζει τὸ 54,7%, ἐνῶ τὸ ναί τὸ 45,6%· σὲ πέντε ἀπὸ τὴς κοινότητες ὅπου ἔχει ἐκλεγεί κομμουνιστὴς κοινοτάρχης ἡ πλειοψηφία τοῦ ὄχι εἶναι ἀνετη.

Θὰ πρέπει, ὅμως, νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι σὲ ὅσες ἐργατοαγροτικὲς περιφέρειες ἡ ἀρνητικὴ πρὸς τὸ Μάαστριχτ ψήφος κατισχύει ἢ τουλάχιστον στὶς περισσότερες ἀπὸ αὐτές, ἡ δύναμη τοῦ ἀκροδεξιῶ Ἐθνικοῦ Μετώπου, ὅπως αὐτὴ καταγράφηκε στὴν τελευταία ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση (βουλευτικὲς ἢ δημοτικὲς ἐκλογές), εἶναι ἰσχυρὴ, ὑπερβαίνοντας τὸν ἐθνικὸ μέσο ὄρο. Τέτοια, γιά παράδειγμα, εἶναι καὶ ἡ περίπτωση τῆς Μασσαλίας, ὅπου τὸ ὄχι παίρνει τὸ 55% τῶν ψήφων⁴.

Καὶ τώρα τί;

Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ βρισκεται στὰ χεῖλη «νικητῶν» καὶ «ἡττημένων». Χθεσινὸί σύμμαχοι καὶ σημερινοὶ ἀντίπαλοι ἐρευνοῦν τὴς δυνατότητες διαχείρισης τοῦ ποσοστοῦ «τους». Ὅλοι οἱ μεγάλοι πολιτικοὶ σχηματισμοί, πού κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προεκλογικῆς ἐκστρατείας εἶδαν τὰ μέλη καὶ τὰ στελέχη τους νὰ διαχάζονται πάνω σὲ μιά πρωτόγνωρη ἰδεολογικὴ ἀναμέτρηση, προσπαθοῦν νὰ ἐπανασυγκροτήσουν τὴς δυνάμεις τους. Ἡ Γαλλία, πάντως, δὲν εἶναι ἡ ἴδια μὲ αὐτὴ τῆς πρὸ τῆς 20ῆς Σεπτεμβρίου. Ἡ ριζοσπαστικοποίηση τῆς Δεξιᾶς, ἡ ἀνεπαίσθητη γεινίαση ἐνὸς πλειοψηφικοῦ τῆς μέρους μὲ τὴς λεπενικὲς θέσεις κατὰ τὴ διάρκεια τῆς προεκλογικῆς περιόδου, κάτι πού ὀδήγησε στιγμιαῖα τοὺς ἀκροδεξιούς σὲ μιά ἀμνηχανία, δὲν φαίνεται νὰ εἶναι συγκυριακὴ. Τοῦτο τὸ ἰδεολογικὸ γλίστρημα προδιαγράφει, ἂν ὄχι δραχμυρόθεσμα, εὐρύτερες ἀνακατατάξεις στὸν νεογκωλικὸ χῶρο, πού πλέον ἀποτελεῖ ἓνα προνομιακὸ νομιμοποιητικὸ πεδίο γιά τὴς διάφορες πολιτικὲς ἀποκλίσεις. Μόνο, ἔως, μιά νέα ἐσπευσμένη ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση, πρόωρες βουλευτικὲς ἐκλογές θὰ μπορούσαν νὰ

κλείνουν στιγμιαῖα τὸ βαθύ χάσμα ἀνάμεσα στοὺς πολιτικὸς ἡγέτες τῆς παράταξης.

Βέβαια, μιά πρόωρη ἐκλογικὴ ἀναμέτρηση θὰ ἦταν, ἴσως, ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεὸς καὶ γιά τοὺς σοσιαλιστές. Ἡ ἡγεσία τοῦ Σ.Κ. εἶναι πεπεισμένη γιά τὴ μεγάλη ἦττα πού θὰ ὑποστοῦν, θεωροῦν ὅμως ὅτι αὐτὴ μπορεῖ σύντομα νὰ τοὺς ὀδηγήσει σὲ μιά «ἀναγέννηση»: «Εἶναι φανερό ὅτι τὸ Σ.Κ. ἔχει ἐξαντληθεῖ», ἔλεγε τὸ βράδυ τῶν ἐκλογῶν ἀνώτατο στέλεχος τοῦ κόμματος. «Βρισκόμαστε στὴν ἐξουσία ἐδῶ καὶ δώδεκα χρόνια καὶ ἡ φθορὰ εἶναι ἀνεπανόρθωτη. Τὸ 1983 καὶ τὸ 1992 κάναμε τὴν ἐπιλογή τῆς Εὐρώπης, μιά θαρραλέα ἐπιλογή γιά τὴ διασφάλιση τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος. Ἀναλάβουμε καθήκοντα γιά τὰ ὅποια οἱ ψηφοφόροι δὲν μᾶς εἶχαν δώσει ρητὴ ἐξουσιοδότηση. Σήμερα πληρώνουμε τὴς συνέπειες». Συνέπειες, πού μπορούν νὰ ἀποδειχθοῦν ἀρκετὰ σοβαρὲς ἂν ἡ πολιτικὴ κίνηση τοῦ Ζάν-Πιέρ Σεδενμάν ἀποδειχθεῖ φερέγγυα, ἂν κατορθώσει νὰ συνασπίσει τὸ ἓνα τέταρτο πε-

4. Ἀναλυτικότερα, *Le Monde*, ὅπ.παρ.

5. Ἀναλυτικότερα, *Libération*, ὅπ.παρ.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV

Ψήφος σύμφωνα μὲ τὸ χαρακτῆρα τῆς ἀπασχόλησης

	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Ἐγγεγραμμένοι στὸν ΟΑΕΔ	46%	54%
Μισθωτοὶ ἰδιωτικοῦ τομέα	51%	49%
Μισθωτοὶ δημόσιου τομέα	52%	48%
Αὐτοαπασχολούμενοι	46%	54%
Φοιτητές	80%	20%
Συνταξιούχοι	53%	47%

ΠΙΝΑΚΑΣ VI

Σύνθεση τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος τοῦ ΝΑΙ καὶ τοῦ ΟΧΙ (ἐπὶ τῆς %)

Κομματικὴ Προτίμηση	% ἐργάτες καὶ ὑπάλληλοι στὰ διάφορα ἐκλογικὰ σώματα σύμφωνα μὲ τὴν γῆφο στὸ δημογῆφισμα	
	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Σ.Κ.	36	67
Οἰκολόγοι	40	55
Κεντρῶοι	22	31
Δεξιὰ	21	27

ΠΙΝΑΚΑΣ VII

Κοινοτῆτες τῶν προασιῶν τοῦ Παρισιοῦ σύμφωνα μὲ τὴν κομματικὴν προτίμηση

	Κοινοτῆτες	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Κομμουνιστικὸ Κόμμα	53	10	43
Σοσιαλιστικὸ Κόμμα	42	33	9
Κεντρῶοι (UDF)	32	30	2
Δεξιὰ ((RPR)	51	40	11
ΣΥΝΟΛΟ	178	113	65

ρίπου των ψηφοφόρων του κόμματος που άρνήθηκε να ψηφίσει ναι, καθώς και τους διαμαρτυρόμενους εντός και εκτός Κομμουνιστικού Κόμματος. "Αν τό κόμμα σήμερα κινείται γύρω από τό όριακό ποσοστό του 22%, θά ήταν μεγάλη πολυτέλεια νά προχωρήσει στή διαγραφή του πρώην ύπουργού Έθνικης "Αμυνας, ό όποιος σχημάτισε ήδη έναν ζωτικό πολιτικό χώρο γύρω του, κραδαίνοντάς τον και ως πολιτικό άτόυ για τίς επερχόμενες έσωκομματικές συγκρούσεις.

«Στή Γαλλία άρκει νά είσαι κάτι, για νά μπορείς νά είσαι τό πών», έλεγε στους καιρούς του ό Μάρξ. Οι έποχές δέβαια άλλαξαν, όλοι ή περίπου όλοι συμφωνούν για τό τέλος της «γαλλικής εξαίρεσης», που συμπίπτει και μέ τό τέλος του μιττερανισμού, κάποια στενοκέφαλα όμως γεγονότα προσπαθούν νά τούς διαψεύσουν. "Όπως και άν έχει, ή εξέλιξη του παιχνιδιού, στό έξής, διαγράφεται ενδιαφέρονσα, από κάθε άποψη.

Άντρέας Πανταζόπουλος

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII

Άν αύριο γίνονταν βουλευτικές έκλογές, τί δά γηφίζατε; (έπί τής %)

	Σύνολο γηφισάντων	ΝΑΙ	ΟΧΙ
Άκρα Άριστερά	2	1	2
Γ.Κ.Κ.	6	2	11
Σ.Κ.	22	36	9
Οικολόγοι	16	18	12
Κεντρώνι-Δεξιοί	43	41	45
Έθνικό Μέτωπο	11	2	21
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100
ΣΥΝΟΛΟ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ	30	39	22
ΣΥΝΟΛΟ ΔΕΞΙΑΣ	54	43	66

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Άπό τούς παρακάτω λόγους, ποιοί ήταν αύτοί που έπαιζαν έναν πολύ σημαντικό ρόλο, μάλλον σημαντικό, μάλλον όχι σημαντικό ή καθόλου σημαντικό στήν άπόφασή σας; (έπί τής %)

Οί γηφισάντες ΝΑΙ	ΣΥΝΟΛΟ	Σύμφωνα μέ τήν κομματική προτίμηση							
		Κ.Κ.	Σ.Κ.	Γ. ΟΙΚΟΛ.	ΠΡΑΣΙΝΟΙ	Κεντρώνι	Δεξιά	Έθν. Μέτωπο	Καμιά
Διασφάλιση τής ειρήνης στήν Εύρώπη	72	73	76	74	72	69	74	72	61
Συνέχιση τής ευρωπαϊκής οικοδόμησης	63	44	69	65	62	64	59	38	57
Γιά τό οικονομικό ανταγωνισμό κατά τών ΗΠΑ-Ίαπωνίας	51	59	53	45	49	52	57	37	40
Γιά τόν φόβο νίκης του «ΟΧΙ»	35	41	44	33	32	30	33	12	25
Ό πόλεμος στήν πρώην Γιουγκοσλαβία	27	31	32	22	34	26	23	31	18
Ό φόβος μιās γερμανικής κυριαρχίας στήν Εύρώπη	21	27	21	16	16	21	24	28	21
Στήριξη του Φ. Μιπτεράν	14	24	28	8	7	5	4	18	5
Οί γηφισάντες ΟΧΙ	ΣΥΝΟΛΟ	Σύμφωνα μέ τήν κομματική προτίμηση							
		Κ.Κ.	Σ.Κ.	Γ. ΟΙΚΟΛ.	ΠΡΑΣΙΝΟΙ	Κεντρώνι	Δεξιά	Έθν. Μέτωπο	Καμιά
Άπώλεια τής κυριαρχίας για τί Γαλλία	57	61	50	52	41	51	60	69	56
Ή Γαλλία σά χέρια τών τεχνοκρατών τών Βρυξελλών	55	67	49	48	48	57	56	62	51
Ό φόβος γερμανικής κυριαρχίας στήν Εύρώπη	40	46	45	49	24	36	41	39	38
Κατά του Φ. Μιπτεράν και τής κυβέρνησης	39	32	25	35	37	39	42	55	38
Θά κοστίσει άκριβά και δά προκαλέσει τήν ύλοποίηση προγραμμάτων λιτότητας	37	55	34	31	33	28	38	42	35
Άπόρριψη του συνόλου τής πολιτικής τάξης	31	22	22	33	39	21	29	51	36
Ό πόλεμος στήν πρώην Γιουγκοσλαβία	28	27	30	30	32	25	26	29	35

‘Οδοιπορικό στην ‘Αλβανία

μιά διαλυμένη κοινωνία

Ποῦ πάει ἡ ‘Αλβανία σήμερα; Στό ἐρώτημα μιά ἀπάντη-ση ἐπιβάλλεται: ἡ ‘Αλβανία πῆρε τόν κατήφορο. Εἶναι μιά κατεστραμμένη κοινωνία. Οἱ κάτοικοί της τό ξέρουν, τό ζοῦν καθημερινά καί τό ἐκδηλώνουν μέ τόν πιό εὐγλωττο τρόπο, σωματικά: φεύγοντας. Τήν ἀπάντηση ὑπαγορεύει ἡ συνειδητοποίηση τοῦ ἀδιεξόδου, ἡ αἴσθησις ὅτι, στό ἄμεσο μέλλον, δέν ὑπάρχουν οὔτε ἐσωτερικές δυνάμεις οὔτε δρομολογημένες διαδικασίες οὔτε ἀποθέματα πού νά ἐγγυῶνται τήν ἐπιδίωξη. Διασχίζοντας τήν ‘Αλβανία ἀπό τήν Κακαβιά στή Τίρανα τό ἴδιο ρημαγμένο τοπίο σοῦ δίνει νά καταλάβεις ἀπό πού ἔρχονταν ἐκεῖνες οἱ σκηνές πού βλέπαμε πέρσι στήν τηλεόραση, μέ χιλιάδες ‘Αλβανούς νά ρίχνονται σέ σαπιοκάραβα γιά νά πατήσουν τή γῆ τῆς ‘Ιταλίας, τί προξενούσε ἐκεῖνη τήν πανικόβλητη φυγή στό ἄγνωστο. Τότε ἀκόμη προσπαθοῦσαν νά φύγουν ἀπό ἕνα καθεστῶς, ἀπό ἕνα στρατόπεδο συγκέντρωσης. Μέσα σ’ ἕνα χρόνο τό καθεστῶς ἐκεῖνο ἀνῆκε πλέον στό παρελθόν. ‘Οχι ὁμως καί ἡ κοινωνία πού κατέστρεψε. ‘Η εἰκόνα τῶν χωριῶν, τῶν πόλεων, τῶν χωραφιῶν, τά κομμένα δένδρα τῶν δεινροστοιχιῶν, τά ρημαγμένα δημόσια κτίρια, σά νά βομβαρδίστηκαν ἐπί μέρες ἀπό βαρῦ πυροβολικό, κάτι θλιβερά παζάρια ὅπου θά μποροῦσε ν’ ἀγοράσει κανείς ὅλα τά ἐμπορεύματα μ’ ἕνα πενηντοχίλιαρο, τά ἄδεια ἢ κλειστά καταστήματα, τά παρατημένα ἐργοστάσια, οἱ ἐγκαταλειμμένες πετρελαιοπηγές, χιλιάδες ἀνεργοί νά σεργιανοῦν στό δρόμο, οἱ τυχαῖες κουδέντες, οἱ φευγαλέες μικρολεπτομέρειες μιλοῦν γιά τήν ἀπόγνωση τῶν ἀνθρώπων. ‘Η φυγή στό ἄγνωστο εἶναι χίλιες φορές προτιμότερη ἀπό τήν αὐτοεγκατάλειψη μέσα στήν τόσο γνωστή κι ἀναπότρεπτη μιζέρια.

Πράγματι, ἡ ‘Αλβανία ἐπῆρε τόν κατήφορο. Κατηφορίζει πρὸς τήν ‘Ελλάδα, μέ τά πόδια, ὅπως μπορεῖ. Οἱ ‘Αλβανοί φεύγουν ἀπό τόν τόπο τους μέ βίζα ἢ χωρίς βίζα, νόμιμα ἢ παράνομα, ἀνεβαίνοντας τίς πλαγιές τοῦ Σμόλικα, παίρνοντας νύχτα μονοπάτια καί ρουμάνια πού δέν τά πάτησαν οὔτε οἱ ἀντάρτες, πασχίζοντας νά διαφύγουν τόν κλοιό, ν’ ἀποφύγουν τοὺς ἐλέγχους, ἐλπίζοντας νά φτάσουν ὡς τή Θεσσαλία, τήν Πελοπόννησο, τήν Ἀττική, τά νησιά. ‘Αν τοὺς πιάσουν, πάλι ἀπό τήν ἀρχή. Τήν δεύτερη, τήν τρίτη φορά ἐλπίζουν ὅτι θά περάσουν. Γιατί δέν ὑπάρχει, βραχυπρόθεσμα, ἄλλη λύσις. Τό χειμῶνα ἐρχεται λιμός: τά ἐργοστάσια δέν δουλεύουν, οὔτε τό ἕνα πέμπτο τῶν χωραφιῶν δέν σπάρ-

Τό κείμενο αὐτό γράφτηκε τόν Μάιο, μόλις γυρίσαμε ἀπ’ τήν ‘Αλβανία. ‘Από τότε ἔγιναν καί στήν ‘Αλβανία πολλά. ‘Η γενική εἰκόνα ὁμως δέν ἀλλάζει, γι’ αὐτό καί τό οδοιπορικό αὐτό εἶναι ἀκόμη ἐπίκαιρο.

θηκε. Στήν ‘Ιταλία κατέφυγαν ἐλάχιστοι, περίπου 25.000, κι ὁ ἰταλικός στρατός κατέχει ὅλα τά λιμάνια, ἐλέγχει ὅλες τίς ἀκτές, ἀπαγορεύει τοὺς δρόμους τῆς θάλασσας, ἡ Ἀδριατική δέν περνιέται κολυμπώντας. Πρὸς τή Δ. Εὐρώπη ἡ ἔξοδος ἀδύνατη. Απομένει μόνο ἡ ‘Ελλάδα. ‘Αν αὐριο ἡ ἑλληνική κυβερνησις ἀνοίξει τά σύνορα, ἂν σταματήσει ὁ ἑλληνικός στρατός τίς περιπολίες στήν ἀκτογραμμή γιά τή σύλληψη λαθρομεταναστῶν πού νυχθημερόν προσπαθοῦν νά διαβοῦν τά ἑλληνοαλβανικά σύνορα (450 χιλιόμετρα, συνοριακή γραμμή), εἶναι βέβαιο ὅτι ἕνα ἑκατομμύριο ‘Αλβανοί θά ὀρμήσουν μέ δῆμα ταχύ γιά τά μέρη τῆς ‘Ελλάδας. Ξέρουν ὅτι δέν πρόκειται νά βροῦν ἐδῶ τή γῆ τῆς ‘Επαγγελίας. Ξέρουν πιά ὅτι δέν τοὺς περιμένουν μέ ἀνοιχτές ἀγκάλες, ἀλλά ἡ ὑπερεκμετάλλευσις, συχνά ἢ σκληρότητα τῶν ἀρχῶν καί τῶν συντοπιτῶν μας, ἀκόμη καί ἡ περιφρόνησις. Ξέρουν ὁμως ὅτι μόνο ἐδῶ μπορεῖ νά βροῦν ἕνα κομμάτι ψωμί. ‘Ακόμη καί οἱ πιό ἄτυχοι κι οἱ πιό ἀνειδίκευτοι, δουλεύοντας δεξιά κι ἀριστερά, σέ ἐστιατόρια, στήν χωράφια, στίς οἰκοδομές, ζώντας σκυλίσια ζωή, θά καταφέρουν νά δάλουν στήν ἀκρὴ πέντε δέκα χιλιάρικα τό μήνα. ‘Ενα τίποτε δηλαδή. Αὐτό ὁμως τό τίποτε στήν ‘Αλβανία ἀντιστοιχεῖ σέ τρία μέ τέσσερα ἀλβανικά μηνιατικά. Τό συνάλλαγμα ἀπό τήν ‘Ελλάδα ἀντιπροσωπεύει γιά τοὺς ‘Αλβανούς τήν οὐσιαστικότερη πηγὴ ζωῆς, τήν μόνη χειροπιαστή.

Οἱ Βορειοηπειρώτες, οἱ ‘Ελληνες μειονοτικοί, ἐπῆραν πρῶτοι καί μαζικά τῶν ὀμματιῶν τους. Πιό εὐκολα αὐτοὶ ἐξασφάλισαν βίζα, ὁ δρόμος ἦταν ἀνοιχτός, ἡ προσδοκία ὅτι στήν ‘Ελλάδα θά τοὺς περιμένουν μ’ ἀνοιχτές ἀγκάλες δικαιολογημένη. Γιά παράδειγμα ἀπό τοὺς 16.000 κατοίκους τῶν Ἁγίων Σαράντα, μέσα σ’ ἕνα χρόνο μετανάστευσαν στήν ‘Ελλάδα πάνω ἀπό δέκα χιλιάδες. ‘Αλλά γιά τήν μειονότητα ἡ μετανάστευσις εἶναι δίκοπο μαχαίρι, ἡ πηγὴ ζωῆς εἶναι συνάμα αἱμορραγία πού ἴσως δέν σταματήσει ποτέ, ἐξαντλώντας ἔτσι τόν ἑλληνισμό τῆς Β. ‘Ηπείρου. Βέβαια ὅλοι θά ἤθελαν νά ἐπιστρέψουν μιά μέρα στήν πατρίδα τους, κουλώντας κάποια ἀποταμίευσή. ‘Αλλά στήν παλιννόστησις οἱ ἄνθρωποι δέν δγαίνουν σωστοί στό μέτρημα. ‘Υπάρχει πάντα φύρα, πολλοὶ θά μείνουν γιά πάντα στήν ‘Ελλάδα, θά «πιαστοῦν» ἐδῶ, θά μονιμοποιηθοῦν, θά βροῦν καλύτερες δουλειές, ἄνθρωποι τῆς δουλειᾶς εἶναι, τά παιδιά θά πᾶνε σχολεῖο ἐδῶ, τό χωριό στή Β. ‘Ηπειρο θά γίνει ὅπως τό ἐγκαταλειμμένο χωριό τῆς ὀρεινῆς ‘Ελλάδας μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ ‘60: γιά διακοπές τό καλοκαίρι, μιά φορά τό χρόνο νά δοῦμε τοὺς γερόντους.

«Τό σημαντικότερο γιά μᾶς εἶναι νά κρατήσουμε τόν τόπο μας», μᾶς εἶπαν οἱ συντάκτες τοῦ «Ἑλληνικοῦ Βήματος» καθὼς τά λέγαμε στήν γραφεῖα τους. Τό ἴδιο ἀκούσαμε σέ κουδέντες στοὺς Ἁγίους Σαράντα, στό Ἀργυρόκαστρο, ἡ ἴδια ἀνησυχία καί στήν ἑλληνική πρεσβεία στή Τίρανα. «Νά μὴν ἐπαναληφθεῖ τό ἴδιο πού ἔγινε μέ τοὺς ‘Ελληνες τῆς Κωνσταν-

τινούπολης», τονίζει με έμφαση ο μορφωτικός ακόλουθος της Ελληνικής Πρεσβείας, κ. Κανέλλος. «Αυτό είναι τό υπ' αριθμόν ένα πρόβλημα της μειονότητας: η διατήρησή της. Να μή φύγει ο κόσμος. Η ενίσχυσή της αποτελεί προϋπόθεση για την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας στη σημερινή Αλβανία».

Στό σημείο αυτό υπάρχουν πολλές αβεβαιότητες και ασάφειες. Πόσοι είναι οι Έλληνες της Β. Ήπειρου; Κατά τό αλβανικό κράτος περίπου 45.000 με 50.000, κατά τήν ελληνική άποψη πάνω από 500.000 (ύπολογίζονται ως Έλληνες όλοι οι χριστιανοί ορθόδοξοι). Αυτή η φυσαρμόνικα πρέπει νά πάψει νά ανοιγοκλείνει. Πρέπει δηλαδή νά γίνει άπογραφή, αντικειμενική, μέ ευθύνη και τών δύο μερών, μέ διεθνείς έγγυήσεις, σ' ένα κλίμα ασφάλειας και δημοκρατίας, τέτοιο πού νά επιτρέψει τήν ελεύθερη έκφραση τής συνείδησης τού καθενός. Γιατί είναι φανερό ότι μόνο η συνείδηση και η βούληση τών ανθρώπων θά άποφασίσουν για τήν αυτοένταξή τους στή μιά ή τήν άλλη εθνότητα.

Αν σκεφτεί όμως κανείς ότι για μήνες, επί ύπουργείας Σαμαρά, η Ελλάδα προέβαλλε ως κύριο στόχο τό άνοιγμα τριών προξενείων στή Β. Ήπειρο, πράγμα πού η αλβανική κυβέρνηση δέν δέχθηκε, καταλαβαίνει πόσο άστοχα αντιμετώπιζονται τά προβλήματα. Τήν έλλειψη σοβαρότητας προδίδει η ίδια

βε τά δένδρα τών δενδροστοιχιών για νά θερμανθεί και νά μαγειρέψει, δέν τόν σταματούσε κανείς. Έκοβαν και οι ίδιοι οι άστυνομικοί. Σήμερα βασιλεύει αυτοδιδία, μεγάλη εγκληματικότητα, διοικητική άποδιάρθρωση, πλήρης άρρυθμία στίς κρατικές ύπηρεσίες, μαζική άποχή από τήν εργασία στίς λίγες παραγωγικές δραστηριότητες πού κάπως συνεχίζονται. Μέ τά ίδια χρώματα περιγράφει τήν κατάσταση και ό Μπάρντιλ Λόντο, διευθυντής τού ανεξάρτητου περιοδικού *Drita*, τά ίδια ακούσαμε από τόν τριανταπεντάχρονο ποιητή Πρέσκ Ζόγκαϊ, διευθυντή τού περιοδικού *Spectre* και ύπουργό Πολιτισμού στή μεταβατική κυβέρνηση. Ό ίδιος βλέπει ότι στήν ήγεσία τού Δημοκρατικού Κόμματος, στήν όποία μετέχει, οι ιδέες για τό ξεπέρασμα τής κρίσης είναι θολές, αντιφατικές, τή μιά μέρα λέγονται τά μέν τήν άλλη τά ακριβώς αντίθετα, ενώ άρχισαν κούλας νά φτιάχνονται τά νέα προσωπικά φέουδα, οι νέοι άρχηγοί πού αντικαθιστούν τούς παλιούς, πράγμα πού όδηγησε τόν ίδιο προσωπικά σέ σύγκρουση μέ τόν πρόεδρο Μπερίσα και γι' αυτό άρνηθήκε νά θέσει ύποψηφιότητα στίς τελευταίες εκλογές. Αλλά και τού άρχισυντάκτη τής εφημερίδας *Ζέρι ι Πόπουλιτ* (όργανο τού Σοσιαλιστικού Κόμματος πού αντικατέστησε τό Έργατικό Κόμμα Αλβανίας τού παλαιού καθεστώτος) οι εκτιμήσεις, ως προς τό κύριο, δέν διαφέρουν. Κουβεντιάζοντας

εμποροπανηγυρη για τα πανηγυρια

ή εικόνα τής Ελληνικής Πρεσβείας: σύνολο προσωπικού, σέ μιά τόσο κρίσιμη για τήν Ελλάδα χώρα, ένένα άτομα, τού προεσθευτού συμπεριλαμβανομένου. Π.χ. δέν ύπάρχει Γραφείο Τύπου, δέν ύπάρχει μεταφραστής-διερμηνέας, δέν ύπάρχει ειδικό τμήμα διαπιστευμένο για τά προβλήματα τής μειονότητας κ.λπ. Οι ρητορικές κορόνες για τά εθνικά μας θέματα περισεύουν στήν Αθήνα κι άλλου. Στήν πράξη, όπως όπως.

Ας γυρίσουμε όμως στήν Αλβανία και τούς Αλβανούς, συνεχίζοντας μέ τίς έντυπώσεις μας από τίς πέντε μέρες πού μείναμε εκεί, κουβεντιάζοντας κυρίως μέ πανεπιστημιακούς, δημοσιογράφους, διανοούμενους. Όλοι, χωρίς εξαίρεση, βεβαιώνουν ότι η Αλβανία δέν αντιμετώπιζει άπλως μιά σοβαρή κοινωνική και οικονομική κρίση αλλά ζει μιά κοινωνική καταστροφή. Κατέρρευσε όχι μόνο τό κομμουνιστικό καθεστώς αλλά η ίδια η κοινωνία, ό ίδιος ό κοινωνικός ιστός, τό κράτος, οι θεσμοί του, η έννοια τού δικαίου, η πραγματικότητα τής έξουσίας. Ό Αρμπεν Πούτο, καθηγητής τού διεθνούς δικαίου (συνταξιούχος πλέον) και πρόεδρος τής Επιτροπής για τά Δικαιώματα τού Ανθρώπου, είναι κατηγορηματικός: δέν ύπάρχει κράτος στήν Αλβανία, έχει περιοριστεί σέ ελάχιστες λειτουργίες. Όταν ό κόσμος τόν γεμίονα εκό-

μαζί του έχει κανείς τήν έντύπωση ότι οι επιλογές τού Σοσιαλιστικού Κόμματος και τού κυβερνώντος Δημοκρατικού Κόμματος είναι οι ίδιες. Και τά δύο κόμματα βλέπουν τή σωτηρία στίς ξένες επενδύσεις, στήν ιδιωτικοποίηση, στήν ελεύθερη αγορά, στήν άτομική πρωτοβουλία. Οι αντιπολιτευτικοί τονισμοί τού Σ.Κ. έχουν στόχο κυρίως τήν ιδιοτέλεια, τήν άνικανότητα και τήν άπειρία τών ανθρώπων τού Δημοκρατικού Κόμματος πού κατηγορούνται ότι κινούνται από προσωπικά κίνητρα κι ένα πνεύμα άντεκδίκησης προς τούς ανθρώπους τού παλιού καθεστώτος. Δέν θά βρει όμως κανείς στίς θέσεις του Σ.Κ. μιά ουσιαστικά διαφορετική προοπτική πλην τής προσπάθειάς του νά ένταχθεί στή Σοσιαλιστική Διεθνή και ν' αναπτύξει σχέσεις μέ τά όμόλογα σοσιαλιστικά κόμματα τής Εύρώπης, τό Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, τό Ιταλικό, τή Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία (στήν ίδια κατηγορία ό συνομιλητής μας κατάτασε και τό ΠΑΣΟΚ, ενώ για τά κόμματα τής ελληνικής Αριστεράς έπεφύλαξε μόνο άοριστολογίες).

Όλοι οι συνομιλητές μας εξέφρασαν τήν ίδια άπαισιοδοξία για τή δυνατότητα γρήγορης κοινωνικής και οικονομικής ανάκαμψης. Γιατί δέν είναι μόνο τά κεφάλαια πού λείπουν, δέν είναι μόνο η πρωτόγονη τεχνολογία (π.χ. η έξόρυξη τού πετρελαίου γίνεται μέ εγκαταστάσεις πού θυμίζουν μαγκανοπήγαδο, ενώ στήν περίεξ περιοχή αναπτύσσεται μιά μεγαλόπρεπη πετρε-

λαιοκηλίδα, πού καταλήγει στο ποτάμι), δέν είναι ή έλλειψη πρώτων ύλων, ένεργειας κ.λπ. Έχει καταστραφεί από δήωση και έγκατάλειψη ακόμα και ή λιγοστή ύποδομή. Ο ξένος έπενδυτής (ντόπιος ούτε λόγος νά γίνεται, εκτός από μικρομάγαζα) πρέπει νά τά φτιάξει όλα: μεταφορές, τηλέφωνα, φάξ, πρώτες ύλες, έμπόριο, κυρίως όμως νά αντιμετώπισει τό κλίμα ανασφάλειας. Κανείς δέν του έγνάται ότι οι έγκαταστάσεις του δέν θά γίνουν ρημαδιό δι' άρπαγής. Στά χιλιάδες χιλιόμετρα τής Άδριατικής, μέ τίς σειρές τών πεύκων πού άπλώνονται παράλληλα στην άμμουδιά, δέν μπορεί γιά τήν ώρα νά ζήσει τουρίστας. Δέν θά 'χει πού νά βρει νά φάει, νά πλυθεί, νά πει νερό· κι αν τολμήσει νά κάνει κάμπινγκ, θά πρέπει νά ξέρει ότι τό αυτοκίνητό του και τά υπάρχοντά του θά αναληφθούν στους σόβανούς. Κι εκείνος ό τολμηρός επιχειρηματίας πού θά όργωνε γιά φέτος τό καλοκαίρι κάποια τουριστική μονάδα θά έπρεπε νά έξασφαλίσει φρουρά. Άλλά τουρισμός μέ φρουρά δέν γίνεται. Θά χρειαστεί νά περάσει καιρός ώσπου νά άποκατασταθεί κλίμα ασφάλειας και νά υπάρξουν οι στοιχειώδεις άνέσεις πού έπιτρέπουν τήν προσέλευση τών τουριστών.

Στά πλούσια όρυγεία τής Άλδανίας (χρώμιο, νικέλιο κ.λπ.) ή κατάσταση είναι ίδια μās έλεγαν. Η ύπολειπουργούν ή έχουν νεκρωθεί και περιμένουν τίς ξένες επενδύσεις πού θά τά ζωογονήσουν. Άλλά πότε και μέ ποιούς όρους; Γερμανοί πού πέρσει είχαν δείξει ένδιαφέρον άποσύρθηκαν. Τίποτε δέν υπάρχει άκόμη τό συγκεκριμένο και χειροπιαστό. Άντίθετα, τά προβλήματα είναι σημερινά, δέν έχουν καμιά έλαστικότητα. Έτσι ή Άλδανία — κι αυτό δέν είναι ύπερβολή — ζει από τίς φιλανθρωπικές άποστολές, από τήν ξένη βοήθεια. (π.χ. τό πρόγραμμα «Πύρρος» πού χρηματοδοτεί ή ΕΟΚ. Προβλέπεται ότι θά άποσταλούν 150.000 τόνοι σιτηρά. Δοκιμαστικά τήν εύθύνη τής μεταφοράς αυτής τής βοήθειας έχει αναλάβει ή Έλλάδα. Έχουν άποσταλεί περίπου 5.000 τόνοι), από ή λιγοστή τής παραγωγή και από τό έξ Έλλάδος μεταναστευτικό συνάλλαγμα.

Τό χειρότερο είναι ότι ούτε ή γεωργία τής χώρας μπορεί νά θρέψει τόν πληθυσμό. Φέτος καλλιεργήθηκε μόνο τό 1/5 τής συνολικής καλλιεργήσιμης γής. Τό βλέπει άλλωστε διασχίζοντας τόν κάμπο. Από τά στενά του Τεπελενιού ως τά Τίρανα χιλιάδες στρέμματα μ' άγριοχόρταρα, πού και πού κανένα καλλιεργημένο κομμάτι γής. Ο κύριος λόγος τής ... άγροανάπτυξης αυτής, σέ καιρό μάλιστα πείνας, είναι ή άδεδειγμένη του ιδιοκτησιακού καθεστώτος. Οι συνεταιρισμοί τή χρονιά πού πέρασε, μέσα στή θύελλα πού σάρωσε τήν Άλδανία, δέν λειτουργήσαν. Κανείς δέν ήταν διατεθειμένος νά δουλέψει μέ τόν τρόπο του παλιού καθεστώτος. Κι όταν ό Ρεμίζ Άλία άποφάσισε τή διανομή τών χωραφιών στους καλλιεργητές, ήταν πιά άργά. Μιά άκόμη μεταρρύθμιση — όπως και ή έλευθεροτυπία, ό πολυκομματισμός, τό σταμάτημα τών πολιτικών διώξεων, ή λειτουργία τών θρησκειών — πού δέν ήρθε στην ώρα τής. Η διανομή χωραφιών άρχισε στίς άρχές του χρόνου: άλλου όλο κληρώθηκε, άλλου τώρα άρχίζει κι άλλου όρισεται σέ εξέλιξη. Έτσι έσπειραν και φύτεψαν μόνο όσοι έγκαιρως άπέκτησαν δικό τους κλήρο, αν βέβαια βρήκαν σπόρο, φυτά, τρακτέρ κι αν δέν είχαν ήδη φύγει. Τά δέ κοπάδια σέ πολλές περιπτώσεις μειώθηκαν κάτω από τά όρια τής αναπαραγωγής, γιατί ό κόσμος κάτι έπρεπε νά φάει.

Γήν οικονομική και κοινωνική κατάσταση τής Άλδανίας, περισσότερο από κάθε άλλο περιγράφει τό ακόλουθο επίσημο στοιχείο. Στόν προϋπολογισμό πού κατατέθηκε στή Βουλή τά έξοδα καλύπτονται μόνο κατά 15% από τά έσοδα. Γιά τό υπόλοιπο 85% προβλέπεται έξωτερικός δανεισμός! Γι' αυτό άλλωστε τό Διεθνές Νομισματικό Ταμείο ύπαγορεύει άγρια μέτρα λιτότητας, περικοπή ή κατάργηση τών επιδομάτων άνεργίας και τών άλλων κοινωνικών (ύποτυπωδών άλλωστε) παροχών, πλήρη άπελευθέρωση τών τιμών, άκόμη και στα άγαθά πρώτης άνάγκης (ψωμί, κρέας, γάλα, φάρμακα, ζάχαρη). Έτσι οι σημερινές τιμές τής μαύρης αγοράς θά έπισημοποιηθούν. Μέ τήν άπελευθέρωση όμως τών τιμών και τήν παράλληλη καθήλωση τών μισθών (2000 μέ 2500 δρχ. τό μήνα) προμηνύεται

πλήρης κατάρρευση του βιοτικού επιπέδου. Είναι τό τμήμα πού θά πληρωθεί στον βωμό του εκκαπιταλισμού και τής ιδιωτικοποίησης. Άλλ' αυτό είναι μιά άλλη ιστορία, πού δέν έχει θέση σέ έτούτη εδώ τήν καταγραφή έντυπώσεων.

Η σημερινή πάντως ιστορία τής Άλδανίας σημαδεύεται από τό άγχος του χάους, τήν περιφρόνηση προς τό κράτος, τό μίσος προς ότιδήποτε μπορεί νά θυμίσει τό παλιό καθεστώς. Ήταν αυτό τό μίσος, ή άνάγκη νά φύγει όπωσδήποτε τό παλιό, πού έστρεψε μαζικά τους ψηφοφόρους κατά τή μεριά του Μπερίσα, κι όχι τό πρόγραμμα ή οι εξαγγελίες του Δημοκρατικού Κόμματος. Στην πραγματικότητα ό κόσμος, όπως μās δεβαίωσαν όλοι οι συνομιλητές μας και δέν είχαμε λόγους νά μήν τους πιστέψουμε, ψήφισε «νά φύγει ό κομμουνισμός, νά φύγουν οι κομμουνιστές». Άλλο παράδοξο κι αυτό. Όλη ή σημερινή πολιτική τάξη συμμετείχε στο άλήθου μνήμης Έργατικό Κόμμα Άλδανίας, του Έμβέρ Χότζα. Σήμερα στα Τίρανα έχουν γκρεμισθεί από τό βάθρο τους τά άγάλματα του Στάλιν, του Λένιν, του Μάρξ, του Χότζα. Τά σάρωσε ή φοιτητική εξέγερση. Τά άγάλματα έφυγαν, έμειναν όμως τά τεράστια βάθρα (για νά δεχθούν εν καιρώ κάποια νέα άγάλματα;). Τό καινούργιο, δέν είναι πάντα καινούργιο, μένουν οι νοοτροπίες, οι άνθρωποι, τά συμφέροντα, τά κεκτημένα πού αλλάζουν στόχο

έμπόριο κρέατος: στό περίπου

και τρόπο έξυπνότητάς τους, ύπαγορεύοντας έτσι τίς γραμμές τής συνέχειας πού όσο πιό πολύ έξορκίζεται τόσο πιό πολύ προσωποποιείται σ' εκείνους πού ό τελικός ιστορικός τους ρόλος είναι του άποδιοπομπαίου τράγου. Οι περισσότεροι δουλευτές του Δημοκρατικού Κόμματος ήταν μέλη τής Κ.Ε. του Έργατικού Κόμματος, όπως κι όλα τά στελέχη του σημερινού Σοσιαλιστικού Κόμματος ήταν στελέχη του προηγούμενου καθεστώτος. Και ναι μέν ό Ρεμίζ Άλία δέν κρεμάστηκε, όπως τό ζητούσαν πολλές προεκλογικές έπιγραφές πού ύπάρχουν άκόμη στους τοίχους τών Τίράνων, ναι μέν δέν ύπηρεξαν προγκρόμ και άνοιχτός ρεβανισμός εις βάρος τών κομμουνιστών — ειδικά στην Άλδανία ποιός θά έμενε άπ' έξω; —, ωστόσο όλοι σήμερα συναγωνίζονται σε μομφές και κατάρτες κατά του παλαιού καθεστώτος. Ο άναμάρτητος πρώτος τόν λίθον βαλέτω. Άλλά δέν ύπάρχουν άναμάρτητοι. Λίθοι όμως πολλοί εκσφενδονίζονται. Οι καθηγητές φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο, οι χθεσινοί κατηχητές δηλαδή του «μαρξισμού-λενινισμού», συνεχίζουν τά μαθήματά τους μέ προβλήματα «έπιστημολογίας».

Η 'Αλβανία δεν είναι ή 'Ελλάδα τής δεκαετίας του '50, πρέπει να φανταστεί κανείς καταστάσεις ακόμη πιο παλιές. Κι ύστερα πουθενά δεν βλέπεις πλούτο, πουθενά δεν λές εδώ έμειναν οι πλούσιοι. 'Η πολυτελής θίλα του Χότζα δεν είναι παρά σάν μιά καλούτσικη θίλα στην Κηφισιά, όπως και λίγες ακόμη, δίπλα της, για τους αξιωματούχους. Αυτό όλο κι όλο. Τό σκάνδαλο του πλούτου και τής χλιδής υπάρχει μόνο σέ σύγκριση μέ τή γενική εξαθλίωση του πληθυσμού. Δεν είναι τό πρόβλημα οι ελάχιστες θίλες πού στέγαζαν ελάχιστους προνομιούχους αλλά οι άθλιες πολυκατοικίες πού δείχνουν απ' έξω τί συμβαίνει μέσα. Πενταμελής οικογένεια ανώτερου υπαλλήλου υπουργείου — στην 'Ελλάδα κι άλλοι θά τόν λέγαμε μανδαρίνο, μεγαλοαστό — κατέχει δύο δωμάτια, υποτυπώδη κουζίνα, χωρίς ζεστό νερό, στην τουαλέτα χαρτί εφημερίδας κρεμασμένο μέ γατζάκι στον τοίχο, τό νερό μέ τό κανάτι. Φοδερή περίπτωση προνομιούχου μεγαλοαστού!

Πάντως μέ τά σπίτια παίζεται τώρα ένα από τά σοβαρότερα προβλήματα. Όλα τά σπίτια ήταν και είναι ακόμη κρατικά, οι κάτοχοί τους πληρώνουν ένα υποτυπώδες νοίκι. Τώρα θά άποδοθούν στους σημερινούς κατόχους μέ τίτλους ιδιοκτησίας. Μέ άποζημίωση ή δωρεάν; 'Εδώ χωρίζονται οι πολιτικές. Τό Δημοκρατικό Κόμμα φάσκει και άντιφάσκει. Μετά θ' άνοίξει ή άγορά άκινήτων, ήδη έχει κάπως άνοίξει. Θά γίνουν κι εδώ τά γνωστά. Στους 'Αγίους Σαράντα κάποιος Γιαννιώτης άγόρασε — μάλλον έμμεσα, μέσω 'Αλβανού — οικόπεδο πάνω στην προκυμαία. 'Εκοψε 3-4 φοίνικες, απ' αυτούς πού στόλιζαν τήν παραλιακή λεωφόρο, για νά κτίσει κάποιο τουριστικό κέντρο. 'Υπήρξε κινητοποίηση των κατοίκων, τό έργο σταμάτησε προσωρινά. Θά βρεθεί τρόπος όμως νά ολοκληρωθεί, οι έργολάβοι ποτέ δεν πεθαίνουν.

'Η 'Αλβανία είναι χώρα τής πολυκατοικίας. Φυτεμένες πολυκατοικίες παντού, στίς πόλεις, στά χωριά, κατακαμπίς. Στην πρωτεύουσα, δεν υπάρχει άλλο είδος οικήματος, εκτός από ελάχιστα πού έμειναν από τόν καιρό των 'Ιταλών, ούτε στους 'Αγίους Σαράντα, πού τούς περιζώνουν άμφιεατρικά οι πολυκατοικίες έχοντας άφήσει μόνο μιά ζώνη δύο τετραγώνων όπου επέζησαν μερικά «γραφικά» σπίτια, κάτι σάν νεοκλασικά. Στά βορειοηπειρώτικα χωριά υπάρχουν ακόμη τά υπέροχα πέτρινα σπίτια, αλλά στην επέκταση του 'Αργυροκάστρου δεσπόζει ή πολυκατοικία. Τά καθεσώτα παρέρχονται, οι πολυκατοικίες μένουν. 'Υπάρχει τόσος χώρος πού καλείται νά δομηθεί, νά χτιστούν νέες πολυκατοικίες, πλούσιες, μέ ασανσέρ, σκουπιδοφάγο και γυάλινο στηθαίο στό μπαλκονάκι. Όπως στό 'Αργίριο, στην Καβάλα, στό Πολύγωνα, στό Παγκράτι, στην Καρδίτσα. 'Αλλωστε οι σημερινοί 'Αλβανοί από την 'Ελλάδα ξεσηκώνουν τά πρότυπά τους, απ' εδώ θά «δανεισθούν» τά νέα πολιτισμικά μοντέλα. Βγαίνοντας από τήν πολύχρονη άπομόνωση-περίφραξη, τό πρώτο πού είδαν από κοντά είναι ό νεοελληνικός πολιτισμός, αυτόν θά μιμηθούν μέ τά δικά τους μέσα: ένδυματολογικούς τρόπους, μαγειρική, διακόσμηση, αυτοκίνητα, συγκοινωνίες, διασκέδαση, κρίς κράφτ, ταβέρνες, ψαροντούφεκα, πιτσερίες, ντισκάδικα, «χρυσά πόδια», χουλιγκανισμό, FM, διακοπές, δεύτερη κατοικία. Δεν λέω ότι διάβασαν βιβλία γραμμένα ελληνικά — οι μορφωτικές ανταλλαγές τώρα αρχίζουν, κάτι πάει νά γίνει ανάμεσα στά Πανεπιστήμια Τιράνων και 'Ιωαννίνων — δε λέω ότι χόρτασαν στην 'Ελλάδα κινηματογράφο ή θέατρο ούτε ότι έχουν μεταφρασθεί 'Ελληνες συγγραφείς, ποιητές, επιστήμονες. 'Εχει μεταφραστεί κάπως Σολωμός, Καβάφης, Ρίτσος, Παλαμάς, Σεφέρης, ό 'Ελύτης μόνο τελευταία. Στά ράφια ενός βιβλιοπωλείου είδαμε ένα βιβλίο του Βασίλη Βασιλικού. Κι έμεις απ' τά άλβανικά ελάχιστα μπορούμε νά δρούμε στή γλώσσα μας, λίγον 'Ισμαήλ Κανταρέ. 'Αλλά άγνοούμε π.χ. τόν υπέροχο ιστορικό Μπούντα, έναν από τούς διεθνώς άναγνωρισμένους βαλκανιολόγους.

'Από τή μεριά τους οι 'Αλβανοί έσπασαν μαζικά, σέ λίγο χρόνο, τό φράγμα τής γλώσσας. Μαθαίνουν ελληνικά. Οι χιλιάδες πού δουλεύουν στην 'Ελλάδα, όχι μόνο οι Βορειοηπει-

βαριά διομηχανία, πετρέλαιο

ρώτες — άν και όχι όλοι, ούτε όλοι καλά —, μαθαίνουν ελληνικά. Όπου και νά βρεθείς στην 'Αλβανία, παντού θά συναντήσεις κάποιον νά συνεννοηθείς στά ελληνικά, έστω τσάτρα πάτρα. Τά ελληνικά περνούν όπως ή δραχμή. Δεν χρειάζονται λέκια ούτε άγγλογαλλικά. 'Ο 'Αλβανός γυρίζοντας σπίτι του μαζί μέ τό συνάλλαγμα κουβαλά και λίγα ή πολλά ελληνικά. Κουβαλά επίσης και μορφές πολιτισμού, κι αυτούς τούς επίζηλον στόχους πού θέλει νά φτάσει, νά εκπληρώσει μέσα στίς δικές του μορφωτικές και κοινωνικές ύποδοχές. 'Η ταβέρνα πού θ' άνοίξει θά μοιάζει μέ τήν ελληνική, δεν θά είναι μπιστρό ούτε πάμπ ούτε τάβολα κάλτα (τά Ντόναλντς άνήκουν στον διεθνή πολιτισμό). 'Η 'Αλβανία δηλαδή «έξελληνίζεται», ό ελληνικός χώρος επεκτείνεται καθώς τά σύνορα τής μαγειρικής, τής διασκέδασης, τής έπιμειξίας, τής γλώσσας, του τουρισμού, του έρωτα, τής μουσικής καταργούν τή μεθοριακή γραμμή πού φυλάνε οι λοκατζήδες. 'Η πύλη τής Κακαδιάς είναι ολάνοιχτη. 'Ενώνουν τά σύνορα, δεν χωρίζουν. Δεν χωρίζουν όταν δεν τά φυλάει ό έθνικισμός.

Υπάρχει έθνικισμός στην 'Αλβανία; Τίς ημέρες πού είμαστε εκεί άναμενόταν ό συγγραφέας 'Ισμαήλ Κανταρέ νά επιστρέψει απ' τό Παρίσι. Στη συνέχεια θά πήγαινε στην Πριστινα του Κοσσυφοπέδιου, όπου μαζί μέ τόν 'Αλβανό συγγραφέα τής άλλης όχθης 'Ιμπραήμ Ρούγκοβα, θά μιλούσαν μαζί και θά διακήρυτταν τήν ένότητα του άλβανικού έθνους. 'Εκτός από τριάμισι εκατομμύρια 'Αλβανών τής 'Αλβανίας, υπάρχουν και δύομισι σχεδόν εκατομμύρια στό Κοσσυφοπέδιο και εξακόσιες χιλιάδες στη σλαβική Μακεδονία, σύνολον κοντά έπτά. 'Η προοπτική σαφής: νά ένωθούν όλοι αυτοί στό ίδιο κράτος, νά άποκατασταθεί ή «άδικία τής ιστορίας» πού χώρισε τούς 'Αλβανούς στά τρία. Δεν είναι λίγες οι φορές πού ό Μπερίσα έθεσε τό θέμα αυτό έμμέσως πλήν σαφώς. Οι 'Αλβανοί του Κοσσυφοπέδιου και τής σλαβικής Μακεδονίας θέτουν ζήτημα άυτονομίας, τελικά άπόσχισης, και προοπτικά ένωσης μέ τήν 'Αλβανία. Είναι επίσης φανερό ότι οι ΗΠΑ έννοούν αυτή τήν προοπτική, πού άναπτρώνεται μέ τήν προσδοκία του πακτωλού των δολαρίων και τίς καλές υπηρεσίες του, ισχυρού απ' ό,τι λένε, άλβανικού λόμπυ, στην 'Αμερική. Είναι επίσης γνωστό ότι και ή 'Αλβανία έντάσσεται στό μουσουλμανικό τόξο, ότι ή Τουρκία, χάρη στον μουσουλμανικό πληθυσμό τής χώρας, κατέχει προνομιακή θέση, πολύ περισσότερο πού, στη βαλκανική και τή γενικότερη έξωτερική πολιτική, είναι στενή ή συμμαχία της μέ τίς ΗΠΑ. Δεν φαίνεται βέβαια, απ' όσο μπορεί νά διαπιστώσει κανείς, ότι στην 'Αλ-

παλιά μεγαλεία

θανία πνέει εθνικιστικός άνεμος. Οί συνομιλητές μας ήταν «ειδικού τύπου», ειλικρινά θεωρούν ότι η εθνικιστική ιδεολογία και τό όνειρο της Μεγάλης 'Αλβανίας θά ήταν μία δεύτερη καταστροφή για τή χώρα τους και βλέπουν ότι η προοπτική άλλαγής τών σημερινών συνόρων στά Βαλκάνια θά τά τίναν στόν άέρα. Όλοι τους είναι υπέρ της ευρωπαϊκής προοπτικής, καθώς θέλουν τήν 'Αλβανία νά εντάσσεται οργανικά μέσα στήν ΕΟΚ, ν' αποτελεί και ή ίδια στοιχείο της μελλοντικής ευρωπαϊκής ένοποίησης. Οί ίδιοι όμως βεβαίωσαν ότι υπάρχουν ισχυρές εθνικιστικές έστίες, κι ότι ή πρόσδεση της 'Αλβανίας στό άρμα τών ΗΠΑ, εκτός τού ότι τήν ξεκόβει από τήν Εύρώπη, έγκυμονεί πολλούς κινδύνους. Τά πράγματα είναι ρευστά. Οί φωνές άπ' τήν 'Ελλάδα, τού Σεβαστιανού και άλλων, για τή Β. 'Ηπειρο ταιριάζουν μέ τίς άλβανικές για τή Ν. 'Αλβανία πού φτάνει ως τήν Πρέβεζα.

'Ετσι είναι, ό εθνικισμός τού ενός τρέφει τόν εθνικισμό τού άλλου κι όταν ξεσπάσει άνοιχτά τότε ελάχιστη σημασία έχει τίς ήρξατο πρώτος χειρών άδικων.

Σίγουρο πάντως είναι ότι στίς τελευταίες εκλογές όλα τά κόμματα, και οί πρώην κομμουνιστές και οί νύν δημοκράτες, έφτιαξαν έναν τέτοιο εκλογικό νόμο πού ν' αποκλείει ουσιαστικά τήν ελληνική μειονότητα από τήν κοινοβουλευτική εκπροσώπηση, κάτι πού μισοξεπεράστηκε ύστερα από τήν αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης, και της ΕΟΚ. Τό κόμμα πού κατέβηκε στίς εκλογές αντί για τήν «Όμόνοια», ή 'Ενωση για τά Δικαιώματα τού Άνθρώπου, ψηφίστηκε μαζικά από τούς 'Ελληνες, έξέλεξε 2 βουλευτές, έχασε τήν τρίτη έδρα για λίγους σταυρούς. Ό Βασίλης Μέλο, μέλος της άτυπης διοίκησης τού κόμματος αυτού, μάς περιέγραψε πολύ παραστατικά πώς σέ πολλές περιφέρειες δέν πρόλαβαν νά καταθέσουν τίς ύποψηφιότητες γιατί ήταν κλειστά τά σχετικά γραφεία, πώς άλλου οί άρχές έμπόδισαν ύποψηφιότητες γιατί δέν αναγνώριζαν πολλά τμήματα όπου θά ψήφιζαν 'Ελληνες και άλλοι μειονοτικοί έκλειναν δύο ώρες πριν, πώς πολλοί μειονοτικοί, θέλοντας νά φύγει ό κομμουνισμός, ψήφισαν τόν Μπερίσα (π.χ. στά χωριά της Χειμάρας). Και έν κατακλείδι, έν όλα αυτά δέν γίνονταν, και πού όλα αυτά ήταν προϊόντα έσκεμμένης πολιτικής τού άλβανικού κράτους εις βάρος της μειονότητας, τό κόμμα τους, πού τό ψήφισαν και Βλάχοι και όρισμένοι 'Αλβανοί, θά μπορούσε νά εκλέξει όκτώ μέ δέκα βουλευτές. Γνήσιος και παλιός δημοκράτης, αντιφασίστας από παιδάκι και σοσιαλιστής «δυτικού τύπου», ό Βασίλης Μέλο, μέ έκδηλη μιά πολύπλευρη παιδεία και ελληνική και δυτική — άφογα τά ίτα-

λικά του, καλά τά γαλλικά του —, θεωρεί τήν ύπαρξή του, όπως και τήν ύπαρξη της ελληνικής μειονότητας, αναπόσπαστο τμήμα της άλβανικής κοινωνίας. Και καυτηρίαζε τίς εθνικιστικές βολές έντεϋθεν και εκείθεν τών συνόρων, όπως έσάρκαζε κι μέ τά ζητήματα πού πάνε νά δημιουργήσουν οί Τσάμηδες

Τήν παραμονή της επίσκεψης τού κ. Μητσotάκης στά Τίρανα κουνεντιάσαμε μέ δύο εκπροσώπους της εθνικιστικότητας ό γάνωσης «Cameria» (Τσαμουριά = Θεσπρωτία), και συγκριμένα μέ τόν πρόεδρό της κ. Άμπάζ Ντοζάκα, Τσάμη μουσουλμάνο, άλβανόφωνο, γεννημένο στούς Φιλιάτες της Θεσπρωτίας. Τά ελληνικά του μέτρια, χρησιμοποίησε διερμηνεύ. Ξέρουμε ότι οί Τσάμηδες της Θεσπρωτίας (βλέπε τό δημοσίωμα τού Γ. Μαργαριτη για τό ζήτημα αυτό στό τεύχος 117 τού Πολίτη), ιταλόφιλοι και γερμανόφιλοι, διάχθησαν από τήν 'Ελλάδα κακήν κακώς τό 1944-45. Πριν τόν πόλεμο ήταν περίφ 20.000 (ή ελληνική άπογραφή τού 1928 καταγράφει 19.000 μουσουλμάνους Τσάμηδες, οί ιταλικές εκτιμήσεις τού 1941 μιλούν για 26.000).

«Πόσοι φύγατε από τήν 'Ελλάδα»; τούς ρωτήσαμε. «Τριάντα μέ τριάντα πέντε χιλιάδες» μάς απάντησαν. «Και σήμε πόσοι είσθε»; «Έκατόν έξήντα μέ εκατόν έβδομήντα χιλιάδες» μάς λένε. Διηλαδή: ό πληθυσμός της 'Αλβανίας μετ' 1950 και 1990 τριπλασιάστηκε. Άν ύποθεθεί, λοιπόν ότι έφυγαν τό 1945 περίπου 20.000, και παρά τό γεγονός ότι τό καστάς δέν τούς είχε επιφυλάξει ένθουσιαστική ύποδοχή, είδ' οί Τσάμηδες, κατά τά λεγόμενά τους, πρέπει νά όκταπλασιάστηκαν. Άς είναι. |

«Ποιά είναι τά αιτήματά σας;» τούς ρωτάμε. «Πρώτον», νε αυτοί, «ν' αποκτήσουμε δικαίωμα επικοινωνίας, νά μπορούμε νά πηγαίνουμε στήν 'Ελλάδα, στόν τόπο πού γεννηθήκε στό τόπο τών προγόνων μας. Δεύτερον, νά ξαναπάρουμε περιουσίες μας πού καταπατήθηκαν όταν φύγαμε. Δικά μας ήταν τά σπίτια και τά χωράφια της Τσαμουριάς. Τρίτον, έπαναπατριστούμε, νά μάς αναγνωρισθεί δικαίωμα έπαναπατριsmού, νά ζήσουμε στήν 'Ελλάδα ως 'Ελληνες ύπηκόοι, μειονοτικοί 'Αλβανοί».

Ό κ. Μητσotάκης στά Τίρανα, όταν 'Αλβανοί δημοσιογράφοι αίφνιδιαστικά τού παρουσίασαν αυτά τά αιτήματα τών Τσαμουριανών, άφησε νά φανεί ότι τό πρώτο και τό δεύτερο αίτημα μπορεί νά συζητηθεί, ως προς τό τρίτο όμως, τό δικαίωμα δηλαδή έπαναπατριsmού, όργανισμένος απάντησε ότι οί Τσάμηδες πού έφυγαν μετά τόν πόλεμο, ήταν έγκληματίες πομπου, ύπάρχον χιλίες τόσες καταδικαστικές αποφάσεις επί κών δικαστηρίων και ότι ή 'Ελλάς δέν μπορεί νά δεχθεί έδαφος της τούς έγκληματίες αυτούς ή τούς απογόνους τών.

'Εμείς δέν είχαμε καμιάν επίσημη ιδιότητα, ούτε άνελίσσάμε, νά διαπραγματευθούμε τό ζήτημα. Κουβέντα κάνμια και τό 'φερε ή τύχη και ή περιέργειά μας. Τί νά τούς πούμε λοιπόν; Περάστε στή Θεσπρωτία 150.000 Τσάμηδες πνή χρόνια μετά, διότι έτσι λείει ή άρχή περί προστασίας τών μειονοτήτων; Και τί θά γίνει μέ τούς σημερινούς 'Ελληνες της ριοχής, νά μετακομίσουν στήν Κέρκυρα; 'Η θά 'πρεπε νά πούμε στούς συνομιλητές μας ό,τι είπε ό Μητσotάκης, νά ξοφέρουμε δηλαδή κι έμεις τό ζήτημα στό 1945; Όστόσο, τλέμε, «έντάξει, φίλτατοι, ό καθένας άνθρωπος, 'Ελληνας ή 'Αλβανός, Πορτογάλος ή Νορδηγός δικαιοϋται νά ταξιδεύει, ό θέλει, όλος ό κόσμος νά έχει τό διαβατήριό του, τά κράτη μίν είναι περιφραγμένα μέ συρματοπλέγμα όπως είχε φριμέ συρματοπλέγμα τήν 'Αλβανία ό Χότζας. Για τίς περιουσίες — οί πιό πολλές κι οί πιό μεγάλες ήταν τσιφλίκια μπέηδων άπολλοτριώθηκαν και δόθηκαν σέ άκτήμονες, όπως κι άτσιφλίκια σέ άλλα μέρη της 'Ελλάδας ή μοναστηριακά κτήρια — ύπάρχει ό ελληνικός άστικός κώδικας, δικαστήρια, δόγοροι πού άποφαινονται για τίς άστικές ύποθέσεις τών ίτατών, όπως ύπάρχει κι εκείνη ή διάταξη περί άδικαιολογημένου πλουτισμού πού λέει ότι στό οικόπεδο πού έγκαταλείφεται τό 1945 σήμερα ύπάρχει πολυκατοικία πού τήν έφτιαξε ή δου-

δύο γενεών κι όχι ή δική σας». Όσο για τόν επαναπατρισμό, είπαμε εμείς, ξεχάστε τον. Διότι αν έσείς επαναπατρισθείτε πρέπει να εκπατρισθούν οι σημερινοί κάτοικοι τής Θεσπρωτίας πού όταν συνέβαιναν τά γεγονότα του 1944 αυτοί δέν είχαν καν γεννηθεί. Κι επειδή αυτοί δέν θέλουν και δέν υποχρεούνται να φύγουν, αν έσείς και ή 'Αλβανία επιμείνετε, τότε ανάμεσα στίς δύο χώρες θ' άρχισουν ντράβαλα και ιστορίες πού πάνε μακριά. Δέν μπορεί τό κοινό συμφέρον ειρήνης και συνεργασίας δύο χωρών και δύο λαών να έξισωθεί μέ τήν ιδιοκτησιακή διεκδίκηση μερικών χιλιάδων ανθρώπων. Τό πολύ πολύ, τούς είπαμε, όσοι πράγματι γεννηθήκατε εκεί και μόνο έσείς αν θέλετε περάστε. Κάθε άνθρωπος έχει δικαίωμα να πάει να πεθάνει στόν τόπο πού είδε τό φώς. Είναι ή τελευταία χάρη πού δικαιούται να ζητήσει από τή ζωή. (Αυτό τό τελευταίο δέν τό είπαμε σ' αυτήν τήν ιδιόρρυθμη «διαπραγμάτευση». Άλλά τό σκεφτόμαστε· θά άφορούσε άλλωστε πρακτικά μερικές εκατοντάδες γέροντες και γερόντισσες).

Τήν άλλη μέρα, στή συνέντευξη Τύπου πού έδωσε ό κ. Μητσιτάκης στά Τίρανα, Άλβανοί δημοσιογράφοι πρόβαλαν μέ άσυνήθιστη ένταση τό ζήτημα τής Τσαμουριάς. Έξω οί Τσάμηδες μέ πλακάτ διαδήλωναν. Λίγες μέρες μετά ό Ίσμαήλ Κανταρέ δήλωνε ότι έγερση ζητήματος Τσαμουριάς από τούς Τσάμηδες είναι στείρος έθνικισμός, διεκδίκηση άσκοπη κι έμπρηστική για τίς σχέσεις Έλλάδας-Άλβανίας, αίτημα τυχοδιωκτικό.

Λίγες οί μέρες πού μείναμε στήν Άλβανία, πολλά να δείς, περισσότερα πού δέν είδαμε, δέν μάθαμε, δέν ακούσαμε. Είναι όμως σκούρα τά πράγματα για τούς Άλβανούς, δέν φαίνεται ή περίπτωσηή της να μοιάζει μέ τήν Βουλγαρία, τή Ρουμανία, τήν Ούγγαρία κ.λπ. Είναι ανήκουστο τό μέγεθος τής καταστροφής και τής καθυστέρησης. Άλλά γιατί αυτή ή καταστροφή; Γιατί αυτή ή σαραντάχρονη παράνοια; Γιατί τόση φτώχεια, τόση μιζέρια;

Δέν θά ήθελα να άποπειραθώ έδώ μάν έξήγηση. Όποιος θέλει άς χρησιμοποιήσει τίς τρέχουσες του συρμού: όλοκληρωτισμός, δογματισμός, δικτατορία, ουτοπία του έξισωτικού ιδανικού, προσωπολατρεία, παραδίση τής σοσιαλιστικής νομιμότητας, τρομοκρατία κ.λπ. Σκέφτομαι μόνο ότι στή χώρα αυτή και επί σαράντα χρόνια πάνω από τό μισό Άκαθάριστο Έθνικό Προϊόν πήγαινε στίς στρατιωτικές δαπάνες. Σήμερα, διασχίζοντας τήν Άλβανία, βλέπεις παντού και διά γυμνού όφθαλμού τά τερατώδη μνημεία αυτής τής ανήκουστης σπατάλης. Δίπλα στό δημόσιο δρόμο, ανάμεσα στα σπίτια, στίς πλατείες, στίς όχθες των ποταμών, στίς πλαγιές, στήν άκροθαλασσιά, παντού ανά είκοσι μέτρα, ανά πενήντα μέτρα ξεφτυρώνουν πολυβολεία. Πολυβολεία άτομικά, πολυβολεία μεγαλύτερα, ένας τιμεντένιος θόλος μέ τό μικρό άνοιγμα μπροστά

όπου πριν δύο χρόνια άκόμη πρόβαλλε τό πολυβόλο του φρουρού για ν' άποκρούσει τήν άπόβουση, τήν εισβολή των ίμπεριαλιστών και των ρεβιζιονιστών. Έκατομμύρια άνθρωποι άκαθηλωμένες είκοσι τέσσερις ώρες τό είκοσιτετράωρο μπροστά σε μιά τρύπα, χιλιάδες τόνοι τιμεντό και σίδηρο για τό τίποτε, γι' αυτές τίς χιλιάδες τιμεντένιες όμπρέλες πού έσαι θά μαρτυρούν για τό θάνατο πού έκρυβαν μέσα τους. «Είμαστε σαράντα χρόνια αίχμάλωτοι» μάς λέει ένας έβδομηνητάρης, μέ άδρά χαρακτηριστικά, άυλακωμένο πρόσωπο, ροζιασμένα χέρια πού μαρτυρούσαν για τό μόχθο τής ζωής του. «Έλληνας» συστήθηκε, και πρόσθεσε άμέσως. «Τί Έλληνας, βλάχος, βλάχοι είμαστε εμείς στο σόι μας. Άλλά "αυτοί" δέν έκαναν διάκριση. Άλβανοί, Έλληνες, Βλάχοι, χριστιανοί, μουσουλμάνοι, καθολικοί είμασταν όλοι αίχμάλωτοι σε καταναγκαστικά έργα είκοσι ώρες δουλειά τό είκοσιτετράωρο και λίγο τό φαί». Κι ό Έλληνας δάσκαλος στους Άγίους Σαράντα δίνει τή δική του πικρή έκδοχή: «Καλά ή βία, ή τρομοκρατία, ή δουλειά. Άλλά εκείνη τήν άπομόνωση πώς να τήν υποφέρεις».

Δέν ύπάρχει όστόσο κατήφεια. Δέ λέω ότι οί άνθρωποι χοροπηδάνε άπ' τή χαρά τους, αισθάνονται όμως να τούς κατέχει μιά σιγουριά. Είναι άνθρωποι σκληροί, σκληραγωγημένοι, έξυπνοι, περήφανοι. Υπερηφανεύονται ως τριαχιλιετείς Ίλλυροί, πολλά βαφτιστικά όνόματα είναι από μυθικούς ή ιστορικούς βασιλιάδες και βασιλίσσες των αρχαίων Ίλλυρών. Ό Σκεντέρμπεης άκλόνητος στο μεγαλόπρεπο βάθρο του, δέν θά τόν ταράξει καμιά «άποχοτζοποίηση». Αντίθετα. Τό μεγαλύτερό τους όμως κεφάλαιο είναι οί νέοι. Πολλοί νέοι. Δέν νομίζω ότι ύπάρχει άλλο έθνος νερότερο από πλευράς ηλικιακής σύνθεσης του πληθυσμού. Στήν Ευρώπη πάντως όχι. Ήταν 1.200.000 τό 1950, σήμερα έφτασαν τά 3.500.000, τριπλασιάστηκαν σε μιά γενιά. Ό μέσος όρος των ζωντανών είναι κάτω από είκοσι χρονών. Μιά σκληρή δημογραφική πολιτική του καθεστώτος πού ήθελε χέρια για δουλειά και φαντάρους, λίγο βελτίωση τής διατροφής, λίγο καταπολέμηση τής παιδικής θνησιμότητας, πλήρης άπαγόρευση κάθε άντιυλληπτικής πρόνοιας, υποχρεωτικός ό γάμος στα δεκαοχτώ και νατό αυτό τό φοβερό μπέημπουμ. Τό βλέπεις άλλωστε στο δρόμο. Χιλιάδες άγόρια και κορίτσια, νιάτα παντού. Και μιά τελευταία παρατήρηση. Δέν είδαμε έναν άνθρωπο παχύ, χοντρό. Έκείνα τά γνωστά τής νεοελληνικής περίπτωσης δέν θά τά συναντήσεις στήν Άλβανία. Όλοι είναι «τσιλικοί». Θά πείτε, εύκολα, φταίει τό φαί πού λείπει. Μάλλον είναι ένας τρόπος ζωής πού χρησιμοποιεί τό σώμα, τό βάζει π.χ. να περπατάει. να κινείται στον άέρα, στον ήλιο, να δουλεύει και να καίει ό,τι δάζει μέσα του. Τά πράγματα θ' αλλάξουν κι εκεί. θά εκσυγχρονισθούν. ό σημερινός τρόπος ζωής θ' αλλάξει σε λίγα χρόνια. θά έρθει κι εκεί ή ώρα για τήν μέθοδο σκαρνταίηλ.

στο οικισμό της πολυκατοικίας

ΟΙ ΠΡΩΤΟΠΟΡΟΙ ΤΗΣ

Ἡ πραγματικότητα πίσω ἀπό τό μύθο

τῆς Δόμνας Παστουρματζῆ

Τό 1860 ἡ μεθόριος τῶν ΗΠΑ σταματοῦσε στή γραμμή Μινεσότα, Αἰόδα, Μιζούρι, Ἀρκάνσας καί Μισσισιπί. Στίς Μεγάλες Πεδιάδες (the Great Plains) τῆς βορειοδυτικῆς Ἀμερικῆς κατοικοῦσαν πολλές φυλές Ἰνδιάνων (Σιού, Τσεγιέν, Ἀράπαχος, Κομάντσι). Τά ἀγρία ζῶα ἦταν πολυπληθῆ καί ὑπῆρχαν τουλάχιστον 15 ἑκατομμύρια βίσωνες. Οἱ λευκοί κάτοικοι ἦταν λίγοι καί διασπαρμένοι μέχρι τίς περιοχές τῆς Καλιφόρνιας καί τοῦ Ὀρεγκον στήν πλευρά τοῦ Εἰρηνικοῦ. Αὐτή ἡ ἐκτενής περιοχή ἦταν τό τελευταῖο κομμάτι τῆς Δύσης πού ἀπέμεινε γιά ἐγκατάκτηση καί ἐκμετάλλευση. Διατηροῦσε ἀκόμη τή φυσική της ἀγριότητα καί παγερότητα καί ἦταν ἐντελῶς ἀποξενωτική. Τό ἔδαφος ἦταν ὀλοκληρωτικά ἐπίπεδο, σχετικά ἀγονο, χωρίς δέντρα καί δεχόταν λίγες βροχές. Παρ' ὅλο πού τό Νόρθγουεστ διέθετε φυσικό πλοῦτο (εἶχε μεγάλα παρθένα δάση, ἀπέραντα κυμματιστά λιβάδια, ἀγρία βλάστηση, ἀνοικτές καί ἀπερίφρακτες ἐκτάσεις γεμάτες γρασιδί κατάλληλο γιά βοσκή), χρειάστηκαν τριάντα πέντε χρόνια μέχρι νά συμπεριληφθεῖ ὅλο στήν Ὁμοσπονδία τῶν ΗΠΑ¹. Στή δεκαετία τοῦ 1840, οἱ πρῶτοι λευκοί πού πέρασαν διαστικά ἀπό τήν περιοχή, κατευθύνοντο πρὸς τήν Καλιφόρνια καί τό Ὀρεγκον, τήν ὀνόμασαν «Μεγάλη Ἀμερικανική Ἐρημο». Ἡ ἀρνητική φήμη της συνέτεινε στό νά τήν ἀποφεύγουν ὅσοι κατευθύνονταν δυτικά. Ἀκόμη καί στίς ἀρχές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, οἱ ἐφημερίδες καί τά περιοδικά τῶν ἀνατολικῶν πολιτειῶν ἀναφέρονταν στό Νόρθγουεστ μέ τόν εἰρωνικό τίτλο «Ἡ Μεγάλη Στέπα».

Οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς ἦταν οἱ μεταλλωρύχοι καί οἱ ἀγελάδαρηδες, στήν πλειοψηφία τους παλαιάμαχοι τοῦ Ἐμφύλιου Πολέμου. Ἡ γνωστή ἐμφάνιση τοῦ καουμπόη — μέ τό χαρακτηριστικό καπέλο, τή μαντίλα, τίς δερμάτινες περισκελίδες, τά σπιρούνια, τή σέλα, τό λάσο — καθώς καί ἡ συμπεριφορά του στήν καθοδήγηση μεγάλων κοπαδιῶν εἶχαν μεταδοθεῖ στούς ἀγελάδαρηδες τῶν βορειοδυτικῶν περιοχῶν ἀπό τό Τέξας. Στή δεκαετία τοῦ 1860 ἄρχισε νά φτάνει τό πρῶτο κύμα τῶν πρωτοπόρων, δελεασμένο ἀπό τίς ἐξαιρετικά φθηνές τιμές γιά τήν ἀγορά γῆς. Οἱ ἰδιοκτῆτες τῶν σιδηροδρόμων, πού κατεῖχαν πάνω ἀπό 183 ἑκατομμύρια στρέμματα, ὄχι μόνο διαφήμιζαν τίς εὐκαιρίες τῆς Δύσης στίς ἀνατολικές πολιτείες καί στήν Εὐρώπη ἀλλά καί ὑπόσχονταν χαμηλοἔξοδη μεταφορά. Τό ἴδιο τό κράτος, μέ μιά σειρά ἀπό νόμους (ὅπως τό Homestead Act τοῦ 1862, τό Timber Culture Act τοῦ 1873, τό Desert Land Act τοῦ 1877), ἔδωσε τή δυνατότητα σέ πολλά άτομα νά ἀγοράσουν μέχρι καί 1.280 στρέμματα σέ προσιτή τιμή².

Ὁ κύριος δρόμος μετακίνησης πρὸς δυσμάς ἄρχιζε ἀπό τόν ποταμό Ὀχάιο, κάπου κοντά στήν πόλη Σινουινάτι. Τό ταξί-

δι συνεχίζονταν μέ ἄμαξες σκεπασμένες μέ καραβόπανο καί φτιαγμένες ἀπό εἰδικά ἐπεξεργασμένο ξύλο γιά νά ἀντέχουν στό νερό καί σέ μεγάλες θερμοκρασίες ψύχους καί ζέσσης. Ἡ πορεία γινόταν μέ φάλαγγα καί ἡ ἀπόσταση πού καλυπτόταν σέ μιά μέρα, ἦταν περίπου δεκαπέντε μέ εἴκοσι μίλια. Ἀπό τό 1863 καί μετά τό ταξίδι βορειοδυτικά μποροῦσε νά γίνει καί μέ τό τρένο, ἀλλά οἱ ἄμαξες ἀποτελοῦσαν γιά πολλούς τό κύριο μέσο μεταφορᾶς.

Τό μεγάλο κύμα ἀπό πρωτοπόρους κατέκλυσε τήν περιοχή στήν δεκαετία τοῦ 1870, ὅταν τά τρένα ἄρχισαν νά φέρνουν γεωργούς ἀπό τίς κεντρικές καί ἀνατολικές πολιτείες καί ἀπό τήν Εὐρώπη, οἱ ὁποῖοι στάδιακά μετάρρεψαν τήν περιοχή σέ ἀγροτική. Ὁ σιδηρόδρομος διευκόλυνε τή μεταφορά ἀνθρώπων, ζῶων καί ὑλικῶν καί ἐξασφάλιζε τή διακίνηση ἀγροτικῶν προϊόντων πρὸς τίς ἐξωτερικές ἀγορές. Ἐδινε δηλαδή μιά δάση γιά μόνιμη ἐγκατάσταση καί σταθερή οἰκονομία. Πρῖν ἀπό τό 1880 οἱ περισσότεροι μετανάστες προέρχονταν ἀπό τήν Ἀγγλία, τήν Ἰρλανδία, τή Γερμανία καί τίς σκανδιναβικές χῶρες. Ἀπό τή δεκαετία τοῦ '80 καί μετά ἄρχισαν νά ἐρχονται στίς ΗΠΑ μετανάστες ἀπό τήν Νότια καί Ἀνατολική Εὐρώπη. Στή δεκαετία τοῦ '90 οἱ πῶ πολλοί ἦταν Αὐστριακοί, Οὐγγαροί, Πολωνοί, Σέρβοι, Ρῶσοι, Ἴταλοι καί Ἑβραῖοι ἀπό τήν Πολωνία καί τή Ρωσία. Ἐνῶ οἱ Ἰρλανδοί συνήθιζαν νά μένουν κυρίως στίς ἀνατολικές πόλεις, οἱ περισσότεροι Γερμανοί καί σχεδόν ὅλοι οἱ Σκανδιναβοί ἐγκαταστάθηκαν στά λιβάδια τῶν κεντρικῶν καί στίς πεδιάδες τῶν βορειοδυτικῶν πολιτειῶν.

Ὅταν ἔφθαναν στόν προορισμό τους, οἱ πρωτοπόροι ἀντίκριζαν ἕνα ἀπό τά πῶ ἀποκαρδιωτικά καί ἀποθαρρυντικά χαρακτηριστικά τοῦ νέου τοπίου, δηλαδή τήν «ἀπουσία ἀνθρώ-

1. Τό Κάνσας ἀναγνωρίστηκε ὡς πολιτεία τῆς Ἀμερικῆς τό 1861. Ἀκολούθησαν ἡ Νεβάδα τό 1864, ἡ Νεμπράσκα τό 1867, τό Κολοράντο τό 1876, ἡ Βόρεια καί Νότια Ντακότα, ἡ Μοντάνα καί ἡ Οὐάισιγκτον τό 1889, τό Γουάσμινγκ καί τό Αἰντάχο τό 1890 καί τελευταία ἡ Γιούτα τό 1896.

2. Richard N. Current et al. *American History: A Survey*, 3rd edition, New York, Knopf, 1971, p. 465.

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΣΤΕΠΑΣ

πινων διακριτικῶν σημείων». Σέ ἐρώτηση δημοσιογράφου γιά τό πῶς αἰσθάνθηκε ὅταν ἀντίκρισε τίς ἀχανεῖς πεδιάδες τῆς Νεμπράσκα, ἡ Γουίλα Κέθερ, μία ἀπό τίς πύο σημαντικές Ἀμερικανίδες συγγραφεῖς τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, ἀπάντησε:

«Δέν πρόκειται νά ξεχάσω τήν πρώτη μου ἐπαφή. Πήγαμε ἀπό τήν πόλη Red Cloud στό κτήμα τοῦ παπποῦ μου μιά μέρα τοῦ Ἀπριλίου. Καθόμουν πάνω στό ἄχυρα, σέ μιά ἄμαξα Στουντεμπέικερ, κρατώντας γερά τά ἄκρα γιά νά σταθεροποιηθῶ — τίς μέρες ἐκεῖνες οἱ δρόμοι ἦταν κυρίως ἀμυδρά μονοπάτια μέσα στό πυκνό γρασιδί. Ἡ γῆ ἦταν ἀπέραντη, δέν ὑπῆρχαν σχεδόν καθόλου περιφράγματα. Καθώς προχωρούσαμε ὅλο καί πύο βαθιά στήν ἐξοχή, ἔνιωσα ἔντονα ὅτι σάν νά εἴχαμε ἐρθεῖ στήν ἀκρῆ τοῦ κόσμου — ἦταν ἕνα εἶδος ἐκμηδένισης τῆς προσωπικότητος»³.

Ἡ οἰκογένεια τῆς συγγραφεῖς μετακόμισε ἀπό τή Βιρτζίνια στή Νεμπράσκα τό 1883, ὅταν ἡ Κέθερ ἦταν ἑννέα ἐτῶν. Αὐτή ἡ πρώτη τρομακτική ἐμπειρία μέ τήν ἀνελέτη ἐπίπεδη γῆ καί τό γυμνό χῶμα ἐμπότισε τήν Κέθερ μέ τόσο μεγάλο δέος τό ὅποιο ποτέ δέν μύορεσε νά ἀποτινάξει. Τό 1913, στό βιβλίο τῆς *O Pioneers!*, ἡ Κέθερ θά γράψει ὅτι «τό μεγάλο γεγονός ἦταν ἡ ἴδια ἡ γῆ... Ἐμοιαζε νά καταβάλλει τίς ἰσχνές προσπάθειες τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας πού μοχθοῦσε στίς ζοφερές ἐρημιές». Ἡ ἀτίθαση γῆ ἦταν μιά ἐνεργητική δύναμη μέ τόν δικό της χαρακτήρα, καί κατάφερε νά προβάλλει μιά σθεναρή ἀντίσταση στήν κατάκτησή της. «Οἱ δρόμοι δέν ἦταν παρά ἀμυδρά ἀχνάρια στό γρασιδί, καί τά χωράφια οὔτε κἀν φαίνονταν. Τά σημάδια τοῦ ἀρότρου, ἀσήμαντες κι ἀδύναμες γρατσουνιές στήν πέτρα, πού λές κι ἔγιναν ἀπό προϊστορικές φυλές, τόσο ἀκαθόριστα ἦταν, πού ἴσως, πάνω ἀπό ὅλα, ἦταν μονάχα τά σημάδια ἀπό τούς παγετώνες καί ὄχι μιά καταγραφή ἀνθρώπων προσπάθειῶν. Τό στοιχεῖο τῆς γῆς ἦταν ἀφιλόξενο πρὸς τόν ἄνθρωπο»⁴. Ἡ ἐμπειρία τῆς Δύσης, ἔτσι ὅπως τήν ἔζησε ἡ Κέθερ, θά τήν ὀδηγήσει στό τελικό συμπέρασμα ὅτι οὔτε ἡ ἐκμετάλλευση τῶν ἀχανῶν ἐκτάσεων οὔτε καί ὁ ἀνθρώπινος μόχθος μύορεσαν νά ὑποτάξουν ὀλοκληρωτικά τήν ἄγρια γῆ. Ἦταν καί εἶναι ἡ ἀνθρώπινη καί ὄχι ἡ φυσική παρουσία πού παραμένει εὐαίσθητη στή περιοχή αὐτή.

Ἐνας ἀπό τούς μύθους τῆς Δύσης πού κυρίευε τήν ἀντρική φαντασία τόν 19ο αἰῶνα ἦταν ὁ μύθος τῆς οἰκονομικῆς εὐημερίας, ἀνεξάρτητα ἀπό ὅποιεσδήποτε συνθήκες. Ἡ δικτωριανή κοινωνία, ἡ ὅποια συνέδεε τόν ἀνδρισμό τῶν Ἀμερικανῶν μέ τήν οἰκονομική ἐπιτυχία, ἰσχυριζόταν ὅτι «τίποτα δέν ἦταν τόσο μεγάλο, τόσο ἐπικίνδυνο, τόσο μακρινό ἢ τόσο δύσκολο σέ σχέση μέ τίς ἀνθρώπινες δυνατότητες ὥστε νά ἀποθαρρύνει τούς ἀφοσιωμένους καί ἀληθινούς ἄνδρες ἀπό τό νά πραγματοποιήσουν τά ὄνειρά τους»⁵. Ἐπίσης, οἱ Ἀμερικανοὶ πίστευαν ὅτι ὁ φυσικός πλοῦτος τῆς Δύσης ἦταν ἀνεξάντλητος. Ὁ Χόρας Γκρήλι, πού ἔγραφε στήν ἐφημερίδα *New York Tribune*, ἐνθάρρυνε τούς συμπατριῶτες του μέ τά ἐξῆς λόγια: «Ἄν ξεκινήσεις γιά τό ἀπέραντο, ἐλεύθερο Γουέστ καί φτιάξεις μιά φάρμα στήν περιοχή πού τόσο γενναϊόδωρα σου παραχώρησε ὁ Θεῖος Σάμ, δέν θά στριμώξεις κανέναν, δέν θά στερήσεις φαγητό ἀπό κανέναν καί οὔτε ἐσύ οὔτε τά παιδιά σου ἀπό ἐδῶ καί ἐμπρός θά ζητιανεύουν γιά δουλειά»⁶. Ἡ Δύση δηλαδή, γιά τούς Ἀμερικανούς ἄνδρες, δέν ἦταν μόνο μιά αἰώνια πηγὴ πλοῦτος, μιά «βαλβίδα ἀσφαλείας» τοῦ ἔθνους, ἀλλά καί ἡ ἀρένα ὅπου θά δοκιμάζονταν οἱ ἀνδρικές ἀρετές. Αὐτή ἡ ιδεολογική καί αἰσιόδοξη θεώρηση τῆς Δύσης πύο γρήγορα καταρρίφθηκε ἀπό τή σκληρή πραγματικότητα.

Στήν περιοχή τοῦ Νόρθγουεστ, ἡ πληθῶρα τῶν μεταναστῶν ἔτυχε νά φθάσει ὅταν οἱ βροχοπτώσεις εἶχαν ξεπεράσει τά κανονικά ὅρια. Ἐτσι οἱ πρωτοπόροι χλεύαζαν τόν ὑποτιμητικό τίτλο τῆς περιοχῆς «ἐρημο» ἢ «στέπα». Ἡ ἀσυνήθιστη βροχόπτωση στό πρώτα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ 1880 ἀνέδρασε τήν ἀξία τῆς γῆς, ἔκανε τήν λίστωση εὐκόλη καί ἐνθάρρυνε ὄνειρα ἀπεριόριστης εὐημερίας. Πύο γρήγορα ὁμως οἱ γεωργοὶ-μετανάστες ἔχασαν τήν αἰσιοδοξία τους, ὅταν ἡ ξηρασία ἔγινε συνηθισμένο φαινόμενο. Ἐκτός ἀπό τήν ἀγριότητα τῆς γῆς, οἱ πρωτοπόροι εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν καί τά στοιχεῖα τῆς φύσης, στά ὅποια ἦταν ἐκτεθειμένες οἱ ἀπέραντες ἐπίπεδες ἐκτάσεις, δηλαδή τήν ἀστάθεια τοῦ καιροῦ, τούς δυνατούς ἀνέμους, τούς ἀνεμοστρόβιλους, τίς χιονοθύελλες, τό χαλάζι καί τίς ἐπιδρομές ἀπό ἀκρίδες. Ὅχι μόνο ἔπρεπε νά περιφράξουν τά χωράφια τους μέ τοιγκελωτό σύρμα γιά νά τά προστατέψουν ἀπό τά κοπάδια τῶν ἀγελαδάρηδων, ἀλλά καί νά σκάψουν πηγὰ δια γιά νά βροῦν νερό νά τά ἀρδεύσουν. Σέ πολλές περιοχές ἡ γεωργία χωρὶς ἀρδευση ἦταν ἀδύνατη. Ἐπειδὴ οἱ περισσότερες προμήθειες ἔπρεπε νά εἰσαχθοῦν ἀπό μακρινές περιοχές καί οἱ συνθήκες ἀπαιτοῦσαν γεωργικές μηχανές καί ἐργαλεῖα, ἡ ἀγροτική καλλιέργεια ἦταν ἀκριβὴ καί ριψοκίνδυνη. Ἀπό τούς χιλιάδες γαιοκτήμονες, πολλοὶ πέθαναν ἀπογοητευμένοι καί ἠττημένοι καί πολλοὶ ἐγκατέλειψαν τή Δύση, ἀνῆμποροι νά ἀντέξουν τίς δύσκολες συνθήκες διαβίωσης καί τά χρέη πού ὄλο καί μεγάλωναν. Ἐτσι ἄρχισε ἡ ἀντίστροφη κίνηση πρὸς τά πίσω, καθὼς πολλοὶ ἀγρότες ἐγκατέλειψαν τίς Μεγάλες Πεδιάδες καί προτίμησαν νά γίνουν ἐργάτες στό ἐργοστάσια τῶν πόλεων.

Ἐκτός ἀπό τίς γεωγραφικές καί οἰκονομικές δυσκολίες, οἱ πρωτοπόροι εἶχαν νά ἀντιμετωπίσουν καί τίς ψυχολογικές ἐπιπτώσεις μιᾶς ἀπομονωμένης ζωῆς. Ἡ προσωπική καί ἐθνική ἀπομόνωση γιά πολλοὺς μετανάστες πρωτοπόρους ἦταν ἀποκαρδιωτική. Ὅπως λέει ἡ Μαίρη Ἄνν Χάφεν, μετανάστρια ἀπό τήν Ἑλβετία, ἀποχαιρέτησε γείτονες, συγγενεῖς καί φίλους μέ δάκρυα στό μάτια. Ἦξερε ὅτι πήγαινε σέ ἕνα μέρος ὅπου θά ἀντιμετώπιζε τά ἴδια βάσανα καί δυσκολίες πού εἶχε νιώσει ὅταν ἦταν παιδί. Ἦξερε ὅτι τά δικά της παιδιά θά μεγάλωναν σέ μιά ξένη χώρα, δίχως κανέναν συγγενή κοντά τους. Θά ἔπρεπε κι αὐτά νά μοιραστοῦν τίς κακουχίες καί τό μόχθο γιά τήν κατάκτηση μιᾶς νέας πατρίδας⁷. Παρά τήν ὑπερηφάνεια καί τήν ἀνεξαρτησία πού τούς χαρακτήριζε, πολλοὶ πρωτοπόροι λύγισαν ἀπό τή μοναξιά, τή φτώχεια, τήν ἀσιτία καί τήν ἀρρώστια. Ἡ μόνη ἀνακούφιση ἦταν ὁ θάνατος, πού τίς περισσότερες φορές ἐρχόταν πύο νωρίς. Ὅσοι ἀπό τούς πρωτοπόρους τῆς Ἀμερικανικῆς Στέπας δέν πέθαναν, δέν αὐτοκτόνησαν ἢ δέν ἐγκατέλειψαν τή γεωργική ζωὴ, ἀντιμετώπισαν δὺ-

3. Brent Bohlke, *Willa Cather in Person: Interviews, Speeches and Letters*, Lincoln Univ. of Nebraska Press, 1986, p. 10.

4. Willa Cather, *O Pioneers!* (1913), Boston, Houghton Mifflin, 1941, p. 19-20.

5. Joe L. Dubbert, *A Man's Place: Masculinity in Transition*, Englewood Cliffs, N.J. Prentice-Hall, 1979, p. 15.

6. Horace Greeley quot. by Henry Nash Smith, *Virgin Land: The American West as Symbol and Myth*, Cambridge, Mass., Harvard UP, 1950; 1982, p. 189-90.

7. Mary Ann Hafen, Excerpt from *Memories of a Handcart Pioneer, with some account of frontier life in Utah and Nevada. In Let Them Speak for Themselves: Women in the American West 1849-1900*. Ed. Christiane Fischer, New York, E.P. Dutton 1977, p. 102.

σκολες οικονομικές συνθήκες. Στή δεκαετία του 1890 η τιμή του σιταριού έπεσε από 1.60 δολ. στά 40 σέντς. Παρ' όλο πού στατιστικά ο αριθμός των αγροτικών οικογενειών στις ΗΠΑ από τό 1860 μέχρι τό 1900 αυξήθηκε από έναμισι σε 6 εκατομμύρια, αυτό τό γεγονός δέν ανέστειλε τή μετατροπή τής 'Αμερικνής από αγροτική σε αστική κοινωνία. 'Ενώ τό 1860 ή γεωργία άποτελοϋσε τό 50% του συνολικού εθνικού πλούτου, στις άρχές του 20ου αιώνα δέν ξεπερνούσε τό 20%. Μέχρι τό 1910, τό 33% των αγροκτημάτων ήταν ύποθηκευμένο και τό 37% των αγροτών δέν ήταν γαιοκτήμονες αλλά ένοικοι⁸.

Η μυθολογία τής Δύσης είναι στενά συνδεδεμένη με ένα άλλο αγαπημένο μύθο τής 'Αμερικνής, δηλαδή τή θεώρηση του Νέου Κόσμου σάν γή Χαναάν, σάν γή τής 'Επαγγελίας, σάν ένα νέο κήπο τής 'Εδέμ. Οι πουριτανοί άποικοι έδλεπαν τήν κοινότητά τους σάν ένα νέο 'Ισραήλ, επιλεγμένο από τόν Θεό για νά οίκοδομήσει στήν 'Αμερικνή «μιά πόλη πάνω σε λόφο», πού θά λάμπει σάν φάρος και θά άποτελέσει παράδειγμα για όλο τόν κόσμο. 'Ο Τζών Γουίνθροπ, κυβερνήτης τής άποικίας τής Μασσαχουσέτης, ισχυριζόταν ότι «τά μάτια όλων των λαών βρίσκονται πάνω μας»⁹. Τόν δέκατο ένατο αιώνα ο κήπος τής 'Εδέμ είχε μεταφερθεί δυτικά. 'Ιδεολογικά, ή σχέση άνθρώπου και φύσης ήταν ακόμα ρομαντική και στηριζόταν στήν έναρμόνιση του άτόμου με τήν γή. 'Ο Τόμας Τζέφερσον έδλεπε τούς αγρότες σάν τόν άκρογωνιαίο λίθο τής άμερικανικής δημοκρατίας και δραματιζόταν μιά αγροτική κοινωνία. 'Υποστήριζε τίς αγροτικές άρετές πού αντιπροσώπευε ή μικρή, ανεξάρτητη και οίκογενειακή φάρμα. 'Η ζωή του αγρότη-καλλιερητή ήταν ή ιδανική ζωή κι αυτός ήταν τό έμβλημα του έθνους. Οι άκατοίκτητες φυσικές περιοχές συμβόλιζαν για τόν Τζέφερσον και τούς οπαδούς του τίς άπεριόριστες δυνατότητες για έθνική αναγέννηση. Αυτές οι περιοχές, πού ήταν άμόλυντες από διεφθαρμένους θεσμούς, άγνές και άπάτητες, άνοιχτές σε όσους ήθελαν νά εγκατασταθούν εκεί, αντιπροσώπευαν έναν τόπο άθωότητας, έναν τόπο όμορφιάς και γαλήνης, όπου θά έκπληρώνοταν ο προορισμός του άμερικανικού έθνους.

Τό νεαρό κράτος ήταν έμπροτισμένο με αισιοδοξία και ένεργητικότητα αλλά και με τήν ύπεροπτική ιδέα ότι ήταν «παντοδύναμο». 'Η γεωγραφική κινητικότητα του πληθυσμού και ή εκδιомηχάνιση του τόπου θεωρούσαν όχι μόνο αναπόφευκτες αλλά και φυσικές και, ως εκ τούτου, έπιθυμητές. 'Η σύνδεση τής γεωγραφικής επέκτασης με τό μέλλον τής χώρας ενισχύθηκε και από τό δόγμα Φανερός Προορισμός (Manifest Destiny) — ένας από τούς βασικότερους μύθους του άμερικανικού έθνικισμού, πολύ δημοφιλής στις δεκαετίες του 1840 και 1850— πού ύποστήριζε τήν άποψη ότι ήταν θέλημα Θεού νά άπλωθεί ή 'Α-

μερικνή από τόν 'Ατλαντικό μέχρι τόν Ειρηνικό 'Ωκεανό. 'Ετσι, όπως έξηγει ή Κάρολιν Πόρτερ, τό δόγμα μετουσίωσε όχι μόνο τήν έθνική ύπερηφάνεια αλλά και τήν άποψη μιάς «ιερής συμμαχίας»¹⁰ με τόν Θεό. 'Ο δημοσιογράφος Τζών Ο' Σάλιβαν, και εκδότης τής έφημερίδας *Democratic Review*, ήταν θερμός ύποστηρικτής του έπεκτατισμού και διακήρυττε ότι ο προορισμός του έθνους ήταν ή έξάπλωσή του μέχρις ότου όλη ή άμερικανική ήπειρος νά γίνει δικιά του¹¹. Βασικές άρχές του δόγματος ήταν ή άμερικανική ύπεροχή, ή δημοκρατία και ή πολιτική έλευθερία. 'Η επέκταση στή Δύση θά μεγάλωνε τόν χώρο τής έλευθερίας, θά έξασφάλιζε τόν πολιτισμό αλλά και τήν άγνότητα των άχανών περιοχών και θά αναθάμιζε τή ζωή των λαών πού ζούσαν κάτω από κατώτερα πολιτικά συστήματα. Συγχρόνως, ή διάδοση του προτεσταντικού ευαγγελίου θά προστάτευε τίς άμόλυντες περιοχές από τούς ειδωλολάτρεις 'Ινδιάνους και τούς διαβολικούς 'Ισπανούς. Στο όνομα, λοιπόν, τής έθνικής και θρησκευτικής άποστολής, οι ύποστηρικτές του έπεκτατισμού δικαιολογούσαν τόν άποδεκατισμό των 'Ινδιάνων και τή λεηλασία τής γής.

Στενά συνδεδεμένη με τήν εικόνα τής 'Αμερικνής ως κήπο τής 'Εδέμ είναι και ή θεώρηση τής γής και γενικά τής φύσης ως γυναικάς. Αυτός ο μύθος καλλιεργήθηκε από τή φαντασία των προτεσταντών άνδρών και έπηρέασε τή συμπεριφορά τους. Στά μάτια του 'Αγγλοσάξονα άντρα πρωτοπόρου ή «παρθενική» γή τής Δύσης δέν ήταν μόνο ο παράδεισος, ή 'Εδέμ ή άπλά ή «μητέρα» φύση πού θά του παρείχε τά απαραίτητα για τήν επιβίωσή του, αλλά μιά θηλυκή παρουσία πού θά τόν δεχόταν παθητικά, θά τόν άγκάλιαζε στοργικά, θά του άνέτρεφε τά παιδιά και θά του έξασφάλιζε τήν άκέραια εύτυχία. Περιμένε τό έθνικό γήινο τοπίο νά του χαρίσει όχι μόνο υλικά άγαθά χωρίς κόπο και μόχθο, αλλά και μιά έλεύθερη ζωή χωρίς ανταγωνισμούς, μιά ανθρώπινη άδελφοσύνη και γενικά τήν αναγέννηση τής χαμένης άρχικής άθωότητας. Τό άρχικό όνειρο δηλαδή του 'Αμερικανού 'Αδάμ ήταν ή άπαλλαγή από τίς έγνοιες τής ενήλικης ζωής, και συνεπώς ή όπισθοδρόμηση προς τήν πρω-

8. Current 477.

9. John Winthrop, "From A Model of Christian Charity". *The Heath Anthology of American Literature*, Ed. Paul Lauter et al. Vol 1. Lexington, Mass., D.C. Heath and Company, 1990, p. 198.

10. Carolyn Porter, "Social Discourse and Nonfictional Prose", *Columbia Literary History of the United States*, Ed. Emory Elliot, New York, Columbia University Press, 1988, p. 345.

11. Peter N. Carroll and David W. Noble, *The Free and the Unfree: A New History of the United States*, Middlesex, England, Penguin, 1977, p. 167.

τόγηση κατάσταση και η αναζήτηση της γυναικείας ζεστασιάς στά στήθη και την μήτρα ενός θηλυκού τοπίου¹². Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την απεικόνιση της αλληλεπίδρασης μεταξύ γης και ατόμου ως σχέσης έτεροσεξουαλικής. Ο μύθος είχε ως κεντρικό ήρωα τον πρωτοπόρο γεωργό, ο οποίος, άρματομένος με το ιερό άροτρο, θά άργωνε και θά γονιμοποιούσε τή γή. Στή μεταφορική θεώρηση τής γής ως παρθένας ύπνοοούνταν ή έλκυστική πρόκληση για τή σεξουαλική διεκδίκησή της. Ο Τόμας Μόρτον, τής πολιτείας Νιού Ίνγκλαντ, παρακινούσε τούς συμπολίτες του νά γονιμοποιήσουν τήν «ξανθιά παρθένα», νά τήν κατακτήσουν και νά έκμεταλλευτούν τά αγαθά τής «καρπερής μήτρας»¹³.

Σταδιακά ή άρχική όρμή του άνδρα πρωτοπόρου νά βρεθεί στην τρυφερή άγκαλιά τής μητέρας γής αντικαταστάθηκε από τήν έπιθυμία νά τήν ύποτάξει. Ο άμερικανικός πολιτισμός, βασιζόμενος σε πατριαρχική κοινωνική όργάνωση, στό πλαίσιο τής όποιας χωριστές άνδρωνατόμηνες οικογένειες συναγωνίζονται για τήν άπόκτηση και έκμετάλλευση του φυσικού πλούτου, όδήγησε τή μετακίνηση προς τή Δύση σε ένα αναπόφευκτο παιχνίδι κατάκτησης και ύποταξης. Ο Άμερικανός δέν μπορούσε νά άγνοήσει ότι ή οικονομική έπιτυχία και ή εημερία του έξαρτούνταν από τήν ικανότητά του νά μετατρέψει τίσ άπέραντες εκτάσεις σε κάτι άλλο — σε φάρμα, χωριό, κομώπολη, όρυχείο, κανάλι, έργοστάσιο, σε πόλη και τελικά σε άστική κοινωνία¹⁴. Τό πνεύμα τής τεχνολογικής ανάπτυξης ήταν ήδη φανερό από τίσ άρχές του 19ου αιώνα. Τό 1816 ο Τζών Καλχούν παρακινούσε τούς συμπολίτες του με αυτά τά λόγια: «Άς δέσουμε τή δημοκρατία μαζί με ένα τέλειο σύστημα δρόμων και καναλιών»¹⁵. Άπαντώντας στό κάλεσμα τής βιομηχανικής ανάπτυξης, οι κάτοικοι τής Δύσης θά άποξηράνουν τούς βάλτους, θά άρδεύσουν τίσ άγονες περιοχές, θά περιφράξουν τίσ άπέραντες εκτάσεις, θά σκάψουν τά βουνά για πολύτιμα μέταλλα, θά κόψουν τά δάση, θά αλλάξουν τήν ροή πολλών ποταμών και θά κτίσουν ύδροηλεκτρικά έργοστάσια και μεγάλες δεξαμενές. Θά προσπαθήσουν νά δαμάσουν και νά έκμεταλλευτούν τό φυσικό περιβάλλον με όλους τούς τρόπους.

Όταν στην τελευταία δεκαετία του 19ου αιώνα οι οικονομικές και τεχνολογικές δυνάμεις τελειώσουν τό έργο τους, ό κήπος δέν ήταν πλέον Έδέμ. Η κατάκτηση τής Δύσης είχε σοβαρές οικολογικές έπιπτώσεις και ή άσύδοτη έκμετάλλευση του φυσικού περιβάλλοντος προκάλεσε ένα μεγάλο ψυχολογικό τραύμα στον Άμερικανό Άδάμ. Τόν έφερε άντιμέτωπο όχι μόνο με τήν άρπαγή και τή διακόρευση του φυσικού τοπίου (πού στην άρχή ήταν όμορφο, άπάτητο, άκέραιο, άτίθασο και άγνωστο) αλλά και με τήν έξόντωση εκατομμυρίων βισώνων και πολλών ειδών του φυτικού και ζωικού βασιλείου και βέβαια με τόν άποδεκατισμό του αυτόχθονος πληθυσμού. Όπως διευκρινίζει ό Τόμ Μάθιους, ή κατάρα τής Δύσης μπορεί νά όνομαστέ «Τό Σύνδρομο Κάστερ», πού «στην καρδιά του βρίσκεται μία ματαιόδοξη και θανατηφόρα συμπεριφορά. Η Δύση άνήκει σε μένα. Θά σε πολεμήσω για νά μου άνήκει μέχρις εσχάτων. Μόνον ένας από μās θά μείνει ζωντανός. Δίχως συμβιβασμούς. Δίχως αίχμαλώτους»¹⁶. Αύτή ή νοοτροπία θά έχει τραγικά άποτελέσματα. Με τό κλείσιμο τών συνόρων τής Δύσης έσθησε και τό άρχικό όνειρο για μία ιδανική συνύπαρξη με τή φύση. Για παράδειγμα, σήμερα πολλές βουνοπλαγιές στην πολιτεία του Άϊντάχο είναι άπογυμνωμένες, κεντημένες με κούτσουρα και γαζωμένες από δρόμους πού άνοιξε ή βιομηχανία ξυλείας, ή όποια άποτελεί τό 45% τής τοπικής οικονομίας. Επίσης πάνω από 600 είδη ζώων και φυτών βρίσκονται στην λίστα τών Endangered Species, δηλαδή είναι είδη πού βρίσκονται σε κίνδυνο έξάλειψης¹⁷. Οι λιγοστές περιοχές πού διατηρούν άκόμα τή φυσική τους όμορφιά άπειλούνται από μεγαλοεπιχειρηματίες πού όνειρεύονται νά κτίσουν τουριστικά συγκροτήματα για νά τραβήξουν εκατομμύρια επισκέπτες τό χρόνο.

Μέχρι τό 1890 είχε ολοκληρωθεί ή κατάκτηση τής Δύσης. Ο σιδηρόδρομος είχε αντικαταστήσει τά καραβάνια με τίσ άμα-

ξες. Η εύκαιρία νά άγοράσει κανείς ένα κομμάτι γής με λίγα χρήματα και νά άποκτήσει κέρδη καλλιερώντας το είχε χαθεί. Οί μάχες με τούς Ίνδιάνους είχαν τελειώσει και ό αυτόχθονας πληθυσμός είχε περιοριστεί σε μικρούς άπομονωμένους οικισμούς πού είχε όρίσει τό άμερικανικό κράτος. Με λίγα λόγια, τό μεγάλο όνειρο τής Δύσης έμοιαζε νά είχε περάσει στό παρελθόν. Τό κλείσιμο τής μεθορίου είχε βαθείς ψυχολογικές έπιπτώσεις στον άμερικανικό λαό και κυρίως στό άνδρικό άγγλοσαξονικό πληθυσμό, ό όποίος παρέμεινε προσκολλημένος στην λατρεία τής άρρενωπότητας και του άνδρισμού. Από τόν Άντριου Τζάκσον μέχρι τόν Θήοντορ Ρούζβελτ, οι προτεστάντες ήγέτες τών ΗΠΑ δόξαζαν τίσ άρετές του σκληρού και δυναμικού άτομικιστή, πού άντιπροσωπεύονταν από τόν ύπερήφανο πρωτοπόρο. Όταν λοιπόν τό άμερικανικό κράτος ανακοίνωσε έπίσημα ότι ή κατάκτηση τής Δύσης είχε ολοκληρωθεί, ό λευκός προτεστάντης Άμερικανός βρέθηκε «έγκλωβισμένος άνάμεσα σε δύο σύνορα, τό ένα γεωγραφικό, τό άλλο ψυχολογικό»¹⁸. Όπως έξηγει ό Ντουμπέρντ, «χωρίς τήν Δύση, είτε σάν έμπνευση είτε σάν ισχυρή δύναμη, οι άνδρες στερήθηκαν από μία άρένα πού πάντα είχαν χρησιμοποιήσει για τήν άπόδειξη του άνδρισμού τους»¹⁹. Ο Θήοντορ Ρούζβελτ και ή κυρίαρχη τάξη όραματίζονταν τήν αναγέννηση μιάς άρρενωπής κοινωνίας πού θά άποτελούνταν από στρατιώτες, μηχανικούς και καουμπόδες. Προσωπικά ό Ρούζβελτ απέδιδε τήν έθνική και ήθική κρίση τής έποχής στό τέλος του πολέμου με τούς Ίνδιάνους. Θεωρούσε ότι από τό 1600 μέχρι τή δεκαετία του 1880 τό άμερικανικό έθνος ήταν δυναμικό έπειδή βρισκόταν σε διαρκή σύγκρουση με τίσ φυλές τών Ίνδιάνων. Διακήρυττε ότι «οί άρετές πού χρειάζονται για νά γίνει κανείς ένας καλός στρατιώτης είναι οι ίδιες πού χρειάζονται για νά γίνει κανείς ένας καλός πολίτης». Και συνεχίζει: «Ο πιο έσχατα δίκαιος άπ' όλους τούς πολέμους είναι ό πόλεμος με τούς άγρίους (Ίνδιάνους). Ο δυναμικός πρωτοπόρος πού διώχνει τούς άγρίους από τή γή κάνει ύπόχρηση όλη τήν πολιτισμένη άνθρωπότητα»²⁰. Η νοσταλγία για τίσ παλιές καλές μέρες έκανε τούς Άγγλοσάξονες προτεστάντες νά γαντζωθούν στην μυθολογία τής Δύσης όπως σε σανίδα σωτηρίας. Από τίσ τελευταίες δεκαετίες του δέκατου ένατου αιώνα και για πολλές δεκαετίες του είκοστού προσπάθησαν νά κρατήσουν μία έπαφή με τό παρελθόν, νά ξαναζήσουν τήν περιπέτεια του Γουέστ με τή συγγραφή ιστορικών και λογοτεχνικών κειμένων, με τήν παραγωγή θεατρικών παραστάσεων και με κινηματογραφικές ταινίες τίσ όποιες θά παίξει άδιάκοπα ή τηλεόραση. Οί περιπέτειες και οι ιστορίες τών κατοίκων τής Δύσης άποτελέσαν τήν αγαπημένη διασκέδαση τών Άμερικανών και πολύ σύντομα έγιναν ένα προσοδοφόρο είδος έξαγωγής στις άλλες χώρες του κόσμου.

Τό 1883 ό Γουίλιαμ Κόντι όργάνωσε τό Σόου τής Άγριας Δύσης (Wild West Show) και έγινε παγκόσμια γνωστός ως ό θρυλικός Μπάφαλο Μπίλ. Οί παραστάσεις του έξύψωσαν τούς καουμπόδες σε ήρωες διεθνούς φήμης. Παίχτηκαν έμπρός σε τουλάχιστον ένα εκατομμύριο θεατές στην Άμερική και στην Εύρώπη και άπαθανάτισαν στερεότυπους χαρακτήρες, όπως

12. Annette Kolodny, *The Lay of the Land: Metaphor as Experience and History in American Life and Letters*, Chapel Hill, The U of North Carolina P, 1975, p. 6.

13. Kolodny 67.

14. Kolodny 7.

15. Carroll and Noble 167.

16. Tom Mathews, "The Custer Syndrome: What's the Right Answer to 'Who Owns the West'?", *Newsweek*, 30 September 1991, 44.

17. Bill Turque, "The War for the West", *Newsweek*, 30 September 1991, 34-38.

18. David G. Pugh, *Sons of Liberty: The Masculine Mind in the Nineteenth Century America*, Westport, Conn., Greenwood P, 1986, p. 16.

19. Dubbert 164.

20. Theodore Roosevelt quot., by Carroll and Noble 248.

τόν πατριώτη Ίνδιάνο αρχηγό, τόν εὐγενή ἐρυθρόδερμο, τόν ἀπαράμιλλο σκοπευτή. Ὁ Θήνοντορ Ρουζβέλτ, δεινός θαυμαστής καὶ λάτρης τοῦ καουμπόη, ἐνίσχυσε τίς προσπάθειες τοῦ Μπάφαλο Μπίλ μὲ μιά σειρά ἀπὸ ἀρθρα πού περιέγραφαν τίς δικές του ἐμπειρίες στή Δύση. Ἀργότερα αὐτά τὰ ἀρθρα ἐγιναν διβλίο, στό ὁποῖο ὁ Ρουζβέλτ ἐξέφρασε τή λύπη του ὄχι μόνο γιά τή γενιά του ἀλλά καί γιά τίς μελλοντικές γενιές, ἐπειδή δέν θά μπορούσαν νά ζήσουν αὐτό πού κατά τόν ἴδιο ἦταν «ἴσως ἡ πιό εὐχάριστη, ἡ πιό ὕγιης καί ἡ πιό διεγερτική φάση τῆς ἀμερικανικῆς ὑπαρξῆς».

Τό 1893, ὁ νεαρός ἱστορικός Φρέντερικ Τζάκσον Τόρνερ στό δοκίμιό του «Ἡ σημασία τῆς Ἀγρίας Δύσης στήν ἀμερικανική ἱστορία», ὑποστήριξε ὅτι οἱ ρίζες τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρα τῶν ΗΠΑ δέν θρίζονται οὔτε στίς ἀνατολικές πολιτείες οὔτε στήν Εὐρώπη ἀλλά στή Δύση καί ὅτι ἡ Δύση ἦταν τὸ λίκνο ὄλων τῶν ἀμερικανικῶν ἀρετῶν καί ἐλαττωμάτων. Ἡ ἐμπειρία τῆς Δύσης ἦταν αὐτό πού ἔκανε τοὺς Ἀμερικανούς δυναμικούς ἀτομικιστές καί ὑποστηρικτές τῆς προόδου καί τῆς δημοκρατίας. Γιά νά καταλάβει κανεὶς τήν ἱστορία τῶν ΗΠΑ, θά πρέπει πρῶτα νά καταλάβει τήν ἱστορία τοῦ Γουέστ. Ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Τόρνερ καί προσπαθώντας νά καταγράψουν τήν ἐμπειρία τῆς Δύσης οἱ μετέπειτα ἱστορικοί διακρίναναν τὸ μῦθο ὅτι ἡ κατάκτηση ἦταν κυρίως ἀνδρική ἐμπειρία καί ἀνδρικό κατόρθωμα καί ἐξύψωσαν τοὺς ἀνδρες πρωτοπόρους ὡς κηδεμόνες τῶν ἀμερικανικῶν ἰδανικῶν. Τὸ ἀμερικανικὸ ἔθνος στήν ἐφηβεία του δόξαζε καί ἐξύψωσε τόν κατακτητὴ πρωτοπόρο ὡς ἥρωα καί γύρω του ἀνόρθωσε μιά μυθοποιία πού ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἓνα πλῆθος ἀνδρικῶν μορφῶν ὅπως οἱ Ντιανιέλ Μπουίν, Ντέιβιντ Κράκετ, Κίντ Κάρσον, Ντέντγουντ Ντίκ καὶ Μπάφαλο Μπίλ. Οἱ ἀνδρες αὐτοὶ πῆραν μυθικές διαστάσεις στήν ἀμερικανική ἱστορία, λαογραφία καί λογοτεχνία, ὅπου ἀπεικονίζονται ὡς θαρραλέοι, τραχεῖς, φιλόδοξοι καί δραστήριοι δαμαστές τῆς Ἀγρίας Δύσης καί δημιουργοὶ μιᾶς διακριτικῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ὁ ἥρωας τοῦ Τζέιμς Φένιμορ Κούπερ, ὁ θρυλικὸς Νέττι Μπάμπο τῶν Leatherstocking Tales, ἀποτέλεσε τὸ μόντελο γιά πολλοὺς συγγραφεῖς διβλίων γουέστερν. Εἶναι ὁ εὐγενής, ἀνύπαντρος κυνηγός, πού φορᾷ μοκασίνα, κρατᾷ μακριὰ καραμπίνα καί εἶναι ἀσυναγώνιστος στήν ἀνίχνευση, στή σκοποβολή καί στίς μάχες μὲ τοὺς Ἰνδιάνους. Τό 1902 ὁ συγγραφέας Ὁουεν Γουίστερ, στό μυθιστόρημά του *The Virginian* (ἀφιερωμένο στὸν Θήνοντορ Ρουζβέλτ), ἀπεικόνισε τοὺς καουμπόηδες ὡς Βορειοευρωπαίους σούπερ-μην. Τὸ διβλίο του εἶχε μεγάλη δημοτικότητα καί ἐπιρροή στό ἀναγνωστικὸ κοινό. Τυπώθηκε σέ δεκαπέντε ἐκδόσεις μέσα σέ διάστημα λιγότερο ἀπὸ ἓνα χρόνο καί παίχτηκε στό θέατρο τῆς χώρας γιά ὀκτώ χρόνια²¹.

Τό 1903 γυρίστηκε τὸ πρῶτο γουέστερν στήν πολιτεία Νιού Τζέρσι, μὲ τὸν τίτλο «Ἡ μεγάλη ληστεία τοῦ τρένου». Ἀπὸ τὸ 1910 καί μετὰ τὸ Χόλλυγουντ ἄρχισε νά συμβάλλει αὐτὸ στήν παρουσίαση τῆς Δύσης ὡς ἐποποιίας τοῦ μοναχικοῦ καουμπόη καί τοῦ ἥρωικοῦ πρωτοπόρου. Κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1920 τὸ ἓνα στὰ πέντε φιλμ ἦταν γουέστερν καί ἀπευθυνόταν στό ἄνδρα θεατὴ. Στὰ ἐπόμενα χρόνια, οἱ ἠθοποιοὶ Τζῶν Φόρντ, Τζίμυ Στιούαρτ, Γκρέγορι Πέκ, Τζῶν Γουαίν, Τζῶν Καραντάν, Τζάκ Πάλανς καί ἄλλοι ἀπαθανάτισαν τίς περιπέτειες τῶν καουμπόηδων στή μεγάλη ὀθόνη. Χαρακτήρες ὅπως οἱ Φόρντ καί Τζέσου Τζέιμς, Μπίλυ δε Κίντ, οἱ ἀδελφοὶ Ντάλτον ἐγιναν παγκόσμιοι ἥρωες. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ '50, ἡ τηλεόραση ἄρχισε νά παράγει τίς δικές της σειρές γουέστερν καί νά μεταδίδει ἀτελείωτα τίς παλιές ταινίες τοῦ Χόλλυγουντ. Ἐπίσης, ἔργα ζωγραφικῆς, φωτογραφίες, κάρτ ποστάλ, διαφημίσεις, εἰκονογραφημένες ἱστορίες, κόμικς καί ἄλλα μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, ὅλα θά συντελέσουν στή διακρίση τοῦ μύθου τῆς Δύσης ἀπὸ γενιά σέ γενιά. Ἡ αἴγλη τοῦ καουμπόη θά φτάσει στὰ μέγιστα ὕψη ὅταν τὸ 1980 ὁ Ρόναλντ Ρέγκαν, παλιὸς ἠθοποιὸς τῶν γουέστερν, ἐξελέγη πρόεδρος τῶν ΗΠΑ καί ἔφερε τήν ἰδεολογία τοῦ καουμπόη στὸν Λευκὸ Οἶκο.

Ἡ ἀρχική ταύτιση τῆς Δύσης μὲ τοὺς ἐξερευνητές, ἀνίχνευ-

τές, κυνηγούς, καουμπόηδες, ἀνθρακωρύχους, σιδηροδρομικούς καί στρατιῶτες διαστρέβλωσε τήν πραγματικότητα καί ὀδήγησε στήν ἐξίσωση τῆς ἀμερικανικῆς ταυτότητας μὲ τὸν ἀνδρισμὸ — δηλαδή ἀληθινὸς ἄντρας καί ἀσθεντικὸς Ἀμερικανὸς θεωροῦνταν κυρίως ὁ προτεστάντης, Ἀγγλοσάξωνας λευκός, ὁ ὁποῖος καταγόταν ἀπὸ Εὐρωπαίους προγόνους πού εἶχαν ἔρθει στὸν Νέο Κόσμο πρὶν ἀπὸ τὰ μεγάλα κύματα τῶν μεταναστῶν στὰ μέσα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰώνα²². Καί οἱ Ἀγγλοσάξονες βέβαια θεωροῦσαν τὴ φυλὴ τους ἀρρενωπὴ, δυναμικὴ, ἐπιθετικὴ καί κυρίαρχη. Ἔτσι, ἡ μονολιθικὴ θεώρηση τῆς Δύσης δέν ἄφησε περιθώρια γιά τήν ἀναγνώριση τῆς συμβολῆς τῶν γυναικῶν καί ἐπισκίασε τήν πολυεθνικὴ ταυτότητα τῶν πρωτοπόρων, μιά πού ἱστορικοί, καλλιτέχνες, λαογράφοι, λογοτέχνες καί ὁ κινηματογράφος δημιούργησαν τὴν εἰκόνα τῆς Δύσης ὡς τοποθεσίας ὅπου γεννήθηκε, δοκιμάστηκε καί καλλιεργήθηκε ἡ ἀμερικανικὴ (ἀνδρική) ἐθνικὴ ταυτότητα.

Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 καί μετέπειτα ἡ ἱστορία τῆς Δύσης, ὅπως εἶχε καταγραφεῖ καί παρουσιαστεῖ στό πρῶτο μισό τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἔχει ἀρχίσει νά ἀναθεωρεῖται, παρ' ὅλο πού ἀρκετοὶ ἱστορικοὶ παραμένουν κάτω ἀπὸ τήν ἐπίδρασή του. Οἱ παλιοὶ μῦθοι διατηροῦν ἀκόμα κάποια δύναμη ἀλλά οἱ νέες μαρτυρίες, πού ἔρχονται στό φῶς καθημερινὰ (ὅπως γράμματα, ἡμερολόγια, αὐτοβιογραφίες, ποιήματα, μυθιστορήματα, διηγήματα γραμμένα ἀπὸ γυναῖκες καί ἀπὸ μετανάστες μὴ ἀγγλοσάξωνικῆς καταγωγῆς, μαρτυρίες Ἰνδιάνων καί πολλὰ ἄλλα ἐθνογραφικὰ ντοκουμέντα), δίνουν μιά διαφορετικὴ εἰκόνα. Οἱ νέοι ἱστορικοὶ ἀμφισβητοῦν τήν ἐπικρατοῦσα ἐκδοχὴ τοῦ Τόρνερ ὅτι ἡ Δύση ἦταν ὁ κύριος παράγων στή δημιουργία τῆς ἀμερικανικῆς ταυτότητας, ἐπειδὴ ἡ θεωρία τοῦ Τόρνερ ἄγνοεῖ τὸν μισὸ πληθυσμὸ τῆς Ἀμερικῆς, δηλαδή τὸ γυναικεῖο φύλο πού εἶχε μιά πολὺ διαφορετικὴ ἐμπειρία στή Δύση. Τὰ ἐθνικὰ χαρακτηριστικὰ πού ἀναφέρει ὁ Τόρνερ εἶναι ἀποκλειστικά ἀρσενικά, μιά πού γι' αὐτὸν ὁ τυπικὸς Ἀμερικανὸς εἶναι ὁ λευκὸς ἄνδρας, ντυμένος μὲ δέρματα ἐλαφιοῦ. Οἱ προσπάθειες πού γίνονται σήμερα ἔχουν σκοπὸ νά δώσουν μιά πιό πολύπλοκη καί πολύπλευρη εἰκόνα τῆς πραγματικότητας.

Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς καθιερωμένης πατριωτικῆς ἰδεολογίας ὅτι ἡ Δύση μετουσιώνει καί ἀποδεικνύει τὴ δυναμικότητα καί τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀμερικανικοῦ ἔθνους ἔχει προκαλέσει μιά ἀλλαγὴ στὴ στάση πολλῶν Ἀμερικανῶν. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ

21. Peter Gabriel Filene, *Him/Her/Self: Sex Roles in Modern America*, New York, Harcourt, 1974, p. 94.

22. Nina Baym, "Melodramas of Beset Manhood: How Theories of American Fiction Exclude Women Authors". *American Quarterly*, vol. 33 (1981), 129.

1960, τά σύμβολα του δυτικού ανδρισμού, όπως ο άνδρας του Μάλμπορο και ο Τζόν Γουαϊν, έχουν αρχίσει να ξεθωριάζουν²³. Παρά την προσωρινή αϊγλή που έφερε στα σύμβολα αυτά ο Ρόναλντ Ρέγκαν κατά την διάρκεια της θητείας του και παρά τις συνεχείς προσπάθειες του Χόλλυγουντ να ξεψώνει τον ανδρισμό στη Δύση με εκρήξεις πυροβολισμών και διαρκώς αυξανόμενη ανδρική επιθετικότητα, από τον Πόλεμο του Βιετνάμ και μετέπειτα η καθιερωμένη εικόνα του Γουέστ βρίσκεται υπό αμφισβήτηση. Αυτή η αμφισβήτηση έχει προκαλέσει πολλές καυτές και δημόσιες συγκρούσεις, επειδή όταν ξεγυμνώνεται η αλήθεια βλέπει κανείς ότι κάτω από τους μύθους και την εθνικιστική ιδεολογία της Δύσης κρύβεται η στρατιωτική κατάκτηση, η γενοκτονία των Ινδιάνων, η οικολογική καταστροφή, ή ιμπεριαλιστική επιθετικότητα και ο έπικτατισμός, που παρουσιάστηκε ως καλός και φυσικός²⁴.

Στά τελευταία χρόνια, με την αναθεώρηση της εικόνας της Δύσης, ή ιστορία της μετακίνησης των πρωτοπόρων δυτικά δεν είναι πλέον μόνο μία ιστορία γενναίων ανδρών αγγλοσαξονικής καταγωγής και προτεσταντικής πίστης, αλλά μία ιστορία που χαρακτηρίζεται από τη δυναμική παρουσία των γυναικών, των Ινδιάνων, των μεταναστών από σχεδόν όλη την Ευρώπη, την Ασία, την Αφρική και το Μεξικό. Στο βιβλίο της, *Γυναίκες ήμερολόγια της δυτικής πορείας*, η Λίλιαν Σλίσελ παραθέτει τη γραπτή μαρτυρία 103 γυναικών που διέσχισαν τη Δύση στην περίοδο 1840-1870 και αποδεικνύει ότι η κατάκτηση του Γουέστ δεν ήταν μία αποκλειστικά ανδρική πρωτοβουλία και δραστηριότητα αλλά μία οικογενειακή περιπέτεια και μία «μεγάλη μεταφύτευση νεαρών οικογενειών»²⁵. Οι γυναίκες μαρτυρίες μας βοηθούν να καταλάβουμε ότι ο μισός αμερικανικός πληθυσμός είχε μία πολύ διαφορετική εμπειρία στη Δύση και ότι είδε αυτή την ανθρώπινη δοκιμασία από διαφορετική σκοπιά.

Στην πλειοψηφία τους οι γυναίκες πρωτοπόροι ήταν παντρεμένες. Μία που ήταν πολύ συνηθισμένο να παντρεύεται κανείς σε μικρή ηλικία, πολλά νεαρά ζευγάρια άρχιζαν το ταξίδι τους λίγες εβδομάδες ή μήνες μετά το γάμο τους. Για πολλούς η διαδρομή ήταν τό γαμήλιο ταξίδι τους. Ένα από τα πιο σημαντικά αλλά και εφιαλτικά γεγονότα του ταξιδιού για τις γυναίκες ήταν η έγκυμοσύνη, που κατά κανέναν τρόπο δεν ματαίωνε ούτε άλλαζε την πορεία του ταξιδιού. Οι άνδρες στά ήμερολόγια τους ποτέ δεν κατέγραφαν την έγκυμοσύνη ή την γέννα ενός παιδιού, ενώ τά ήμερολόγια των γυναικών είναι γεμάτα από τέτοιες αναφορές. Πολλές γυναίκες που γεννούσαν κατά την διάρκεια του ταξιδιού αντιμετώπιζαν τον θάνατο του νεογέννητου ή τον δικό τους. Η οικογενειακή τραγωδία της κυρίας Σάγκερ είναι αντιπροσωπευτική. Μετά τον θάνατο του

άντρα της, προσπάθησε να θρει τη δύναμη να οδηγήσει τά παιδιά της στο Όρεγκον. Έξουθενωμένη όμως από την πρόσφατη γέννα, αρρώστησε. Σύντομα έπεσε σε παραλήρημα. Όταν πέθανε, την έθαψαν σε τάφο δίπλα στο δρόμο. Μέσα σε 26 μέρες, τά επτά παιδιά της οικογένειας Σάγκερ είχαν μείνει δίχως πατέρα και μητέρα. Τό μεγαλύτερο ήταν δεκατεσσάρων ετών και τό μικρότερο μόνο μερικώς εβδομάδων²⁶.

Παρό' όλο που γυναίκες και άνδρες έκαναν τό ταξίδι προς δυσμάς πάνω στην ίδια άμαξα και είχαν να αντιμετωπίσουν τις ίδιες συνθήκες, οι μαρτυρίες τους δείχνουν ότι υπάρχει αισθητή διαφορά στο πώς αντίκριζαν αυτή την περιπέτεια. Οι γυναίκες δεν ήταν τόσο σίγουρες για την επιτυχή έκβαση αυτής της επιχείρησης. Ένώ οι άντρες στά ήμερολόγια τους έγραφαν για συγκρούσεις, συναγωνισμούς, κινήγια, επιθέσεις Ινδιάνων, τά ήμερολόγια των γυναικών είναι γεμάτα με περιστατικά που εκδηλώνουν τον πόνο, τη στενοχώρια και τό θρήνο τους όταν ένα μέλος της οικογένειας ήταν άρρωστο και δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτα. Για τις γυναίκες πρωτοπόρους ό έχθρός δεν ήταν οι Ινδιάνοι αλλά οι αρρώστιες, οι κακουχίες και ό θάνατος. Οι μαρτυρίες τους μιλούν για άτομα που χάθηκαν από πυρετό, δυσεντερία, τύφο, χολέρα και πνιγμό. Ένώ οι άντρες καταγράφουν τούς θανάτους συνολικά, οι γυναίκες θεωρούν κάθε θάνατο προσωπική καταστροφή και σημειώνουν καθέναν χωριστά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι τό ήμερολόγιο της Σεσίλια ΜακΜίλαν Άνταμς, ή όποια ταξίδευε με την οικογένειά της από τό Ίλλινοϊς στο Όρεγκον: «Περάσαμε 6 νέους τάφους... Περάσαμε 21 φρεσκοκαμμένους τάφους... κάναμε 18 μίλια. Περάσαμε 13 τάφους σήμερα. Περάσαμε 10 τάφους»²⁷. Και ή λίστα συνεχίζεται.

Ένα τελευταίο παράδειγμα που μάς βοηθά να καταλάβουμε ότι οι γυναίκες πρωτοπόροι είδαν την περιπέτεια της Δύσης από διαφορετική σκοπιά έχει σχέση με τούς Ινδιάνους. Οι άντρες έδιναν έμφαση στη σύγκρουσή τους με τις φυλές των Ινδιάνων και τις παρουσίαζαν ως επικίνδυνες και αιμοδόρες, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι ό καλός Ινδιάνος είναι ό νεκρός Ινδιάνος. Οι γυναίκες όμως, αφού κατέγραφαν τον αρχικό φόβο τους, κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι οι Ινδιάνοι ήταν φιλικοί και αναγνώριζαν την πολύτιμη βοήθειά τους. Ένώ ή προκατάληψη έλεγε ότι οι Ινδιάνοι συνήθιζαν να σκοτώνουν τούς λευκούς με τούς όποιους έρχονταν σε επαφή, οι μαρτυρίες των γυναικών αποδεικνύουν ότι πολλές φορές, σε σύγκριση με τούς εισβολείς, οι Ινδιάνοι συμπεριφέρονταν πολύ άνωτερα. Δεν ήταν μόνο φιλικοί και προσιτοί αλλά και γεμάτοι ανθρώπινες αδυναμίες. Πολλές φορές, οι λευκοί πρωτοπόροι παρεξηγούσαν τή συμπεριφορά και παρερμήνευαν τά έθιμα των Ινδιάνων. Ένώ για τούς Ινδιάνους ή ανταλλαγή και ή μοιρασιά του φαγητού ήταν σημαδια φιλίας και ή αρμονικής συνύπαρξης, οι πρωτοπόροι θεωρούσαν τήν άπαιτήτή τους για φαγητό ως άπεχθή ζητιανιά.

Η Γουίλα Κέθερ, που έζησε όχι μόνο τήν εγκατάσταση αλλά και τήν άστικοποίηση της Αμερικανικής Στέπας, ήταν ή πρώτη Αμερικανίδα συγγραφέας που θρυμμάτισε τή μυωπική εικόνα της Δύσης ως ανδρική περιπέτεια. Στά μυθιστορηματά της, με τή δημιουργία μιάς πληθώρας ανδρικών χαρακτήρων, οι όποιοι μένονιν μονάχα με τό όνειρο της εύκολης οικονομικής επιτυχίας, ή Κέθερ ανατρέπει τό μύθο ότι ήταν έγγυμνη ή οικονομική εθμερία στους πρωτοπόρους που θά τολμούσαν να αναμετρηθούν με τήν άγρια γή της Δύσης. Έξίσου σημαντική είναι και ή καταγραφή της συμβολής των μεταναστών. Όπως

23. Alan Trachtenberg, "Contesting the West", *Art in America*, September 1991, 120.

24. Trachtenberg 119-121.

25. Lillian Schlissel, *Womens's Diaries of the Westward Journey*, New York, Schocken Books, 1982.

26. Schlissel 41.

27. Schlissel 112.

λέει η ίδια: «Λίγοι από τους γείτονές μας ήταν Άμερικανοί — οί πού πολλοί ήταν Δανοί, Σουηδοί, Νορβηγοί και Βοημοί. Άνεπτυξα ένα ενδιαφέρον γι' αυτούς τους μετανάστες και κυρίως για τις γυναίκες, οί όποιες συνήθιζαν νά διηγούνται ιστορίες για τήν πατρίδα τους... Οί ιστορίες τους στριφογύριζαν στό μυαλό μου κάθε βράδυ»²⁸. Άρκετά από τά διηγήματα και έξι από τά δώδεκα μυθιστορήματα τής Γουίλα Κέθερ²⁹ έχουν ως θέμα τις έμπειρίες των πρωτοπόρων στή Δύση και τόν άγώνα των μεταναστών από τή Σκανδιναβία, τήν Τσεχολοβακία, τή Βοημία και τή Γαλλία. Στα έργα της ή Κέθερ έρευνά τις έπιπτώσεις πού είχε ο Νέος Κόσμος στους λαούς πού μεταφτυτέθηκαν στις ΗΠΑ, παίρνοντας μαζί τους τις παραδόσεις και τά έθιμα ενός παλιού και πολύπλοκου πολιτισμού. Η συγγραφέας όχι μόνο άπαθανάτισε τους Εύρωπαιούς μετανάστες ως κατάλληλους ήρωες για τήν μοντέρνα άμερικανική λογοτεχνία αλλά και καθιέρωσε τις άχαινες πεδιάδες τής Νεμπράσκα και γενικά τήν Άμερικανική Στέπα ως κεντρικό τοπίο στά έργα της, παρ' όλο πού στήν έποχή της μιá άπλή άναφορά στήν περιοχή ήταν άρκετή για νά λούσει τους ευαίσθητους κριτικούς των ανατολικών πολιτειών με κρύο ιδρώτα ντροπής³⁰. Και τό σημαντικότερο, ή Κέθερ σκοπίμως άλλαξε και τήν «τυπική φόρμουλα του Γουέστ» και έκανε τόν ήρωα τής Δύσης γυναίκα. Στο μυθιστόρημά της *My Antonia* (1918) τό σύμβολο του Δυτικού πρωτοπόρου είναι ή μετανάστρια Antonia Shimerda. Η ήρωίδα προσφέρει μιá έναλλακτική σκοπιά άπέναντι στήν τυπική έξύψωση του άνδρα των βουνών, του καουμπόη και του πολεμιστή³¹. Επίσης κριτικάρισε τήν πατρίδα της για τό ότι προσπαθούσε νά ίσοπεδώσει τόν πολυεθνικό χαρακτήρα τής Άμερικης κατακρίνοντας και άναγκάζοντας τους μετανάστες νά άπαρνηθούν τή μητρική γλώσσα τους και νά μιλούν όλοι άγγλικά. Σέ μιá συνέντευξή της, ή Κέθερ είπε: «Στή Δύση σήμερα φαίνεται νά επικρατεί ή ιδέα ότι όλοι πρέπει νά μοιάζουμε άναμεταξύ μας, λές και δγήκαμε όλοι από τό ίδιο καλούπι. Φοράμε άκριβώς τά ίδια ρούχα, δηγούμε τήν ίδια μάσκα αυτοκινήτου, ζούμε στο ίδιο μέρος τής πόλης, σέ σπίτια κτισμένα στο ίδιο στύλ». Και πρόσθεσε: «Αυτό τό πάθος μας νά άμερικανοποιούμε τους πάντες και τά πάντα είναι μιá θανατηφόρα άρρώστια για μäs»³².

Τό πρώτο μισό του είκοστού αιώνα, ή μονομερής, εύρωκεντρική θεώρηση των γεγονότων τής Δύσης είχε ως άποτέλεσμα τή συστηματική περιφρόνηση και άδιαφορία για τις μαρτυρίες και τά βιβλία πού ήταν γραμμένα από Ίνδιάνους. Ειδικά τό βιβλίο του Ίνδιάνου Μπλάκ Έλκ, *Ο Μπλάκ Έλκ μιλά* (1932), παρέμεινε άγνωστο στο εύρύ κοινό για είκοσι έννέα χρόνια. Όταν ξαναεκδόθηκε τό 1961, προσέλαυσε όχι μονάχα τό ένδιαφέρον των «λευκών» άναγνωστών, για τους όποιους προοριζόταν, αλλά και τή νέα γενιά των Ίνδιάνων, πού τότε άρχισε νά γράφει πεζογραφία και ποίηση. Γι' αυτή τή γενιά τό όραμα και ή ιστορία του Μπλάκ Έλκ (ό όποιος έζησε προσωπικά τή σφαγή των Ίνδιάνων στο Γούντεντ Νί τό 1890) άποτέλεσαν τή βάση για μιá αυθεντική «αυτόχθονη άμερικανική» ταυτότητα. Έξίσου σημαντικό ντοκουμέντο είναι ή όμιλία του άρχηγού Σηάτλ, 1853, ή όποία σήμερα θεωρείται άξια συγκρίσεως με τήν όμιλία του Άδραάμ Λίνκολν, «The Gettysburg Address». Ο Γουίλιαμ Έντς θεωρείται ως ο πρώτος μεγάλος συγγραφέας του 19ου αιώνα και τό βιβλίο του *Υίός του δάσους* (1829) ως ή πρώτη αυτοβιογραφία πού δημοσιεύτηκε από Ίνδιάνο. Η πρώτη ίνδιάνικη έφημερίδα, ή *Cherokee Phoenix*, εκδόθηκε από τόν Ήλία Μποντινό, ό όποιος είναι γνωστός για τήν όμιλία του «An Address to the Whites» (1826).

Σημαντικότερη είναι και ή συμβολή των γυναικών Ίνδιάνων. Τό βιβλίο τής Σάρα Γουινεμούκα Χόπκινς, *Η ζωή ανάμεσα στους Piutes, οι άδικίες και οι διεκδικήσεις τους* (1883), είναι πολύτιμο έπειδή παρουσιάζει ιστορικά γεγονότα από τήν σκοπιά των Ίνδιάνων. Η Χόπκινς έξιτορει τις δυστυχίες, τά δάσαγα και τις άδικίες πού υπέφερε ή φυλή της κατά τήν έπαφή της με τους λευκούς και καταγράφει τήν άπαράδεκτη άρνηση των λευκών νά εκπληρώσουν τις συμφωνίες και τις ύποσχέσεις τους. Σέ αντίθεση με τις μαρτυρίες των λευκών, οί όποιες πα-

ρουσιάζουν τους Ίνδιάνους ως βάρβαρους και αίμοδόρους, ή Χόπκινς δείχνει τή φιλική στάση τους, τήν άρμονική ζωή τους με τή φύση και μιλά για τήν έντιμότητά τους, τήν άνθρωπιά τους και τήν ήθικότητά τους³³. Άξιόλογη είναι και ή συνεισφορά τής Γκέντρουντ Σάμμονς Μπόννιν ή άλλώς Κόκκινο Πουλί, ή όποία, παρά τά μεγάλα έμπόδια (ήταν Ίνδιάνα, γυναίκα, φτωγή και γεννημένη σέ καταυλισμό), μπόρεσε νά ξεπεράσει κάθε προκατάληψη και νά διαπρέψει ως συγγραφέας και πολιτικό πρόσωπο. Η Μπόννιν, στο βιβλίο της *Έντυπώσεις τής ίνδιανικής παιδικής ήλικίας* (1900), άναφέρεται στον τρόπο με τόν όποιο οί λευκοί προσπαθούσαν νά δελεάσουν τά παιδιά των Ίνδιάνων. Τους μιλούσαν για τή χώρα των Μεγάλων Κόκκινων Μήλων, τήν όποία παρουσιάζαν σαν πολύ πύο όμορφη από τή γή των Ίνδιάνων. «Όπως λέει και ή ίδια, «Δέν είχα δει κόκκινα μήλα ποτέ στήν ζωή μου. Δέν είχα γευτεί παρά μονάχα καμιά δωδεκαριά κόκκινα μήλα στή ζωή μου και όταν άκουσα για τόν όπωρώνα στήν Άνατολή ήθελα νά πάω εκεί πολύ»³⁴. Δυστυχώς για τήν όχτάχρονη Μπόννιν τό ταξίδι στή χώρα των χλωμών προσώπων άποδείχτηκε μιá τρομακτική και όδυνηρή έμπειρία. Στήν αυτοβιογραφία της καταγράφει τή σκληρή δοκιμασία πού υπέστη όταν άποχωρίστηκε από τήν μητέρα της και τήν φυλή της και μεταφέρθηκε σέ ένα σχολείο ίεραποστόλων, στήν πολιτεία Ίνδιάνων.

Η προσπάθεια των ίεραποστόλων νά δώσουν κάποια μόρφωση στα παιδιά των Ίνδιάνων είχε άρνητικές παρά θετικές έπιπτώσεις. Τά παιδιά ήταν ύποχρεωμένα νά άντικαταστήσουν τά μαλακά μοκασίνια τους με σκληρά παπούτσια, τή δική τους ένδυμασία τους με τά άγαρμπα ρούχα των λευκών και νά ζουν άκολουθώντας ένα πειθαρχημένο ώράριο πού δέν άφηνε περιθώρια για προσωπική έλευθερία. Επίσης, έπρεπε νά άπαρνηθούν τά δικά τους έθιμα και τόν ίνδιάνικο τρόπο ζωής και νά μάθουν νά ζουν σύμφωνα με τους κανόνες και τά ήθη των λευκών. Έπρεπε νά μιλούν πάντα τήν άγγλική γλώσσα και ποτέ τή δική τους. Μιά από τις πύο ταπεινωτικές έμπειρίες ήταν ή κοπή των μαλλιών τους. Η Μπόννιν, στο βιβλίο της *Οί σχολικές ήμέρες μιäs Ίνδιάνας* (1900), περιγράφει τήν ταπεινώση και τόν τρόπο πού ένιωσε όταν με τή βία οί ίεραπόστολοι του σχολείου τής έκοψαν τά μαλλιά: «Οί μητέρες μας μäs είχαν διδάξει ότι μόνο οί αδέξιοι πολεμιστές, πού είχαν συλληφθεί από τόν έχθρό, είχαν τά μαλλιά τους κομμένα πολύ κοντά. Για τόν λαό μας κοντά μαλλιά είχαν μόνο όσοι πενθούσαν και πολύ κοντά οί άνανδροι!»³⁵. Οί πολλές ταπεινώσεις έκαναν τήν Μπόννιν μαχητική. Μετά τήν ίδρυση τής Κοινότητας των Άμερικανών Ίνδιάνων (Society of American Indians), τό 1911 έγινε ενεργό μέλος της. Τό 1916 εκλέχθηκε γραμματέας και πήγε στή Γουάσιγκτον. Τό 1926 οργάνωσε τό Έθνικό Συμβούλιο των

28. Bohlke 20.

29. Δόμνα Παστουματζή, «Ο πρωτοπόρος ρόλος τής Willa Cather στή μοντέρνα άμερικανική λογοτεχνία», *Διαβάζω*, 237 (18 Άπριλίου 1990), 81-86.

30. Willa Cather, *On Writing: Critical Studies on Writing as Art*, New York, Knopf, 1962, p. 94.

31. John J. Murphy, "Willa Cather", *A Literary History of the American West*, Ed. J. Golden Taylor, Fort Worth, Texas Christian UP, 1987, 685-715.

32. Cather quot, by Bohlke 46.

33. Sarah Winnemucca Hopkins, Excerpt from *Life Among the Piutes; Their Wrongs and Claims* (1883), In *Let Them Speak for Themselves; Women in the American West 1849-1900*, Ed. Christiane Fischer, New York, E.P. Dutton, 1977, 206-207.

34. Gertrude Simmons Bonnin, Excerpt from *Impressions of an Indian Childhood*, In *The Norton Anthology of American Literature*, Ed. Nina Baym et al. 3rd edition, Vol. 2, New York, Norton, 1989, p. 875.

35. Gertrude Simmons Bonnin, Excerpt from *The School Days of an Indian Girl*, In *The Norton Anthology of American Literature*, Ed. Nina Baym et al., 3rd edition, Vol. 2, New York, Norton, 1989, p. 878.

Ἀμερικανῶν Ἰνδιάνων (National Council of American Indians) καὶ παρέμεινε πρόεδρος του μέχρι τὸ θάνατό της, τὸ 1938. Τὸ εὐχάριστο γεγονός εἶναι ὅτι τὶς τελευταῖες δύο μὲ τρεῖς δεκαετίες οἱ μαρτυρίες καὶ οἱ ἀγῶνες τῶν Ἰνδιάνων ἄρχισαν νὰ ἀναγνωρίζονται ὡς σημαντικό μέρος τῆς ἱστορίας καὶ τῆς πολυεθνικῆς ταυτότητας τῶν ΗΠΑ.

Στὶς μέρες μας, τὸ μεγάλο ἐνδιαφέρον πού παρατηρεῖται στὶς κοινωνικὲς καὶ ἀνθρωπολογικὲς ἐπιστῆμες καὶ γιὰ θέματα ὅπως ἡ συμβολὴ τῆς φυλῆς (race), τῆς τάξης (class) καὶ τοῦ γένους (gender) στὴ δημιουργία τοῦ ἀμερικανικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει φέρει τὴν ἱστορία τῆς Δύσης πάλι στὸ προσκήνιο. Γίνεται ἕνας μεγάλος ἀγῶνας γιὰ τὴν ἀναθεώρηση τῆς παλαιᾶς εἰκόνας τῆς Δύσης, γιὰ τὴν καταγραφή νέων ἱστορικῶν πηγῶν (ὅπως τὰ ἔθιμα, οἱ παραδόσεις, τὰ τραγούδια, ἡ θρησκεία τῶν διαφόρων Ἰνδιάνικων φυλῶν πού κοντεύουν νὰ ἐξαλειφθοῦν), γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς συμβολῆς ὄχι μόνο τῶν γυναικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν χιλιάδων Εὐρωπαίων μεταναστῶν, τῶν Ἀφρικανῶν, τῶν Ἀσιατῶν καὶ τῶν Μεξικανῶν στὴ δημιουργία μιᾶς ξεχωριστῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ὁ καθηγητὴς Δρ. Ρίτσαρντ Γουάιτ, στὸ Πανεπιστήμιο Γουάσιγκτον, λέει τὸ ἑξῆς: «Προσπαθοῦμε νὰ κατανοήσουμε τὴ Δύση ὡς μιὰ περιοχή καὶ ὄχι ὡς μιὰ τελευταία μεθόριο τῆς Ἀμερικῆς». Ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ μιὰ σειρά πραγμάτων πού μέχρι τώρα θρῖσκονταν στὸ σκοτάδι ἐμφανίζονται καὶ ἀνέρχονται στὸ φῶς. Ἐτοί ἡ ἱστορία τῆς Δύσης εἶναι λιγότερο ἡ ἱστορία τῶν «κατακτητῶν» καὶ περισσότερο ἡ ἱστορία τῶν λαῶν πού ζοῦσαν ἐκεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἢ αὐτῶν πού ἦρθαν ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη κατεύθυνση ἐκτὸς ἀπὸ ἀνατολᾶς³⁶. Οἱ σημερινοὶ ἱστορικοὶ δὲν μποροῦν πλέον νὰ ἀγνοήσουν τὸ γεγονός ὅτι πρὶν ἔρθουν οἱ πρῶτοι πουρριτανοὶ ἀποικοὶ στὴν Ἀμερικὴ ὁ αὐτόχθονας πληθυσμὸς στὴν ἡπειρὸ ἦταν πάνω ἀπὸ 30 ἐκατομμύρια. Ὅτι ὑπῆρχαν τουλάχιστον 300 διαφορετικὲς φυλές Ἰνδιάνων, ἡ καθεμιά μὲ τὸν δικό της πολιτισμὸ, τὰ δικά της ἦθη καὶ ἔθιμα καὶ τὴ δική της γλῶσσα. Ὅτι ὁμιλοῦνταν πάνω ἀπὸ 200 γλῶσσες καὶ ἄλλες τόσες διάλεκτοι. Δυστυχῶς, ἀγνοώντας τὶς σημαντικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στοὺς αὐτόχθονες κατοίκους, οἱ Ἀμερικανοὶ τοὺς κατέταξαν ὅλους κάτω ἀπὸ τὸν γενικό τίτλο «Ἰνδιάνοι» καὶ τοὺς ἀντιμετώπισαν εἴτε σάν εἰσγενεῖς ἀγρίους εἴτε σάν βαρβάρους. Ἐπειδὴ οἱ Εὐρωπαῖοι ὄνειρευόνταν τὴν ἀτομικὴ ἐξουσία καὶ τὴν προσωπικὴ κατάκτηση, δὲν μπόρεσαν νὰ ἐκτιμήσουν τὸν συλλογικὸ τρόπο ζωῆς τῶν Ἰνδιάνων καὶ τὴν ἀρμονικὴ διαβίωσή τους σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς φύσης καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Εἶναι γεγονός ὅτι μεγαλύτερος ἦταν ὁ ἀποδεκατισμὸς τῶν Ἰνδιάνων ἀπὸ τὶς ἀρρώστειες (ὅπως ἡ φυματίωση καὶ ἡ ἐβλογιά) πού τοὺς μετέδω-

σαν οἱ λευκοί, ἀπὸ τὶς συχνὲς μετακινήσεις καὶ ἀπὸ τὴν πείνα, παρὰ ἀπὸ τὶς ἀπώλειες τοῦ πολέμου.

Οἱ παλιοὶ μῦθοι τῆς Δύσης θρῖσκονται ἀκόμα ριζωμένοι βαθιά στὴν ἀμερικανικὴ ψυχὴ, πού στὶς μέρες μας προσπαθεῖ νὰ διαχωρίσει τὴ φαντασία ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Πολλοὶ Ἀμερικανοὶ πιστεύουν ὅτι ἡ ἱστορία εἶναι μιὰ ἀντικειμενικὴ καταγραφή/ἀνάγνωση τοῦ παρελθόντος. Ἄλλοι δὲν μποροῦν νὰ ἀνεχθοῦν τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ «ἰεροῦ» χώρου τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ ἄλλοι ἀγκαλιάζουν τὶς πατριωτικὲς εἰκόνας καὶ τὰ σύμβολα σάν εὐαγγελικὴ ἀλήθεια. Ὅταν ἡ περιπέτεια καὶ ἡ ἐγκατάσταση στὴ Δύση παρουσιάζεται ὡς ἐπεκτατισμὸς καὶ κατάκτηση, τότε ἀντιδρῶν συναισθηματικὰ καὶ ἀγανακτοῦν, ἐπειδὴ δλέπουν τὴν ὑπερηφάνεια τους νὰ μετατρέπεται σὲ ντροπὴ³⁷. Καὶ ὁ Δρ. Ντόναλτ Γουόρστερ ἐπισημαίνει: «Οἱ ἄνθρωποι δὲν θέλουν μιὰ ἱστορία πού παλεῖ μὲ τὴν (ἐθνικὴ) ντροπὴ καὶ τὴν καταστροφή», ἀλλὰ εἶναι πεπεισμένοι «ὅτι αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ κυριότερα λειτουργήματα τῆς ἱστορίας». Πρέτει νὰ «ἀντιμετωπίσουμε τὶς καταστροφὲς καὶ τὶς τραγωδίες καὶ πρέτει νὰ τὶς μελετήσουμε συστηματικὰ γιὰ κάποιο καιρὸ»³⁸. Πολλοὶ ἐπιστῆμονες συμφωνοῦν μὲ αὐτὴ τὴν ἀποψη, ἐπειδὴ πιστεύουν ὅτι ἡ ἀμερικανικὴ ἱστορία πρέτει νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν σοβινισμό, ἀπὸ τὸ μῦθο τῆς αὐτοεπικρότησης καὶ ἀπὸ τὴν ιδέα ὅτι ἡ Δύση ἔκανε τὴν Ἀμερικὴ ἑνωμένο ἔθνος. Ἄλλοι πιστεύουν ὅτι καὶ οἱ μῦθοι τοῦ Γουέστ εἶναι ἕνα σημαντικὸ μέρος τῆς ἱστορίας του καὶ θὰ πρέτει νὰ συμπεριλαμβάνονται στὴν ἱστορικὴ εἰκόνα τῆς Δύσης.

Οἱ δημογραφικὲς ἀλλαγὲς ὅμως πού συμβαίνουν τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια στὶς ΗΠΑ καὶ οἱ προβλέψεις γιὰ τὸ μέλλον κάνουν ἀδύνατη πλέον τὴν διδασκαλία μιᾶς μονολιθικῆς ἱστορίας τοῦ Γουέστ. Παραδείγματα χάρις, μετὰξυ τῶν 1980 καὶ τοῦ 1990 ἡ πλειοψηφία τῶν λευκῶν στὸ Δῆμο τοῦ Λός Ἀντζελες ἔγινε μειοψηφία. Στὰ ἴδια χρόνια οἱ ἰσπανικῆς καταγωγῆς Ἀμερικανοὶ αὐξήθηκαν κατὰ 53%, δηλαδὴ σὲ 22,4 ἐκατομμύρια, αὐξηση περίπου 9% τοῦ ἐθνικοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ Δῆμος Dade τῆς Φλόριδα ἀποτελεῖται ἀπὸ οἰκογένειες πού προέρχονται ἀπὸ 123 διαφορετικὲς χώρες. Ἐπιπροσθέτως, ὁ Τόμας Σόμπολ, ἐκπαιδευτικὸς ἐπίτροπος τῆς πολιτείας τῆς Νέας Ὠρκῆς, διευκρινίζει ὅτι «μέχρι τὸ 2000, τὸ ἕνα στὰ τρία παιδιὰ πού φοιτᾶ στὰ δημόσια σχολεῖα τῆς πολιτείας θὰ προέρχεται ἀπὸ τὶς λεγόμενες μειονότητες. Στὴν πόλη τῆς Νέας Ὠρκῆς, τὸ ἕνα στὰ τέσσερα παιδιὰ κάτω τῶν δέκα ἐτῶν ἔχει γονεῖς μετανάστες, τῶν ὁποίων ἡ μητρικὴ γλῶσσα δὲν εἶναι ἡ ἀγγλική»³⁹. Γιὰ νὰ μὴν διδάσκονται οἱ Ἀμερικανοὶ μαθητὲς μιὰ ἱστορία διαποτισμένη μόνο ἀπὸ τὶς εὐρωκεντρικὲς ἀπόψεις καὶ ἐμπειρίες, οἱ σημερινοὶ ἐπιστῆμονες καὶ οἱ ἐκπαιδευτικοὶ θεωροῦν ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο τὰ βιβλία τῆς ἱστορίας νὰ ἀντικατοπτρίζουν τὸν πολυεθνικὸ χαρακτῆρα τῶν ΗΠΑ, ὅπως ἐκδηλώνεται σήμερα καὶ ὅπως ἐκδηλωνόταν στὸ παρελθόν. Ἐνα στοιχεῖο εἶναι ἀδιαφιλονίκητο, ὅτι οἱ περιπέτειες τῆς Δύσης μὲ τὶς ἐπιπτώσεις τους (θετικὲς καὶ ἀρνητικὲς) στοὺς λαοὺς τῆς ἀμερικανικῆς ἡπείρου εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιο πλούσιες, τὶς πιο δυναμικὲς καὶ τὶς πιο πολύπλοκες ἐμπειρίες τοῦ ἀμερικανικοῦ ἔθνους.

36. Ellen KCoughlin, "Myth and History Clash as Scholars Question A new The Traditional Story of the American West", *Chronicle of Higher Education* (21 November 1990): A5-A6.

37. Trachtenberg 119.

38. Coughlin A6.

39. Paul Gray, "Whose America?", *Time*, 8 July 1991, 12-17.

'Από τήν «'Εκθεση ἰδεῶν» στούς κουλτουριάρηδες

Ἄ γράφω γιά προσωπικά θέματα. Γιά ἓνα προσωπικό ζήτημα, μέσα στό κλίμα τῆς ἐπέλασης, τοῦ αὐταρχισμοῦ, τοῦ κρατικοῦ νεοφιλευθερισμοῦ, τῆς κοινωνικῆς ἀναταραχῆς, τοῦ πολέμου στή Βοσνία, μέσα στό ζοφερό κλίμα πού δημιουργεῖ ἡ νομισματική ἀναλγησία τῆς Ντόντσμπανκ καθώς φορτώνει τό, ὑπερτετραπλάσιο τοῦ προϋπολογισθέντος, κόστος τῆς γερμανικῆς ἐνοποίησης στίς πλάτες τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν οἰκονομιῶν, τήν ὥρα πού οἱ Γάλλοι παίζουν κορόνα-γράμματα τό Μάαστριχ καί κανεῖς δέν ξέρεῖ τί θά προκύψει οὔτε ἀπό τό «ναί» οὔτε ἀπό τό «ὄχι», τήν ὥρα πού ἐσθῆσαν μέν οἱ φωτιές ἀπό τίς μολότωφ τῶν νεοναζιστῶν στό Ροστόκ ἀλλά πού αὐτή ἡ δῆθεν ξεπερασμένη ἱστορική ἰδεολογία ὀλοένα καί περισσότερο δαγκώνει ψυχές Εὐρωπαίων καί στή Γερμανία καί στή Γαλλία καί στήν Ἀγγλία καί στήν Ἰταλία, θά ἀσχοληθῶ μ' ἓνα θέμα πολύ προσωπικό, δικό μου, παρ' ὅλο πού ἡ ΕΑΣ παραδόθηκε δωρεάν σχεδόν στή μικροκαταφερτζήδικη σωφεράντζα παρ' ὅλο πού μέ καινούργιο νόμο-βόμβα καταγοῦνται βασικά κεκτημένα τῆς ἐργατικῆς τάξης πού κατοχυρώνονταν ἀπό τό Σύνταγμα, τούς νόμους καί τίς συλλογικές συμβάσεις ἐργασίας, παρ' ὅλη τήν αὔξηση τῆς ἀνεργίας, τήν ἀνασφάλεια πού δημιουργοῦν οἱ καινούργιες ρυθμίσεις γιά τό ἀσφαλιστικό, παρ' ὅλο πού ὁ κ. Σουφλιάς ὑποσχέθηκε διάλογο γιά τήν ἐκπαίδευση καί ἐφαρμόζει τή γνωστή συνταγή τοῦ «ἀποφασίζομεν καί διατάσσομεν», παρ' ὅλο πού ἡ ἀντιπολίτευση καί ἡ Ἀριστερά ἀρνοῦνται μέν τά μέτρα τοῦ Μητσοτάκη ἀλλά σέ γενικές γραμμές δέν ἀντιπροτείνουν τίποτε τό οὐσιαστικό ἐκτός ἀπό ἐκείνη τήν ἀνεκδιήγητη «πολιτικοποίηση τῶν κοινωνικῶν ἀγώνων», λέω λοιπόν, ἐνῶ τόσο κρίσιμα θέματα μᾶς βομβαρδίζουν δημιουργώντας τήν πιό νοσηρή καί ἀδιέξοδη κατάσταση ἀπό τά χρόνια τῆς δικατορίας καί ἐπιβάλλουν στόν καθένα, καί σέ τοῦτο τό περιοδικό, νά μιλήσει, νά ἀγωνισθεῖ καί νά νοιασθεῖ δημόσια γιά τά δημόσια πράγματα, ἐγώ θά ἀσχοληθῶ μέ τά δικά μου.

τοῦ Ἁγγελου Ἐλεφάντη

Πρόκειται γιά τήν κόρη μου, πού πρέπει κι αὐτή νά πάει στό φροντιστήριο γιατί σέ δύο χρόνια ἀντιμετωπίζει τόν πέλεκυ τῶν Γενικῶν Ἐξετάσεων. Κι ἀφοῦ τό Λύκειό της, τό ὅποιο μάλιστα εἶναι καί «Πρότυπο», ὅπως τό λένε, καί πράγματι εἶναι καλό σέ σχέση μέ ἄλλα σχολεῖα, δέν μπορεῖ νά τῆς μάθει ὅσα λατινικά, ἱστορία καί ἀρχαῖα ἑλληνικά χρειάζονται, ἀφοῦ δέν μπορεῖ νά τῆς μάθει νά γράφει τά ὅσα σκέφτεται, νά γράφει ἐκθεση δηλαδή, γι' αὐτό πρέπει νά πάει στό φροντιστήριο πού θά ἀναπληρώσει τό μορφωτικό της ἔλλειμμα, κι ὁ Θεός βοηθός ἀπό κεῖ καί πέρα. Πρέπει νά κάνει κι αὐτή τό ἴδιο μέ ἄλλα ἑκατόν πενήντα χιλιάδες παιδιά κάθε χρόνο. Τόσο πολύ προσωπικό εἶναι τό θέμα μου σήμερα.

«Ἡ ὑποπτη παραπαιδεία τοῦ φροντιστῆ»;

↑ Ὁ φροντιστήριο, ὅμως, στίς γραμμές τῆς Ἀριστερᾶς θεωρεῖται ἐπιλήψιμο πράγμα, ἂν καί κανεῖς δέν τό ἀποφεύγει, θεωρεῖται κάτι σάν ἀναγκαῖο κακό κι ὁ φροντιστής κάτι σάν ἰδεολογικός μαστροπός καί κάπλος. Σκέφτομαι ὅμως ὅτι ἡ παιδεία πού παρέχει τό φρον-

τιστήριο δέν είναι ή «ύποπτη παραλαοεία του φροντιστή» όπως συνήθως λέγεται, αλλά κανονική, κανονικότατη παιδεία, διδάσκει «κανονικά» μαθηματικά, φυσική, άρχαία κ.λπ., ότι διδάσκει άντικείμενα ίδια μ' εκείνα πού διδάσκονται στό λύκειο, μόνο πού εκμάθηση και διδασκαλία προσαρμόζονται στις άνάγκες πού δημιουργεί ό άνήκουστος και άνήκειος άνταγωνισμός τών Γενικών Έξετάσεων για τόν όποιο φταίχτης δέν είναι τό φροντιστήριο. Θά μπορούσε νά προσθέσει κανείς ότι τά φροντιστήρια, εξαιτίας αυτού του άνταγωνισμού, συναγωνίζονται μεταξύ τους για νά πετύχουν ύψηλό ποσοστό επίτυχίας, άρα πελατεία, και γι' αυτό προσπαθούν νά είναι όσο τό δυνατόν καλύτερα ώστε νά καλύψουν τό μορφωτικό έλλειμμα πού δημιουργείται στό λύκειο. Είναι, μέ δύο λόγια, έναν αναγκαίος και βασικός εκπαιδευτικός θεσμός, συστατικό στοιχείο του όλου εκπαιδευτικού συστήματος, πολύ περισσότερο πού πολλοί μαθητές άρχίζουν τά ιδιαίτερα από τό γυμνάσιο, άκόμη και από τό δημοτικό. Τά φροντιστήρια κάνουν ό,τι και τά λύκεια, αλλά πιά εύμέθοδα, πιά καλά, και κυρίως είναι προσανατολισμένα στό μαθήματα της δέσμης πού άφορά τό μαθητή. Στά έλληνικά δεδομένα επικράτησαν προοδευτικά στή μεταπολεμική περίοδο και γενικεύθηκαν μετά τή δεκαετία του '70 σάν μιά κατ' οικονομίαν λύση (και καθόλου οικονομική) για νά καλυφθούν οι άνεπαρκείες του έπίσημου εκπαιδευτικού θεσμού. Έτσι πού έχουν τά πράγματα στή Μέση Έκπαίδευση, εύτυχώς υπάρχουν τά φροντιστήρια γιατί, τελικά, οι ύποψήφιοι, τών ΑΕΙ τουλάχιστον, άν καταφέρουν ν' αποκτήσουν κάποιες γνώσεις τό χρωστούν κυρίως στό θεσμό τών φροντιστηρίων. Άλλο τώρα τό ζήτημα πώς τά κατάφερε μιά όλόκληρη κοινωμία νά περιφρονεί και νά ύποβαθμίζει τόσο πολύ τούς έπίσημους, τούς δημόσιους εκπαιδευτικούς θεσμούς και, για νά κάνει τή δουλειά της, καταφεύγει στους «άνεπίσημους» ιδιωτικούς. Γι' αυτό, έτσι πού είναι τά πράγματα, δέν έχω τίποτε μέ τά φροντιστήρια και τούς εκπαιδευτικούς πού εργάζονται σ' αυτά.

Πρέπει λοιπόν νά πάρουμε ύπόψη ότι τά φροντιστήρια διδάσκουν τήν ύλη πού έπιλέγει τό Παιδαγωγικό Ίνστιτούτο και τό ύπουργείο Παιδείας: γνώσεις, άπόψεις, γνώμες, ιδέες και ιδεολογίες πού διδάσκονται και στό λύκειο. Όσα όμως μπορούμε νά κατατάξουμε στό λογαριασμό της ιδεολογίας (γνώμες, ιδέες, παραστάσεις του κόσμου, ιδεολογήματα, φιλοσοφικές θέσεις, ήθικές κατηγορίες κ.λπ.) μεταδίδονται μέσω τών γνώσεων και τών μαθήσεων, και πολύ σπάνια σέ καθαρή μορφή (π.χ. θρησκευτικά). Μοϋ είναι έντελώς ξένη, και είναι ξένη πρός τήν πραγματικότητα, εκείνη ή εύκολη κοινωνιολογία και πολιτική συνθηματολογία του συρμού στις γραμμές της Άριστερας και ιδίως τών άριστερών εκπαιδευτικών, σύμφωνα μέ τήν όποία ρόλος του εκπαιδευτικού μηχανισμού είναι ή έγχάραξη της κυρίαρχης ιδεολογίας άφ' ενός και ή κατανομή τών νέων στις (ταξικά καθορισμένες) θέσεις εργασίας άφ' έτέρου. Άν ήταν έτσι, κανείς δέν θά πήγαινε σχολείο. Σχολείο πηγαίνουμε για νά μορφωθούμε, νά «μάθουμε γράμματα», και επειδή μόνο στό σχολείο μπορούμε νά μάθουμε γράμματα, και επειδή τά γράμματα και τά χρειάζομαστε και «μάς άρέσουν», γι' αυτό πηγαίνουμε σ' αυτό (ή μάς πηγαίνουν). Μέσα από τή διαδικασία της εκμάθησης τών γνώσεων, πού δέν είναι ούδέτερες και σέ «καθαρή» μορφή, συντελείται ή προσοικείωση τών ιδεολογικών προτύπων και τών άντιλήψεων. Δέν άρνιέμαι ούτε ύποτιμώ τόν ιδεολογικό ρόλο του σχολείου ούτε τό ρόλο του ως μηχανισμού ταξικής έπιλογής αλλά ό μηχανισμός αυτός ενώ λειτουργεί «μέ ιδεολογία» (όπως τά αυτόκίνητα λειτουργούν μέ βενζίνη), μολα ταύτα παρέχει γνώσεις, μαθήσεις, καλλιεργεί εύαισθησίες (και άναισθησίες), ύπάρχει επειδή είναι όφθαλμοφανώς χρήσιμο, έχει δηλαδή μιά θετικότητα, χάρη στήν όποία έχει κερδίσει αυτή τήν τεράστια συναίνεση και άποδοχή στους νεότερους (έδώ και τε-

τρακόσια τουλάχιστον χρόνια) χρόνους. Άλλά αυτό είναι άλλο θέμα. Τό έθιξα μόνο για νά δείξω ότι άν τό λύκειο άφ' ενός μεταδίδει γνώσεις και άφ' έτέρου έγχάρασσει στους μαθητές του ιδεολογίες, και επειδή τό φροντιστήριο είναι και αυτό ένα συνάλληλο πρός τό λύκειο εκπαιδευτήριο, τό ίδιο κάνει και τό φροντιστήριο. Άλλά επειδή τό τελευταίο είναι πιά άποτελεσματικό στή μετάδοση τών γνώσεων, για τουτό είναι και πιά άποτελεσματικό στήν έγχάραξη τών ιδεολογημάτων και, τελικά, της ιδεολογίας. Άφου στήν ελληνική περίπτωση είναι βασικός και αναγκαίος μορφωτικός θεσμός, είναι ταυτόχρονα και βασικός ιδεολογικός μηχανισμός εξειδικευμένος στήν ιδεολογική διαμόρφωση της νέας γενιάς, τουλάχιστον εκείνων τών τμημάτων της πού κατευθύνονται πρός τήν πνευματική εργασία, πρός τά επαγγέλματα της πνευματικής εργασίας. Μάλιστα τρέφουμε περισσότερο έμπιστοσύνη σ' αυτό γιατί τό πληρώνουμε και τό διαλέγουμε, ενώ τό σχολείο μάς διαλέγει, δέν τό διαλέγουμε. Ός εκ τούτου τό φροντιστήριο διαδραματίζει άποφασιστικό ρόλο στήν ιδεολογική αναπαραγωγή της κοινωμίας όλόκληρης μέσα από τήν ιδεολογική συμμόρφωση της νέας γενιάς, χωρίς τήν όποία κανένας κοινωνικός σχηματισμός δέν μπορεί νά ύπάρξει, και κυρίως δέν μπορεί νά συνεχίζει νά ύπάρχει έτσι όπως ύπάρχει (στό χάλι του δηλαδή).

Ένα ύπόδειγμα εκδешς ιδεών

Αρκετά όμως μ' αυτά τά κοινωνιολογίζοντα και άφηρημένα. Στή συγκεκριμένη περίπτωση μου, μιά και είχα τό πρόβλημα έπιλογής φροντιστηρίου για τήν κόρη μου, ασχολήθηκα λίγο μέ τά καθέκαστα. Έτσι έπεσε στό χέριά μου ένα ενημερωτικό φυλλάδιο κάποιου έγκυρου φροντιστηρίου τρίτης δέσμης (δέν έχει σημασία τό όνομά του), από τό όποιο ό ενδιαφερόμενος μπορεί νά πάρει μιά ιδέα για τό είδος της δουλειάς πού γίνεται στό ένλόγω φροντιστήριο στό λατινικά, τά άρχαία, τήν εκθεση, τήν ιστορία και νά βοηθηθεί στήν έπιλογή του. Διαβάζοντας τό φυλλάδιο αυτό μοϋ έκανε έντύπωση ένα ύπόδειγμα εκδешς πού περιλαμβάνει. Και μάλιστα στόν πειρασμό νά σχολιάσω έδώ τό ύπόδειγμα αυτό, γραμμένο από έμπειρο και μέ ύψηλότατα ποσοστά επίτυχίας φροντιστή, παρά τις παρεξηγήσεις πού είναι δυνατόν νά δημιουργηθούν από τά κριτικά σχόλιά μου, διότι ό άναγνώστης θά μπορούσε νά τά εκλάβει ότι άναφέρονται σέ όλα τά φροντιστήρια και όλους τούς εκπαιδευτικούς πού εργάζονται σ' αυτά. Σίγουρα ή γενίκευση δέν ισχύει. Άν όμως δέν ισχύει ή γενίκευση αυτή, τότε γιατί ό σχολιασμός μιάς εξαίρεσης, όταν θέλει νά μιλήσει κανείς για έναν θεσμό και όχι για μιά ειδική περίπτωση; Όσοτόσο ισχύει, κατά τή γνώμη μου, μιά άλλη γενίκευση πού σχετίζεται μέ τήν ιδεολογική λειτουργία τών φροντιστηρίων, τών λυκείων ειδικά μέ τό μάθημα της εκθεσης. Και τό φυλλάδιο αυτό μοϋ παρέχει ένα καλό παράδειγμα και άφόρημα μαζί. Για νά έχει όμως ό άναγνώστης σαφή εικόνα του ζητήματος, παραθέτω αυτόλεξει (και σέ μονοτονικό, όπως στό πρωτότυπο) τό κείμενο της εκθεσης.

Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ. Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ

ΘΕΜΑ: Να δείξετε την ενότητα και τη συνέχεια της ελληνικής παράδοσης και το ρόλο της στη σύγχρονη ζωή μας, μάλιστα και με το δεδομένο ότι είμαστε λαός με παμπάλαια, πολυδιάστατη και πολυδύναμη παράδοση.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ – ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ – ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Κι εδώ η εκφώνηση δεν αφήνει περιθώρια να επιλέξουμε μέ-

ρος της για τον πρόλογο-εισαγωγή. Ωστόσο, για να περάσουμε ομαλότερα στα αιτούμενα, αφετηρίες παίρνουμε απ' τη γενική έννοια της εκφώνησης, την ελληνική φυλή, με την πλούσια και πολυδύναμη παράδοσή της.

2. Απ' τη φύση της θεματικής έννοιας, δουλεύουμε την ελληνική παράδοση με τις επιμέρους μορφές της στην καδεμία επεξεργαζόμαστε και τα δύο αιτούμενα της εκφώνησης.

Αφετηρίες για την πρώτη μορφή: γλωσσική παράδοση. Μελετήστε τα πιο κάτω, πυκνώστε τα και μεταχειρισθείτε τα περιληπτικά στους συλλογισμούς σας:

— Η νεοελληνική κοινή, η δημοτική γλώσσα, ή σαν λαλούμενη είτε σαν γραφόμενη — δηλαδή, όπως τη μιλάμε, αλλά και όπως τη μεταχειρίζεται η εκπαίδευση, η λογοτεχνία, ως ένα μέρος η επιστήμη και ο Τύπος — στηρίζεται στο κοινό γλωσσικό αίσθημα των Νεοελλήνων, αν και όχι μόνο σ' αυτό.

— Οι ρίζες της εντοπίζονται στην πελοποννησιακή διάλεκτο, όπως αυτή μιλήθηκε στα χρόνια της Επανάστασης του '21, διάλεκτος η οποία και είχε διατηρήσει καθαρότερα το φωνητικό σύστημα της λαλιάς μας. Κοινωνικές, εθνικές και πολιτικές συνθήκες στο νεοϊδρυμένο κράτος μεσολάβησαν και η λαλούμενη διάλεκτος του Μοριά επιβλήθηκε σ' όλους τους Έλληνες ως μέσο συνεννόησης. Η κοινή αυτή ζυμώθηκε και καθιερώθηκε μεσ' απ' τις κοινωνικές σχέσεις, τις οικονομικές συναλλαγές, τις διοικητικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες κι εξαπλώθηκε σ' όλη την άλλη επικράτεια. Και φυσικά η λογοτεχνία, ο Τύπος και το υλικό από «κοντινές και μακρινές γλωσσικές ζώνες» επηρέασαν, ώστε η γλώσσα μας — όπως συμβαίνει και σε κάθε γλώσσα — να αποκτήσει στερεότητα και αισθητική ομοιομορφία.

Η γλώσσα, που μιλάμε σήμερα, είναι συνέχεια της αρχαίας προγονικής, ή μάλλον η νεότερη μορφή της. Από τότε μέχρι σήμερα και παρ' ότι πέρασε από πολλές συντακτικές, μορφολογικές και σημασιολογικές βαθμίδες, στην υφή της παρέμεινε η ίδια. Πουθενά δεν παρουσιάζει ρήγματα και αλλοιώσεις, κάτι που συνέβηκε στη λατινική, τη γερμανική, τη σλαβική. Βέβαια, δέχθηκε κατά καιρούς αλλότριες επιδράσεις, ιδίως στους ελληνιστικούς χρόνους και στην εποχή του Χριστού: η ελληνική γλώσσα αρχίζει κι εκβιάζεται σταδιακά απ' τη λατινική, τη σλαβική, την τουρκική, στους νεότερους χρόνους απ' τη γαλλική και την ιταλική. Όμως τα ξενόφερτα στο ελάχιστο δεν άλλαξαν το χαρακτήρα της γλώσσας. Η γλώσσα μας άλλα τα εξοστράκισε με τον πλούτο και την ασύλληπτη σε ποιότητα και ποσότητα γραμματεία της κι άλλα αφομοίωσε ομαλά και λειτουργικά, εναρμονίζοντάς τα στο φωνητικό, μορφολογικό και συντακτικό της σύστημα.

Από καθαρά γλωσσική σκοπιά, η εσωτερική συνοχή και συνέχεια της γλώσσας έχει τις ρίζες της στο άμογο φωνητικό σύστημα της αρχαίας και στα στέρεα μορφολογικά της ερείσματα. Κατά ένα μέγιστο ποσοστό, η σημερινή μας γλώσσα έλκει τη ριζική της καταγωγή απ' την αρχαία προγονική κι όχι μόνο την αττική διάλεκτο: το σημερινό μας λεξιλόγιο, κατά μέγα μέρος, κληρονομήσαμε απ' τους παμπάλαιους προγόνους μας. Η συνθετική ικανότητα της αρχαίας διατηρήθηκε και στη σημερινή, όπως και η ενστοχία της σε λεπτές διακρίσεις. Η δομική ενότητα της ελληνικής φαίνεται και στη σύνταξη. Μπορεί, βέβαια, η δημοτική να υστερεί σε πυκνότητα και μεγαλοπρέπεια απ' την αρχαία, όμως κέρδισε σε ανάλυση και χάρη.

Η ελληνική γλώσσα μιλιέται πάνω από τρεις χιλιάδες χρόνια και γράφεται περίπου δύομισι χιλιάδες. Μέσα σ' αυτήν την εκπληκτική σταδιοδρομία, η ελληνική γλώσσα έκφρασε την ψυχή και το πνεύμα ενός εξαιρετικά προικισμένου και δημιουργικού λαού. Και ακριβώς η αιτία που δεν διασπάσθηκε σε άλλες γλώσσες, όπως η λατινική, είναι διαρκής τροφοδοσία της από το παρελθόν, απ' τις προγονικές διαλέκτους. Γι' αυτό και η γλώσσα μας σε καμιά περίπτωση δεν ξεστράτισε απ' την κοίτη της. Είναι αλλόφρον να έχουμε τέτοια γλωσσική παράδοση και να αρνιόμαστε τις ρίζες της, από το φόβο της προγονοπληξίας. Όμως είναι τραγικό να επιμένουμε στην αρχαιομάθεια σε βάρος της ελληνομάθειας. Να πάρете θέση σ' αυτό το πρόβλημα και επιχειρήστε να δώσετε απάντηση στο ερώτημα: μπορεί η σχολική εκπαίδευση και με ποιες τακτικές να συγχρωτίσει την αρχαία γλώσσα με τη σύγχρονη νεοελληνική, ώστε ο Έλληνας μαθητής και το πνεύμα του να δυναμώσει και το λεξιλόγιό του να πλουτίσει και το γλωσσικό του αισθητήριο να εκλεπτύνει.

Αφετηρίες για τη δεύτερη μορφή: ήδη, έθιμα γιορταστικά. Σπάνια βρίσκει κανείς στον κόσμο λαό πανηγυριώτη όπως τον

δικό μας, και με τέτοια εκλεκτικότητα: ιδίως στην επαρχία, στις κωμοπόλεις και τα χωριά της, κάθε περιστατικό του οικογενειακού, του δημόσιου και θρησκευτικού βίου έχει αποτυπωθεί σε επέτειο. Κάθε μέρα είναι και μια ανάμνηση κάποιου περιστατικού. Τα έθιμα και οι γιορταστικές εκδηλώσεις του ελληνικού λαού χάνονται στα βάθη των χιλιετιών. Αρχικές τους πηγές στον ελληνικό χώρο ανιχνεύουμε στη μυστηριακή λατρεία του θρακικού Βάκχου, «του παράφρονου θεού» και πιο πριν στις φρυγικές, συροφονιδικές και περσικές θεότητες. Στη νεότερη Ελλάδα, όποτε και όπου ο Έλληνας γιορτάζει, δεν χάρηκε σχεδόν τίποτα απ' την αρχαία λατρεία. Ήδη, έθιμα και γιορταστικές εκδηλώσεις επιβίωσαν ή αναπαράχθηκαν μέσα στους αιώνες. Δειγματοληπτικά, αναφερθείτε στις γιορτές του δωδεκαήμερου των Χριστουγέννων και στα αναστενάρια, προκειμένου, έστω κι έτσι, να δείξετε την ενότητα της λαϊκής μας παράδοσης. Για τους συλλογισμούς σας μελετήστε και το πιο κάτω υλικό:

— Η νέα θρησκεία, η χριστιανική, ψυχρή και συντηρητική καθώς ήταν, στάθηκε ανίσχυρη να γκρεμίσει τις λαϊκές πίστεις, παρ' ότι στις τακτικές που μεταχειρίσθηκε σε βάρος τους είχε την έγκριση και την επικουρία της πολιτικής εξουσίας ή τουλάχιστον εξασφάλιζε την ουδετερότητά της. Η χαρά για την επίγεια ζωή ήταν ισχυρότερη απ' το μεταφυσικό δέος που προκαλούσαν τα δόγματα του χριστιανισμού. Τελικά, η ελληνική ψυχή μπόρεσε και συνδύασε το παγανιστικό πνεύμα με την βαθιά ορθόδοξη πίστη, δένοντας ετερόκλητα πράγματα, όπως είναι ο ελληνοισμός και ο χριστιανισμός, αν και κάτι τέτοιο με μεγάλες απώλειες.

— Τα κάλαντα — ρωμαϊκή γιορτή προς τιμή του διπρόσωπου θεού Ιανού — μόνο κατ' όνομα έλκουν την καταγωγή απ' τις ρωμαϊκές Καλένδες. Σαν έθιμο είναι ελληνικό. Είναι η «ειρεσιώνη» των αρχαίων που γιορταζόταν δύο φορές το χρόνο. Και τότε, απaráλλακτα, όπως και τώρα, πήγαιναν από σπίτι σε σπίτι παιδιά σε ομάδες συγκεντρωμένα, τραγουδώντας τραγούδια επαινετικά και ευχετικά και οι νοικοκυρταίοι έδιναν φιλοδωρήματα, όπως σήμερα. Τούτα τα έθιμα και οι γιορτές απ' τον αρχαίο κόσμο πέρασαν στον ρωμαϊκό, στο Βυζάντιο, άλλαξαν ονόματα και κάποιους τύπους, μεταλαμπαδεύθηκαν στην Τουρκοκρατία κι έφθασαν σήμερα σε μας με την ίδια ουσία και τον ίδιο χαρακτήρα.

— Τα αναστενάρια και τα φαινόμενα της ακαΐας: η πυροβολία των αναστενάρηδων πρέπει να έχει την καταγωγή της στην περσική θεότητα του Ζωροάστρη. Στον ελλαδικό χώρο είναι ολοφάνερη η ομοιότητα των σημερινών τελετών πυροβολίας με τα διονυσιακά όργια. Το θρησκευτικό πάθος και για τους τότε και για τους σημερινούς πιστούς στάθηκε η πηγή τροφοδοσίας της ψυχοσωματικής τους έκστασης. Μόνο που το έθιμο σιγά σιγά εκχριστιανίσθηκε και τη θέση του Διονύσου και της Ρέας-Κυβέλης πήραν οι χριστιανοί άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη.

Αφετηρίες για την τρίτη μορφή: λαϊκή τέχνη (κεντηπική, υφαντική, μικροτεχνία, ξυλογλυπτική, επεξεργασία μετάλλων). Σήμερα, πού βλέπετε στη χώρα μας, έστω και σποραδικά, να συνεχίζεται η παραγωγή με παραδοσιακά μέσα; Είναι δυνατό και με ποια έννοια τα θέματα της παραδοσιακής τέχνης να προσδώσουν σοβαρή, μάλιστα εκλεκτική ανταγωνιστικότητα σε κάποια είδη βιομηχανικής και βιοτεχνικής μας παραγωγής, για παράδειγμα τάπητες, χαλιά, υφάσματα, έτοιμα ενδύματα, έπιπλα, κοσμήματα; Επομένως, είναι εφικτό να προσαρμόσουμε στη μαζική παραγωγή το θεματολόγιο της λαϊκής τέχνης; Για να μορφώσετε μια κάποια γνώμη, ωστόσο τυπική, και σχετικά με τη σημερινή πραγματικότητα, μελετήστε και τις πιο κάτω διαπιστώσεις:

— Με τον τρόπο που πέρασε η οικονομία μας στην εκβιομηχάνιση, το παραδοσιακό, ή ως κατασκευές ή ως μέσα παραγωγή, ήταν αδύνατο να αντέξει. Η εκβιομηχάνιση συνοδεύτηκε απ' τη *μανιακή αστυφιλία και την τακτική των πολιτών*, ώστε οι μάζες και όπως όπως να τακτοποιηθούν στους συγκεκριμένους αστικούς *βιότοπους*.

— Οι *λαϊκοί τεχνίτες*, με τις οικογένειές τους, υπέκυμαν στο κάλεσμα της *φορμάικας* και του πλαστικού της πόλης στο αστικό κέντρο της Αθήνας άλλαξαν επάγγελμα ή απορροφήθηκαν απ' τη βιομηχανία και τις βιοτεχνίες ή ζενιτεύθηκαν. Κι όσοι έμειναν στους παραδοσιακούς χώρους, γέροντες πια, δεν είχαν πού να παραδώσουν τη σκυτάλη.

Αφετηρίες για την τέταρτη μορφή: τραγουδιστική, μουσική και χορευτική παράδοση.

Για να ανιχνεύσετε τις ρίζες της δημοτικής ποίησης, της τραγου-

διστικής και μουσικής παράδοσής μας, να κάνετε λόγο για το ανακάλυμμα των νεκρών, ανακάλυμμα κατά την αρχαιότητα, μέσα απ' τη μυθολογία κι απ' την επώνυμη επική και τραγική ποίηση των παμπάλαιων προγόνων μας, αφού μελετήσετε προσεκτικά τα αποσπάσματα που περιθώρια που υπάρχουν στο τέλος του θέματος. Όμοια κινηθείτε και για τους τύπους δημοτικών τραγουδιών και για τους λαϊκούς χορούς.

Τη δημοτική και λαϊκή, τραγουδιστική και χορευτική παράδοση μπορούμε να εκμεταλλευθούμε, να ανανεώσουμε ή και να συνδυάσουμε με σύγχρονα ρεύματα και με τους σημερινούς καιρούς; Πάρτε αφορμή απ' τη δουλειά των σύγχρονων συνθετών μας, Θεοδωράκη, Χατζιδάκη, Σαββόπουλου, Μαρκόπουλου και κάντε συλλογισμό για τα περιθώρια που ανοίγονται σ' αυτόν το χώρο. Να μελετήσετε και να επεξεργασθείτε τις πιο κάτω πληροφορίες.

— Εμείς οι Έλληνες είμαστε ίσως ο πιο χορευτικός κι ο πιο τραγουδοποιός λαός στον κόσμο. Συνδέουμε σε στίχους, τραγουδάμε και χορεύουμε απ' την ομηρική, και πιο πριν, αρχαιότητα έως τους κλασικούς χρόνους, απ' τη ρωμαιοκρατία και το Βυζάντιο προς την Τουρκοκρατία και ως τα σήμερα όλες εκείνες τις συναισθηματικές εγέρσεις που χαρακτηρίζουν τη λαϊκή γυχή μας.

— Ο ελληνικός λαός εκφράσθηκε κι εκτονώθηκε με τα δημοτικά τραγούδια — χορευτικά, ή επιτραπέζια. Στο δημοτικό τραγούδι ο Έλληνας πέρασε πόθους, λύπες, πάθη του, την πολύπαδη και αφάνταστα αντιφατική γυχή του.

Αφειρτίες για την πέμπτη μορφή: ηρωική, ιστορική παράδοση. Η ηρωική παράδοση σύγκεται από ιστορικά γεγονότα, από ανώνυμες αλλά κι επώνυμες πράξεις του Έλληνα στα πεδία των αγώνων: ηρωικές πράξεις, που είναι η προέκταση, η προβολή των γνωρισμάτων της φυλής μας.

Να ταξινομήσετε τους συλλογισμούς ως εξής:

— Από πού αρχίζει η ηρωική μας παράδοση και ποιος ο χαρακτήρας της; Μέσα απ' αυτήν ποιες γυχικές *δυνάμεις της ράτσας* μας αναπηδούν; Ν' αναφερθείτε και να επιμείνετε στο γυχικό σθένος της ελληνικής φυλής, στο ηθικό θάρρος — τη συνειδητή αντιμετώπιση των κινδύνων, το κατ' ἐξοχήν ηρωικό στοιχείο του ελληνισμού.

— Την ηρωική παράδοση έχει χρέος να περάσει στους μαθητές η πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, μακριά από κάθε εξαλλοσύνη και σοβινισμό. Πώς εννοείτε αυτήν την απογυμναστική διδασχία, όπου ούτε η προγονομανία ούτε η προγονοφοβία έχουν θέση; (Αν η ηρωική παράδοση διδασχθεί και περάσει στους νέους ανθρώπους με προπαγάνδες και τεχνάσματα, τότε παραμονεύουν δυο κίνδυνοι, ανάλογα: ή ο ακραίος εθνισμός ή ο εθνικός διχασμός).

3. Παρατηρήσεις και κρίσεις

— Η γνώση της παράδοσης δημιουργεί μια διαλεκτική σχέση ανάμεσα σ' εμάς και στο παρελθόν μας. Αυτή η γνώση εκτρέφει την έλξη για τον τόπο μας, το δέσιμο και τον έρωτα με την ιστορία του, τους προγόνους μας και τη ζωή τους.

— Τότε η γνώση δεν περιορίζεται σε απλή κατάφαση στην παράδοση και στην επιλογή των στοιχείων (παρ' ότι οι επιλογές είναι απαραίτητη διαδικασία), αλλά μεταστοιχειώνεται σε βίωση και σημερινό τρόπο ζωής.

— Το συνειδητό αντίκρισμα της παράδοσης θα μας διατηρήσει το εθνικό μας πρόσωπο — θα μας κρατήσει επώνυμους μέσα στις παγκόσμιες εξελίξεις κι ανακατατάξεις. Και οι ανακατατάξεις είναι πολλές — άλλες απαρτέγκλιτες, φυσιολογικές κι άλλες που υποκρύπτουν απίθανες σκοπιμότητες απ' τα μεγάλα, τά διεθνή κέντρα εξουσίας, τα οποία έρχονται και ρυθμίζουν υποβολιμαία τις τύχες, τις πορείες και τις προοπτικές των λαών στην παγκόσμια σκηνή. Κι αυτά τα κέντρα εξουσίας — πρέπει εμείς οι Έλληνες να το 'χουμε καλά στο νου μας — μας έχουν προγράψει, μας έχουν βάλει στο στόχαστρο και για ό,τι δημιουργήσαμε και για ό,τι μπορούμε να πετύχουμε: πρέπει να φοβούνται πολύ τους λαούς με τη μακραίωνη πνευματική παράδοση, όπως είμαστε εμείς. Γι' αυτό θέλουν τον ελληνικό λαό ανεργάσιμο κι αποξενωμένο απ' τις ρίζες του: πνευματικά αποδυναμωμένο να παραδέρνει μέσα στη δίνη της τεχνολογίας, έτσι που ούτε την επιστημονική τεχνική να μπορεί να απολαμβάνει ολοκληρωμένα, ούτε τη συγκλονιστικό παρελθόν να αναθυμάται, ούτε και να είναι ικανός να αναπλάσει τα καινούργια ρεύματα, όπως κείνος μόνο ξέρει και όπως μπορούν να εγγυηθούν οι μεγαλύτερες δυνατότητες της φυλής του.

Υποτίθεται ότι με την έκθεση ο μαθητής καλείται να διατυπώσει τις απόψεις του, τις γνώσεις του, τη γνώμη του, τις ιδέες του για τό θέμα πού τού δίδεται, να τό πραγματευθεί με σαφήνεια, με λογική διάταξη των σκέψεών του, με την παράθεση των αναγκαίων επιχειρημάτων πού στηρίζουν τη σκέψη του, να οδηγηθεί σε κάποιο συμπέρασμα πού τό στοιχειοθετεί όλη ή προηγούμενη ανάπτυξη. Ένα είδος πραγματείας είναι ή έκθεση, μιá μορφή δοκιμίου. Υποτίθεται επίσης ότι ή προσωπική άποψη τού μαθητή μπορεί να είναι και αντίθετη πρὸς τις γενικά παραδεκτές, άρκει να είναι τεκμηριωμένη (άν και προσωπικά μού είναι δύσκολο να δεχθώ ότι σε ένα θέμα π.χ. περί επιθετικότητας, ό βαθμολογητής θά έκρινε θετικά τόν ύποψήφιό πού, άς υποθέσουμε με άψογο τρόπο, θά ύποστήριζε ότι ή επιθετικότητα είναι ένστικτη ιδιότητα τού ανθρώπου όπως λέει ό Φρόνυτ, ύπάρχει σε κάθε άνθρωπο κι έπομένως όλα αυτά πού λέμε «κακές συμπεριφορές», άκόμη και έγκληματικές, είναι φυσιολογική έκφραση τής ανθρώπινης ψυχής. Ή σε ένα θέμα π.χ. περί ειρήνης ότι ό μαθητής θά κρινόταν θετικά άν ύποστήριζε όπως ό Ήράκλειτος ότι «πόλεμος πατήρ πάντων» ή όπως ό Χόμπς «πόλεμος όλων εναντίον όλων». Γι' αυτό και τέτοια «ρητά» δέν νομίζω ότι δόθηκαν ποτέ ως θέμα έκθεσης. Τέλος πάντων, κανείς δέν θγαίνει άτιμωρητή έξω από τις δέν γένει παραδεκτές άπόψεις, και προπάντων όχι ό διαγωνιζόμενος στις Γενικές Έξετάσεις όπου παίζεται τό κεφάλι του και όπου τού έμαθαν να μήν παίζει τό κεφάλι του).

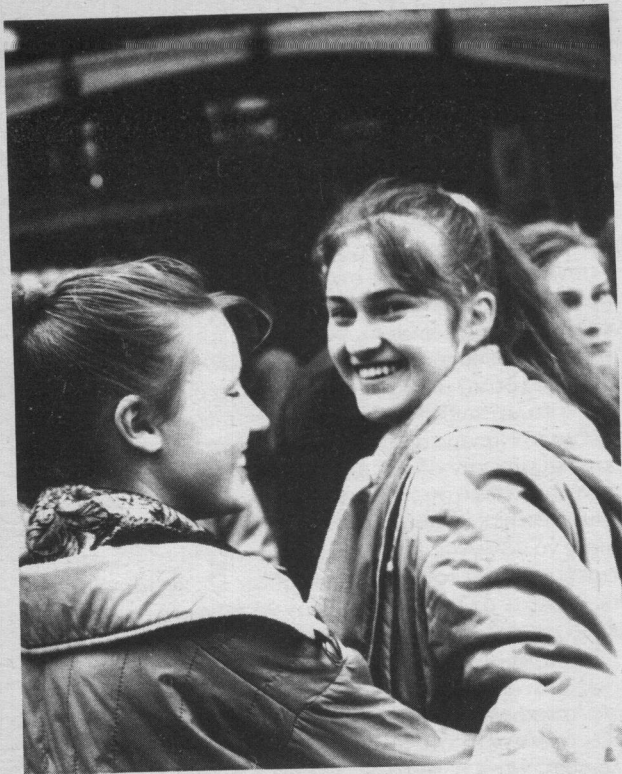
Λαός = φυλή: ό ιστορικός βιολογισμός

↑ ό θέμα της έκθεσης τού εν λόγω φυλλαδίου, όπως ό καθένας μπορεί να τό δει με μιάν απλή ανάγνωση, είναι έτσι διατυπωμένο πού επιβάλλει στόν μαθητή δύο αξιώματα, τά όποια δέν σηκώνουν συζήτηση. Λέει: «*Νά δείξετε*», δηλαδή προστάζει. Βέβαια κάποιος μαθητής να δείξει τό αντίθετο άν έχει τά κότσια. Δέν θά τού τό άπαγορεύσουν. Δέν μιλάω όμως γι' αυτόν τόν άπίθανο και μάλλον φανταστικό μαθητή αλλά γιά τόν συγκεκριμένο συντάκτη τού ύποδείγματος, γιά τή συγκεκριμένη και άποκλειστική κατεύθυνση πού δίνει. (Οί μαθητές άκούνε τούς δασκάλους, διότι έχουν άκόμη τή σωκρατική άπορία: ξέρουν ότι δέν ξέρουν). Ίδού λοιπόν τό ξεκίνημα δέν δύο αξιώματα: α) ύπάρχει ένότητα και συνέχεια τής ελληνικής παράδοσης, ύποθέτω τής γνωστής τρισχιλιετούς. β) Ή παράδοση αυτή «παίζει ρόλο στή σύγχρονη ζωή μας». Δέν θά σχολιάσω τό ιστορικό και ιδεολογικό περιεχόμενο αυτών των αξιωμάτων πού συμπυκνώνουν με άριστο τρόπο τό σύνολο τής νεοελληνικής ιδεολογίας. Μ' ενδιαφέρει ότι τό θέμα είναι δογματικά διατυπωμένο (ή θέση είναι δεδομένη) κι ότι προστάζει τό μαθητή να έπιστρατεύσει ό,τι ξέρει και δέν ξέρει γιά να δείξει ότι συμμερίζεται τήν έγκυρότητα των αξιωμάτων. Τό θέμα, όσο έξαρτάται απ' αυτό, δέν αφήνει περιθώρια άμφισβήτησης, έρευνας, άπορίας, «λάθους», συλλογισμών πού θά οδηγούσαν σε άλλη κατεύθυνση. Μονόδρομος. Άρα είναι προκαταβολική άκύρωση τής σκέψης τού μαθητή, άφου καλείται να έξυπηρετήσει άποκλειστικά τή σκέψη και τήν άποψη τού έξεταστή. (Οί χωροφύλακες παλιά «ρωτούσαν»: Άπάντησε ρέ καταφατικώς ναι ή ου). Μάλιστα ό φροντιστής, γιά να θέσει στό άπυρόδμητο τήν άπόλυτη έγκυρότητα των αξιωμάτων του (των δικών του αντιλήψεων δηλαδή), στίς παρατηρήσεις-ύποδείξεις, άντικαθιστά τόν όρο «λαός» πού ύπάρχει στήν έκφώνηση τού θέματος με τόν όρο «ελληνική φυλή». Γιατί αυτή ή άθώα άντικατάσταση; Λαός και φυλή είναι συνώνυμα. Δέν δρισκόμαστε στόν 18ο ή στόν 19ο αιώνα, όταν άκόμη οί όροι

ἔθνος, φυλή, γένος ἦταν περίπου συνώνυμοι, ἀλλὰ στό τέλος τοῦ 20οῦ καί χοντρικά ξεκαθαρίσαμε πιά ὅτι ἄλλο φυλή κι ἄλλο λαός (τό ξέρει ἄλλωστε καί ἡ ἐκφώνηση τοῦ θέματος πού χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο λαός). Ἡ χρησιμοποίηση ὁμως τοῦ ὄρου φυλή ὡς ὑποκειμένου τῆς παράδοσης δίνει στήν παράδοση τήν ἀπολυτότητα πού χαρίζει ἡ κληρονομικότητα, τῆς προσδίδει βιολογική νομοτέλεια, χάρη στήν ὁποία ἐξασφαλίζεται ἡ γραμμική συνέχεια τῆς παράδοσης, ὁ ἀναλλοίωτος χαρακτήρας τῆς, ὅπως ἀκριδῶς ἡ ἀπογονή τῆς γίδας καί τοῦ τράγου στούς αἰῶνες τῶν αἰῶνων θά εἶναι γίδες καί τράγοι. Ἔτσι, χάρη σ' αὐτόν τόν βιολογισμό, ὅπου κοινωνικά δεδομένα, ὅπως ὁ λαός, θεωροῦνται ὡς ἐκ φύσεως δεδομένα, ἐδραϊνεται τό ἀπαρασάλευτο τῶν δύο ἀξιωματῶν τῆς συνέχειας τῆς παράδοσης καί τοῦ ἐνεργοῦ ρόλου τῆς στή σύγχρονη ζωίμας. ὁ.ἐ.δ. Δέν ξέρω ἂν μετά ἑκατό χιλιάδες χρόνια οἱ μαῦροι ἀσπρίσουν καί οἱ λευκοί μαυρίσουν (ὅπως ὁ ἄνθρωπος τοῦ Νεάντερταλ σέ 200.000 χρόνια ἔγινε ἄνθρωπος τοῦ Κρό Μανιόν κι ἀπ' αὐτόν, λένε οἱ ἄνθρωπολόγοι, θγήκαμε ἐμεῖς), πάντως μέσα στόν ἱστορικό χρόνο, ἔστω τῆς μακρότατης διάρκειας, οἱ φυλές εἶναι σχετικά σταθερές καί μόνο μέσα ἀπό τίς προσμειξεις ἀλλάζουν, δημιουργώντας νέες φυλές ἢ ὑποφυλές. Στή λευκή φυλή π.χ., μέσα σέ χιλιετίες, παρατηρεῖται μιὰ ἐλαφρότατη τάση πρὸς τή βραχυκεφαλία ἢ, τρώγοντας καλά ἐπί δύο-τρεις γενιές, παίρνομε ἕναν-δύο πόντους παραπάνω στό ὕψος. Τελεῖα. Ἐφ' ὅσον, λοιπόν, ὁ φροντιστής ὀρίζει ὅτι ὑποκείμενο τῆς παράδοσης εἶναι ἡ φυλή, τότε καί ἡ παράδοση ἐμπίπτει στή δικαιοδοσία τῶν νόμων τῆς βιολογικῆς κληρονομικότητας, καί ὡς ὑπόθεση χρωμοσωμάτων (ἄντε καί μεταλλάξων) πρέπει νά γίνει ἀντικείμενο τῶν ἐπιστημῶν τῆς βιολογίας καί τῆς φυσιολογίας. Ἐπομένως τό θέμα δέν ἀνήκει στήν πρώτη δέσμη (Φιλοσοφική Σχολή, Παιδαγωγικό Τμήμα κ.λπ.) ἀλλά στή δεύτερη δέσμη (Ἱατρική, Βιολογικό κ.λπ.). Ὁ δογματισμός τοῦ φροντιστή τόν ὀδήγησε ὄχι μόνο ἐκτός θέματος, ἀμάρτημα πρῶτο στήν ἐκθεση, ἀλλά καί ἐκτός δέσμης. Ἡ συμβαίνει κάτι χειρότερο, γιατί αὐτά διορθῶνται μέ λίγη κουβέντα: ὁ συντάκτης τοῦ ὑποδείγματος θεωρεῖ ὅτι ὁ ἑλληνικός λαός διαθέτει πάγια καί διαχρονικά χαρακτηριστικά, ἐκ φύσεως δοτά, ἄρα ἀναλλοίωτα καί μὴ ἀλλοιώσιμα, γι' αὐτό καί τόν προσομοιάζει μέ τή φυλή, κι ὄχι γιατί δέν γνωρίζει τή διαφορὰ μεταξύ βιολογίας καί φιλολογίας ἢ ἱστορίας. Κατά τήν (ιδεολογική) ἀποψη τοῦ τά προϊόντα ἑνός τέτοιου λαοῦ, ὁ πολιτισμός του, εἶναι ἀμετάλλαχτα. Ἀμετάλλαχτος ὁ ἑλληνικός λαός μέσα στό διάβα τῆς ἱστορίας, τόσο ἀμετάλλαχτος ὅσο καί ἡ φυλή, τόσο ἀπρόσβλητος ἀπό ἤττες, καταστροφές, προσμειξεις μέ ἄλλους πολιτισμούς, ἀλλαγές τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἀλλαγές τῆς παραγωγικῆς δάσης, ἀλλαγές τῶν θρησκευτικῶν, τῆς τεχνολογίας, τῆς ἐπιστήμης, τῶν ἠθῶν, τῶν πολιτικῶν συστημάτων, ὥστε περιφέρει ἀνά τήν ἱστορία καί τούς αἰῶνες τόν ἑαυτό του, ἴδιον κι ἀπαράλλαχτον, καί μεταβιβάζει ἀπό γενιά σέ γενιά τήν ἴδια ἀπαράλλαχτη παράδοσή του. Αὐτή εἶναι ἡ κλωστή πού διαπερνᾷ ὅλο τό ὑπόδειγμα τοῦ φροντιστή, ἡ σκοπιὰ ἀπ' τήν ὁποία θεωρεῖ τό θέμα του, ἡ φιλοσοφία του, τελικά: ἡ φιλοσοφική του θέση. Ἔτσι ὁ ἑλληνικός λαός, κατά τόν συντάκτη τοῦ ὑποδείγματος, εἶναι «ἐξαιρετικά προικισμένος καί δημιουργικός» (πάλι ἡ ἐκ φύσεως προικοδότηση), «σπάνια βρίσκει κανεῖς στόν κόσμο λαό πανηγυρικό ὅπως τόν δικό μας καί μέ τέτοια ἐκλεκτικότητα», «ἡ ἑλληνική ψυχὴ μπόρεσε καί συνδύασε τό παγανιστικό πνεῦμα μέ τή βαθιὰ ὀρθόδοξη πίστη», «ἡ νέα θρησκεία, ἡ χριστιανική, ψυχρὴ καί συντηρητικὴ καθὼς ἦταν, στάθηκε ἀνίσχυρη νά γκρεμίσει τίς λαϊκῆς πίστεις» (πιστεύουν ἀκόμη στό Δωδεκάθεο οἱ Νεοἕλληνες), «τά ἔθιμα κι οἱ γιορτές ἀπό τόν ἀρχαῖο κόσμο (...) ἔφθασαν σήμερα σέ μᾶς μέ τήν ἴδια οὐσία καί τόν ἴδιο χαρακτήρα», «τά ἀναστενάγια = διονυσιακά ὄργια», «ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες εἴμαστε ἴσως ὁ πιό χορευτικός κι ὁ πιό τραγουδοποιός λαός

στόν κόσμο», «ἡ ἥρωική παράδοση εἶναι προέκταση τῶν γνωρισμάτων τῆς φυλῆς», «μέσα ἀπό τήν ἥρωική παράδοση ἀναπηδοῦν οἱ ψυχικῆς δυνάμεις τῆς ράτσας μας». Κατά τήν ἀποψη τοῦ συντάκτη τοῦ ὑποδείγματος τό αἷμα παίρνει τή θέση τῆς ἱστορίας κι ὅπως τό αἷμα δέν ἀλλάζει, ἔτσι δέν ἀλλάζει καί ἡ οὐσία τῆς παράδοσης. Κι ὁ λαός αὐτός, κληρονόμος κι ἀποκλειστικός νομέας μιᾶς τέτοιας μεγάλης κληρονομιάς, εἶναι βέβαια ὁ περιούσιος λαός. Δέν χρησιμοποιεῖ τόν ὄρο περιούσιος λαός ὁ φροντιστής μας, γιατί τότε τό φροντιστήριό του θά ἦταν ἀπολυτῶς ἀφερέγγυο, ὕστερα ἀπό τά ὅσα συνέβησαν μέ κάτι ἄλλους περιούσιους λαούς πού κι αὐτοὶ ἀντλοῦσαν τήν οὐσία τους ἀπό τό αἷμα καί τό ἔδαφος (καί βέβαια ἀπό τή γλώσσα τους πού ἔβγαλε ἀπό τό αἷμα τους καί γι' αὐτό οἱ φιλόσοφοί τους μόνο μέ τά ἀρχαῖα ἑλληνικά καταδέχονταν νά τήν συγκρίνουν). Ἀντίθετα, δύο-τρεις φορές μέσα στό κείμενό του ἐξορκίζει τόν σοβινισμό, τήν προγονοπληξία, τήν ἀρχαιομάθεια, τήν προγονομανία, τόν ἐθνισμό (μᾶλλον ἐθνικισμό ἤθελε νά πεῖ). Πράγματι. Κανεῖς στήν Ἑλλάδα τῶν δύο τελευταίων δεκαετιῶν δέν μπορεῖ νά πεῖ «εἶμαι ἐθνικιστής», «ζήτω οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι», ὅπως κανεῖς (ἢ περίπου) δέν γράφει καθαρεύουσα ἢ δέν ἐπιδιώκει τήν ἀναβίωση τῶν ἀρχαίων ὅπως οἱ ἀρχαῖοι τοῦ 19ου αἰῶνα. Οἱ ὄροι ὁμως πού χρησιμοποιεῖ, ὅπως «ρίζες», «φυλή», «συνέχεια», «πρόγονοι», «ράτσα», ἢ «θεωρία» τῶν πολιτισμικῶν ἐπιδιωκμάτων πού συνέχει τήν ὅλη ἀνάπτυξή του (ἢ τῶν «ἀναβεβηκτότων καί καταβεβηκτότων» στοιχείων πού ἔλεγον οἱ παλαιότεροι λαογράφοι), ἡ γενικότερη θεώρηση τῆς τρισχιλιετοῦς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὡς ἀδιατάρακτης συνέχειας ἐκεῖ ὀδηγοῦν: στόν περιούσιο λαό καί σ' αὐτά πού ἐξορκίζει, στήν προγονοπληξία, στόν ἑλληνοκεντρισμό, στήν παραδοσιολατρία, στήν ξενοφοβία, μέ μιὰ λέξη στόν ἐθνικισμό. Ἀντίφαση ἢ αὐτοπροδοσία; Οὔτε τό ἕνα οὔτε τό ἄλλο. Πάνω στό γερό ὑπόστρωμα τῆς κυρίαρχης νεοελληνικῆς ἰδεολογίας: τῆς τρισχιλιετοῦς συνέχειας τοῦ ἑλληνισμοῦ, τῆς ἀναγωγῆς τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ στόν ἀρχαῖο ἑλληνικό διαβαίνοντας πάνω ἀπό τό γεφύρι τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ Βυζαντίου, λέει κι αὐτός «τά δικά του». Μέ τά μέσα του. Δέν ἔχει κάποια

δική του άποψη, απλώς μεταχειρίζεται την υπάρχουσα, έτσι όπως αυτή καλλιεργήθηκε εδώ κι εκατόν πενήντα χρόνια από την πολιτική έξουσία, από την κυρίαρχη ιστορική έπισημη, από κυρίαρχες μορφές τέχνης (βλέπε γενιά του '30 στή λογοτεχνία), την εκπαίδευση, την Έκκλησία, τον στρατό, την κυρίαρχη εφημεριδογραφία (πραγματικά αναλλοίωτη στην «ουσία» της είτε με φτερό και μελανοδοχεία, είτε με FM και δορυφόρους τά ίδια λένε, Τράγκας σήμερα και Γεωργαντάρας πριν 150 χρόνια τό ίδιο είναι, ίδια ή «ουσία», ίδιοι οι στόχοι: όμφαλοσκόπηση και ρητορεία εν κενώ).

Άποσιωπήσεις, παραποιήσεις και πλαστογραφίες

Πρίν τελειώσω όμως αυτόν τόν σχολιασμό θέλω νά έπισημάνω τρία σημεία του ύποδείγματος πού ξεφεύγουν από τό πλαίσιο τών παρατηρήσεων έπί γενικών ιδεών και θεωρήσεων, όπως οί προηγούμενες.

Α. Υποστηρίζει τό ύπόδειγμα ότι οί ρίζες τής «νεοελληνικής κοινής γλώσσας έντοπίζονται στήν πελοποννησιακή διάλεκτο όπως μιλήθηκε στά χρόνια τής Έπανάστασης του '21, διάλεκτος ή όποία είχε διατηρήσει καθαρότερα τό φωνητικό σύστημα τής λαλιάς μας». Κι ότι αυτή «ή διάλεκτος του Μοριά έπιβλήθηκε σ' όλους τούς Έλληνες, ζυμώθηκε και καθιερώθηκε μέσα από τίσ κοινωνικές σχέσεις, τίσ οικονομικές συναλλαγές, τίσ διοικητικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες κι εξαπλώθηκε σ' όλη τήν έπικράτεια».

Έδώ λείπουν κάποιες γνώσεις από τόν συντάκτη του ύποδείγματος ή, πιθανότατα, τίσ έχει μέν αλλά τίσ άποσιωπά. Είναι γεγονός βέβαια ότι τό ιδίωμα του Μοριά, έκποπίζοντας τά άρβανίτικα, έπιβλήθηκε στήν πρωτεύουσα κι από κει σ' όλόκληρη τήν έπικράτεια. Όχι άμέσως αλλά σέ μιά διάρκεια εκατόν πενήντα χρόνων, ώσπου τό ραδιόφωνο κι

ή τηλεόραση όμοιογενοποίησαν ιδιώματα, ντοπιολαλιές, διαλέκτους, άκόμη κι άλλες γλώσσες (τούρκικα, άρμένικα, σλαβομακεδονικά, άρβανίτικα). Κι έπιβλήθηκε, όπως σωστά λέει τό ύπόδειγμα, τό ιδίωμα του Μοριά, έπειδή τό πολιτικό, διοικητικό, πνευματικό και οικονομικό κέντρο του νεοίδρυμένου κράτους (άλλά κι ό περισσότερος πληθυσμός του) άποτελούνταν κυρίως από Μοραίτες, πράγμα πού δέν λέει τό ύπόδειγμα και άφήνει τήν αίτία σ' εκείνη τή γενική άσάφεια τών «έθνικών, κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών». Οί «ρίζες» όμως τής κοινής νεοελληνικής δέν έντοπίζονται στο πελοποννησιακό ιδίωμα, άν τουλάχιστον μέ τόν όρο «ρίζες» θέλουμε νά δείξουμε τίσ άπαρχές, τήν καταγωγή, τήν άφετηρία. Μέ αυτή τήν έννοια οί «ρίζες» και τής νεοελληνικής κοινής (ή δημοτικής) είναι ή νεοελληνική γλώσσα πού διαμορφώνεται στο ύστερο Βυζάντιο, πού κι αυτή ριζώνει στή μεσαιωνική κι από τή μεσαιωνική πάμε στήν ελληνιστική έποχή και τά άρχαία χρόνια (βλ. πρόχειρα Ν. Άνδριώτη, *Η ιστορία τής ελληνικής γλώσσας*). Τουλάχιστον για τό ζήτημα τής γλώσσας όλοι συμφωνούμε ότι υπάρχει μιά συνέχεια από τά άρχαία χρόνια ως σήμερα, μιά φυσική εξέλιξη τής ίδιας γλώσσας. Ο συντάκτης όμως τής τρισχιλιετούς συνέχειας, παραδόξως κόβει τά ποδάρια τής νεοελληνικής κοινής έντοπίζοντας τίσ «ρίζες», τήν καταγωγή τής δηλαδή, στήν Πελοπόννησο του 1821. Σά νά είμαστε... Σκοπιανοί, παρ' όλο πού πιο κάτω λέει ότι «ή σημερινή μας γλώσσα έλκει τή ριζική τής καταγωγή από τήν άρχαία προγονική», πάει δηλαδή όχι μόνο στήν καταγωγή αλλά στή «ριζική» καταγωγή. Αντίφαση ή ξέχασε τί έγραφε λίγες άράδες παραπάνω; Ο βερμαλισμός, οί κενές περιεχομένου έκφράσεις έχουν κι αυτές τό νόημά τους. Γνωρίζοντας ό συντάκτης του ύπομνήματος ότι τό ιδίωμα τής Πελοποννήσου ήταν αυτό πού έπιβλήθηκε σ' όλη τήν έπικράτεια —όλοι τό γνωρίζουν— θέλει νά έξηγήσει τό φαινόμενο, μέ τή μόνη «θεωρία» και αίτιολογία πού γνωρίζει και άποδέχεται: του ριζοβολήματος. Ξεφορνίζει κι εδώ ένα ριζοβόλημα και τό δέντρο του μένει μέν μέ ρίζες, χωρίς κλαδιά και καρπούς όμως, γιατί ό ίδιος τά κόβει λίγες άράδες παρακάτω, καθώς αναθυμάται άλλες ρίζες πιο ριζικές, προγονικές. Λίγο όμως τό κακό μ' αυτή τήν άνακρίβεια. Μπορεί εύκολα νά διορθωθεί, δέν χάθηκε ό κόσμος. Μιλάει όμως για τή διάλεκτο τής Πελοποννήσου, όχι τό ιδίωμα. Έδώ τό πράγμα χοντρούνει. Είχαμε πληθώρα ιδιωμάτων και ντοπιολαλιών (κι έχουμε κάμποσα άκόμη) όχι όμως πληθώρα διαλέκτων. Τά μοραίτικα, τά κυκλαδίτικα, τά έπτανησιακά, τά όρειοελλαδίτικα, τά κρητικά δέν είναι διάλεκτοι αλλά ιδιώματα και γι' αυτό, σχετικά εύκολα, ένα από αυτά, έπειδή συνέτρεχαν οί λόγοι πού άνέφερα πιο πάνω, έπικράτησε άόιαστα ή μέ ήπια δία. Άς πούμε μέ τή δία πού άσκούσε ό Καραγκιόζης κοροϊδεύοντας τόν θείο του, τόν έπαρχιώτη «δλάχο» Μπαρμπαγιώργο ή τόν Έπτανήσιο Νιόνιο. Αν μεταξύ Πελοποννήσου και Ρούμελης ύπήρχε τό γλωσσικό φράγμα τής διαλέκτου, δέν ξέρω πώς θα έξελισσόταν τά πράγματα, καταλαβαίνω όμως ότι μεταξύ Ρουμελιωτών, Κυκλαδιτών και Μοραϊτών θα ύπήρχε άκατανοησία, πολύ μεγάλη δυσκολία δηλαδή νά συνταριαστούν οί άνθρωποι στο ίδιο κράτος, στήν ίδια κοινότητα. Γιατί όταν μιλάμε για διάλεκτο, πρόκειται μέν για ίδια γλώσσα, ή διαφορά όμως είναι στα όρια τής άκατανοησίας και τής άνεπικοινωνίας (π.χ. διάλεκτος ποντιακή, καππαδοκική, κατωϊταλική, τσακώνικη). Πώς λοιπόν, έλαφρά τή καρδιά, χρησιμοποιούνται άλλα άντ' άλλων όροι μέ αύστηρό έννοιολογικό περιεχόμενο και πού οί άντίστοιχες έπιστήμες έχουν ξεκαθαρίσει; Νομίζω ότι πέρα από τήν εύρυσμάθεια του φιλόλογου, πού έξ όρισμού και έξ επαγγέλματος είν' αυτός πού σέ όλα άπαντά — από γλωσσολογία ως κοινωνιολογία, γραμματική, άρχαία, νέα, άγωγή του πολίτη, μετρική, άρχαιολογία, ιστορία παγκόσμια, ιστο-

ρία νεοελληνική, λαογραφία κι όποιοι πάρει ό χάρος — υπάρχει πάλι τό αιώσιο ζήτημα τής «θεωρίας», δηλαδή τής ιδεολογίας του συντάκτη του ύπομνήματος, πού του παίζει άσχημα παιχνίδια. Ήθελε πάση θυσία και τό πελοποννησιακό ιδίωμα πού έπικράτησε νά τό κάνει ρίζες. Μόνο μέ ρίζες (όπως κάποιοι άλλοι θά έλεγαν «κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες») αισθάνεται σίγουρος πώς δέν θά τόν πάρει ό άέρας. Τό πρόβλημα καταντά ψυχολογικό, ψυχαναγκαστικό.

Στήν ίδια ένότητα για τή γλώσσα μαθαίνουμε επίσης ότι «ή κοινή γλώσσα ζυμώθηκε και καθιερώθηκε μέσα από τις κοινωνικές σχέσεις, τις διοικητικές και τις εκπαιδευτικές υπηρεσίες κι εξαπλώθηκε σ' όλη τήν επικράτεια». Βέβαια ή έκθεση δέν είναι ούτε γλωσσολογία ούτε ιστορία τής γλώσσας. Στοιχειώδεις γνώσεις όμως τής σύγχρονης ελληνικής ιστορίας και εκπαίδευσης ή άπλως μία στάλα μνήμης θά θύμιζαν στον συντάκτη του ύποδείγματος ότι τό ελληνικό κράτος (οί διοικητικές και εκπαιδευτικές υπηρεσίες) μίλησε κι έγραψε στή νεοελληνική κοινή ή δημοτική μόλις πριν δώδεκα χρόνια (τρισβάδεια-ρα τά ελληνικά των). Σέ όλα τά προηγούμενα χρόνια τής ζωής του τό ελληνικό κράτος μιλούσε αρχαϊκά, καθαρεύουσα, μιξοκαθαρεύουσα, όχι όμως δημοτική. Ή όχι μόνο δέν τήν διέδιδε αλλά τήν είχε προγραμμαμένη από τή διοίκηση, τά δικαστήρια, τά συμβολαιογραφεία, τόν στρατό («έγειρατε πετεινόν», πρόσταζε ό λοχίας τόν περασμένο αιώνα, «σκελέα» ήταν για τό κράτος τό σώδρακο του φαντάρου), από τήν Έκκλησία, τά πανεπιστήμια, τή Μέση Έκπαίδευση, ακόμη κι από τή Στοιχειώδη περίπου έναν αιώνα, από τόν Τύπο. Στήν καθαρεύουσα ήταν επίσης γραμμένο μεγάλο μέρος τής λογοτεχνίας του περασμένου αιώνα. Πασίγνωστο λοιπόν ότι τό κράτος δέν διέδιδε τή νεοελληνική κοινή αλλά γλώσσα δικής του εμπνεύσεως, τήν καθαρεύουσα. Γιατί αυτή ή άποσιώπηση ή πιό σωστά ή πλαστογραφηση τής ιστορίας; Αποκλείεται νά 'γινε από άγνοια. Για νά τήν εξηγήσουμε δύο ύποθέσεις μπορούμε νά κάνουμε. Ή μία, ότι ό φροντιστής είναι όπαδός τής θεωρίας του γλωσσολόγου Μπαμπινιώτη, ό όποιος ύποστηρίζει πώς ή καθαρεύουσα είναι κι αυτή στοιχείο τής νεοελληνικής κοινής. Άλλά ό Μπαμπινιώτης δέν είπε ποτέ ότι τό μόνο στοιχείο τής κοινής είναι ή καθαρεύουσα. Τό κράτος όμως μιλούσε, έγραφε και διέδιδε μόνο τήν καθαρεύουσα και καταδίωκε τή

δημοτική. Ήτοι ακόμη κι αν είναι ό συντάκτης όπαδός του Μπαμπινιώτη, ή ύπόθεση αυτή δέν στέκει. Ή δεύτερη ύπόθεση πού μπορούμε νά κάνουμε είναι ότι ή «θεωρία» του συντάκτη, πού άνάγει τά πάντα στον καταγωγικό μύθο των ριζών και των προγόνων, τόν ύποχρεώνει νά άποσιωπά τή συγκεκριμένη ιστορία, τήν ιστορία τής εκπαίδευσης και τής γλώσσας συμπεριλαμβανομένης, νά ξετυλίγει τήν ίδια αρχική, «ριζική» ένέργεια μέσα στο χρόνο, κι ό, τι δέν ταιριάζει στο σχήμα νά τό άποσιωπά — συνέπεια κι αυτό του ιστορικού βιολογισμού — χωρίς τομές, συγκρούσεις κι άντιφάσεις. Αρχεί νά επιβεβαιώνεται κάθε φορά ή ψυχή, τό πνεύμα, ή ούσία. Μονόδρομος άπ' τή θεική άφετηρία προς τό εύκλεές παρελθόν και τό αναπαυτικό τέραμα. Τά άτυχήματα διαδρομής, όπως π.χ. ή τάλαιπωρία του ρωμείου μέ τήν καθαρεύουσα επί εκατόν πενήντα χρόνια, κάποτε ύπερβαίνονται, δέν έπηρεάζουν τήν ούσία πού βαινει από αυτοκατάφαση σέ αυτοκατάφαση, γι' αυτό και άποσιωπούνται, καιτοι ό συντάκτης του ύποδείγματος, είμαι σίγουρος γι' αυτό χωρίς νά τόν γνωρίζω, θά καταδίκαζε κι αυτός τήν καθαρεύουσα και τούς Μυστρώτηδες. Ή ως καθαρευουσιάνος θά ήταν άλλωστε άδύνατον νά κάνει τή δουλειά του σέ φροντιστήριο και μάλιστα στήν έκθεση.

Καθαρευουσιάνος όμως ή δημοτικιστής, ή ιδεολογία είναι ή ίδια: οί ρίζες, ό περιούσιος λαός, ή συνέχεια. Γι' αυτό όταν συγκρίνει τά αρχαϊά ελληνικά μέ τά λατινικά ύποστηρίζει άνετότατα ότι τά λατινικά διασπάστηκαν σέ άλλες γλώσσες, γιατί γι' αυτά δέν ύπήρχε ή διαρκής τροφοδοσία τους από τό παρελθόν, άπ' τις προγονικές ρίζες. Για τόν Ρώμο και τόν Ρωμύλο θά μιλάμε τώρα, ή νά θυμίσουμε ότι στήν σημερινή Ισπανία, Γαλλία, Άγγλία κατοικούσαν άνθρωποι (Ίθηρες, Γαλάτες, Κέλτες, Φράγκοι, Άγγλοσάξονες, Γότθοι κ.λπ.) πού ποτέ δέν μίλησαν τή λατινική, ότι ή λατινική στις περιοχές αυτές ήταν μόνο γλώσσα τής έξουσίας των κατακτητών κι ύστερα τής κοσμικοθηροκεντικής έξουσίας τής Έκκλησίας; Έδώ όμως, στο ύπόδειγμα, δέν κάνουμε ιστορία. Κάνουμε τήν ιστορία ό, τι θέλουμε για νά ύποστηρίξουμε τις ιδέες μας, τήν ιδεολογία μας.

B. Δεύτερο σημείο συγκεκριμένης κοινωνικής και ιστορικής θεώρησης, όπου υίοθετείται άντιστορική και ψυχολογίζουσα έρμηνευτική μέθοδος. Λέει τό ύπόδειγμα, en passant: «Ή ένδομοχάνιση (τής χώρας) συνοδεύτηκε από τή μανιακή άστυφιλία και τήν τακτική των πολιτών, ώστε οί μάζες και όπως όπως νά συγκεντρωθούν στους συγκεκριμένους άστικούς διότοπους».

Γιατί, όρε παιδί μου, άστικοί διότοποι κι όχι πόλεις, πάπιες είναι οί άνθρωποι ή δέν είναι αρκετά σαφής ή λέξη πόλη και πρέπει νά γίνει «άστικός διότοπος»; Ή υποχρεώνει ό οικολογισμός φαίνεται, μοιάζει πιό μοντέρνο. Ή ε είναι. Τό χοντρό είναι ότι οί Έλληνες συγκεντρώθηκαν στους άστικούς διότοπους διότι τούς τσίμπησε οίστρος, «μανία» (διονυσιακή);, τρελάθηκαν δηλαδή ή άφησαν τά χωριά τους. Ήταν μία «τακτική». Τό ένα εκατομμύριο πρόσφυγες πού έγκαταστάθηκαν στα άστικά κέντρα μέ τή Μικρασιατική Καταστροφή και τις άναταλλαγές πληθυσμών δέν ήλθαν μέ τή θία αλλά από «τακτική» και «μανία άστυφιλίας». Οί πεντακόσιες χιλιάδες πρόσφυγες του Έμφυλίου (τους άνταρτοπληκτους) τούς κουβάλησε κι αυτούς ή μανία κι ή τακτική. Οί εκατοντάδες χιλιάδες άγρότες πού έγκατέλειψαν τά χωριά τους τή δεκαετία του '60 και του '70 παρασύρθηκαν από τή μανία τής άστυφιλίας κι όχι από τήν άνεργία, τό γλίσχρο άγροτικό εισόδημα, τήν πολιτιστική άπενέκρωση τής επαρχίας. Φαίνεται μανία έπιασε τούς ένάμισον εκατομμύριο Έλληνες πού πήγαν στή Γερμανία μετανάστες κι όταν παλιννόστησαν για λόγους μανίας έγκαταστάθηκαν στις πόλεις κι όχι στα χωριά τους. Ή συντάκτης, από φόβο μήν τυχόν και πει κάτι τό «ύλιστικό», κάτι πού θεωρητι-

κά και ιδεολογικά να μοιάζει με μιά κάποια ορθολογική αντίληψη της ιστορίας, υιοθετεί ερμηνευτικά σχήματα τόσο εύκολα, τόσο εξωπραγματικά, που καταλήγει ειθές στον ψυχολογισμό. Αυτό όμως δεν είναι κοινωνική ανάλυση αλλά κοινωνική δεισιδαιμονία. Είναι αυτό που τόσο συχνά ακούμε: «Εμείς οι Έλληνες έχουμε τή μανία να...». Πράγματι, όταν τό μυαλό μας δουλεύεται από τέτοιους δασκάλους και μέ τέτοια μαθήματα, τότε εμείς οι Έλληνες πλέουμε σέ πελάγη κοινωνικής δεισιδαιμονίας.

Γ. Η πολιτικής δεισιδαιμονίας. Τί φταίει και όρισμένα πράγματα δέν πάνε καλά στό ρωμαϊκό; Γιατί δέν συνταιριάζεται πάντα ή παράδοση, τόσο «δυναμογόνα, πολυδιάστατα και πολυδύναμη», μέ τήν πρόοδο; Γιατί κινδυνεύει ή εθνική μας ταυτότητα; Απάντηση, στό τέλος του λαμπρού αυτού δοκιμίου: φταίνε οι άλλοι, οι ξένοι. «Τά διεθνή κέντρα εξουσίας μάς έχουν προγράψει εμάς τούς Έλληνες, μάς έχουν βάσει στό στόχαστρο». Η ξενοφοβία συνταιριάζεται άριστα μέ τή θεωρία της συνωμοσίας. Έδω, ως σκληρή πολιτική πλατφόρμα, συμπυκνώνονται αυτά που γράφει καθημερινά ένας όρισμένος λαϊκιστικών προδιαγραφών Τύπος. Για όλα φταίει ή CIA, ή DIA, τό ΝΑΤΟ, ή ΕΟΚ. Παλιότερα έφταιγε ή ΚGB. Αν ό συντάκτης έγραφε έκθεση τό 1949 ή τό 1960, άπλως θά αντικαθιστούσε τό σημερινό «ξένα κέντρα εξουσίας» μέ τά τοτινά φόβητρα, τήν ΚGB και τόν σλαδοκομμουνισμό, προσθέτοντας βέβαια και τούς ντόπιους ξενόδουλους. Είπαμε όμως, στά σχολεία δέν κάνουμε πολιτική. «Απλώς» μαστεύουμε πλατφόρμες από δω και από κει και τίς πασαρούμε στους νέους ως γνώση και ως καλλιέργεια ιδεών.

Τί ψηφίζει κανείς όταν έτσι βλέπει τά πράγματα; Όταν έτσι βλέπει τά πράγματα ψηφίζει εκείνον που του λέει στά μπαλκόνια ότι έτσι έχουν τά πράγματα. Όσο πιο πολύ θάνασσα και μονοκόμματα του τό λένε, τόσο πιο πολύ τούς ψηφίζει, τόσο πιο πολύ όχρυνώνεται σ' αυτή τήν άρειμάνια μεταφυσική, τόσο περισσότερο είναι απόλυτα σίγουρος για τήν όπτική του και μέ τή μεγαλύτερη άνεση του κόσμου τήν μεταλαμπαδεύει στή νέα γενιά. Τά πιστεύει αυτά, κι επειδή αυτά πιστεύει, αυτά διδάσκει: τήν ιδεολογία του διδάσκει, τόν τρόπο που βλέπει τόν κόσμο υποβάλλει και επιβάλλει.

Άπό τήν «Έκθεση ιδεών» στους κουλτουριάρηδες

Τό υπόδειγμα της έκθεσης που σχολίασα δέν ένδιαφέρει από έδω και πέρα. Ήταν άπλως μιά άφορμή για να φανεί ότι ένα πολύ προσωπικό ζήτημα, όπως τό φροντιστήριο της κόρης μου, ανάγεται τελικά σέ πολύ γενικότερα ιδεολογικά και πολιτικά προβλήματα μέ τήν αυστηρότατη έννοια του όρου, σέ προβλήματα θεσμικά, παιδαγωγικά, επιστημονικά. Παραταύτα ό καθέννας μας τ' αντιμετωπίζει χωμένος μέσα στό λαγονί της ιδιωτικότητας μέ μόνο έφώδιο τό χρήμα, άν τό διαθέτει. Ούτε κι εγώ βέβαια αντιμετωπίζω διαφορετικά τήν κατάσταση επειδή έγραφα αυτό τό κείμενο. Άλλά επειδή για τέτοια ζητήματα σπανίως γίνεται συζήτηση, δημόσια ή ιδιωτικά, στάση που δέν συμμερίζομαι, μή θεωρήσουμε τή δουδαμάρα ύψιστη άρετή.

Τό ζήτημα λοιπόν δέν είναι τό υπόδειγμα που σχολίασα. Πώς ξέρει τάχα πόσα παρόμοια δέν βομβαρδίζουν μαθητές και μαθήτριες, φροντιστήρια και λύκεια, καθηγητές και καθηγήτριες. Είναι βέβαια σίγουρο ότι οι καλοί εκπαιδευτικοί κάνουν άλλως τή δουλειά τους προσπαθώντας να

μάθουν τούς νέους να σκέφτονται, να άρθρώνουν γραπτώς τή σκέψη τους και τίς γνώσεις τους, να διορθώνουν λάθη, επιτόλαιες και κοινότητες αντίληψεις. Δέν είναι ύποχρεωτικό έφώδιο ό ρητορισμός, ή κενολογία και τά στερεότυπα για να περάσει κανείς στα ΑΕΙ όσο κι άν κάτω από τό βάρος τους έννουχίζονται κι άποστραγγίζονται οι πολλοί.

Πρέπει όμως να άναρωτηθούμε τί είναι τό συνήθως συμβαίνον. Γιατί άν τό συνήθως συμβαίνον, σέ λύκεια και φροντιστήρια, είναι μιά εικόνα παρόμοια μ' αυτήν που μάς δίνει τό «υπόδειγμα», τότε τό πράγμα είναι έξαιρετικά σοβαρό και μάς ύποχρεώνει να σκεφτούμε τόν ίδιο τό θεσμό της έκθεσης. Έστω κι άν δέν έχουμε να κάνουμε πάντα μέ τόν παροξυσμό που διακρίνει τό συγκεκριμένο παράδειγμα βάσιμα μπορούμε να υποθέσουμε ότι πάσχει σοβαρά ό ίδιος ό θεσμός της έκθεσης και ότι δέν θά ήταν έντιμο να αποδώσουμε τά σχετικά άμαρτήματα στή όλιγωρία, τήν έλαστικότητα συνείδησης και τήν άνεπάρκεια του εκπαιδευτικού, άκόμη κι όταν τήν συναντάμε.

Άν ήκω σ' εκείνους που θεωρούν ότι ή έκθεση, ή «έκθεση ιδεών» όπως λεγόταν παλιότερα, είναι κρίσιμης σπουδαιότητας μάθημα, γι' αυτό κι όταν παλιότερα είχε προταθεί ή κατάργησή της (έπί ΠΑΣΟΚ) τό περιοδικό έτούτο είχε άντιταχθεί. Αν πάσχει ό θεσμός λύση δέν είναι ή κατάργηση, τό γνωστό «χέρι πονάει, χέρι κόβει».

Άλλά γιατί είναι τόσο κρίσιμης σημασίας ή έκθεση; Τί τό σπουδαίο διακυβεύεται σ' αυτό τό μάθημα όπου κανείς και καμία «δέν μαθαίνει» τίποτε τό συγκεκριμένο; Κατ' άρχήν διακυβεύεται ή έπιτυχία στα ΑΕΙ: τό ποσοστό άποτυχίας στήν έκθεση είναι πάντα τό υψηλότερο. Σέ τελική άνάλυση αυτή άποφασίζει ποιός θά κοπει και ποιός θά περάσει. Γι' αυτό και ή άκραία δραματοποίηση της έκθεσης. Ένώ ύπάρχει, ύποτίθεται, για να εκφράζουν οι μαθητές τίς σκέψεις τους μετατρέπεται στήν πράξη σέ λαϊμητόμο που κρέμεται πάνω άπ' τό κεφάλι τους και τούς τό κόβει: φέτος έκοψε τό 72% τών νεανικών κεφαλών!

Άλλά δέν όρίζεται έδω τό ούσιαστικότερο ζήτημα. Ύπάρχει κάτι σοβαρότερο που διακυβεύεται στήν έκθεση μέ συνέπειες μακρόδιες και που ύπερβαίνουν τήν προσωπική τύχη του διαγωνιζόμενου είτε πετύχει είτε άποτύχει: ή έκθεση είναι από τούς βασικότερους μηχανισμούς διαμορφωσης τών γενικών ιδεών τών νέων. Γενικών ιδεών έφ' όλου του έπιστητού: για τό κράτος, τήν κοινωνία, τήν οικογένεια, τόν άθλητισμό, τά ΜΜΕ, τήν τέχνη, τήν έπιστήμη, τό έπάγγελμα, τήν ήθική, τό έθνος, τήν πολιτική, τήν τεχνολογία, τήν οικονομία. Τεράστιος ό κατάλογος, περιλαμβάνει τά πάντα. Άπό τήν άλλη μεριά μέ τήν έκθεση διακυβεύεται ένα άλλο σοβαρό ζήτημα: τό γραψίμο, ή δυνατότητα και ή ποιότητα της γραπτής έκφρασης.

Όπως κιόλας τό νισα ή θεματική τών εκθέσεων είναι έφ' όλης της ύλης: φιλοσοφική αλλά και κοινωνιολογική και πολιτικής θεωρίας και πολιτικής οικονομίας και οικολογίας και ανθρωπολογίας και αισθητικής και ιστορίας και ψυχολογίας και παιδαγωγικής και κοινωνικής ψυχολογίας και ήθικής. Τά θέματα δηλαδή τών εκθέσεων που δίδονται στα λύκεια, τά φροντιστήρια και τούς πάσης φύσεως διαγωνισμούς είναι είτε φιλοσοφικά θέματα είτε άντικείμενα κοινωνικών, ιστορικών, πολιτικών, ανθρωπιστικών κ.λπ. έπιστημών. Στοιχεία τών παραπάνω έπιστημών διδάσκονται στα λύκεια. Μέσες άκρες βέβαια, γιατί ένγνευει είναι μαθήματα ύποβαμισμένα και έν πάση περιπτώσει ούδόλως ένδιαφέρον όσους δέν τά έχουν στή δέσμη τους, δηλαδή τούς πλείστους. Έτσι ό διαγωνιζόμενος ύποχρεώνεται να άναπτύξει ένα θέμα που δέν γνωρίζει γιατί δέν τό έχει διδαχθεί. Για παράδειγμα που και πότε ό φετινός ύποψήφιος διδάχθηκε για τά «κοινωνικά πρότυπα και ιδανικά» που ήταν τό θέμα τών Γενικών Έξετάσεων; Που και πότε του άνέλυσαν τήν έννοια της «παραγωγικότητας», που ήταν τό θέμα της έκθεσης στήν Δ' δέση φέτος; Άλλά κι ό βαθμολογη-

τής, όντας κατά κανόνα φιλόλογος, γιατί πρέπει νά ξέρει τί είναι ή παραγωγικότητα, πώς όρίζεται, από τί εξαρτάται και τί συνεπάγονται οί αύξομειώσεις της; Άλλο παράδειγμα: όλοι «ξέρουμε» τί είναι ή οίκογένεια. Πόσοι όμως βαθμολογητές είναι ιστορικοί, κοινωνιολόγοι και ανθρωπολόγοι ώστε νά είναι έφοδιασμένοι μέ κάποιες επιστημονικές γνώσεις γιά τό θεσμό, νά γνωρίζουν κάτι από τήν ιστορικότητα του θεσμού, τίς άλλαγές πού ύφίσταται στίς σύγχρονες κοινωνίες και πού όδηγούν αυτές οί άλλαγές; Ό βαθμολογητής όμως θά κρίνει και θά κρίνει μέ βάση τά προσωπικά του διώματα, τήν προσωπική του ήθική και τίς προσωπικές του γενικές ιδέες περί οίκογένειας.

Ό μαθητής, στήν έκθεση, καλείται νά εκθέσει απόψεις και σκέψεις σέ ζητήματα πού δέν ξέρει, ή πού ξέρει γι' αυτά μέσες άκρες από τή γενική του μόρφωση. Κι ό βαθμολογητής τό ίδιο. Κρίνει επί θεμάτων πού συνήθως άγνοεί γιατί δέν έμπεριέχονται στήν επαγγελματική και επιστημονική του κατάρτιση. Μπορεί μάλιστα νά άγνοεί τίς διαφορετικές επιστημονικές προσεγγίσεις πού ύπάρχουν γιά τό ίδιο θέμα, τίς θεωρητικές συγκρούσεις και τίς διαφορετικές σχολές. Άπό ποιά σκοπιά κρίνει; Γιατί ό καθένας κρίνει από μιά κάποια σκοπιά. Για παράδειγμα, στό ζήτημα κράτος και κοινωνία ίδια είναι ή προσέγγιση τής σχολής του φυσικού δικαίου, του φιλελευθερισμού, του διαφωτισμού, του λειτουργισμού, του θετικισμού, του μαρξισμού, του φροϋδομαρξισμού, του όλοκληρωτισμού, τής σχολής τής Φραγκφούρτης κι ένα σωρό άλλων σχολών και ύποσχολών. Συγκρούονται οί απόψεις, δίστανται. Κι εύτυχώς στά πνευματικά και επιστημονικά πράγματα δέν κηρύχθηκε άκόμη άνακωχή, καμιά συνθήκη διαρκούς ειρήνης δέν έχει ύπογραφεϊ. Ό διαγωνιζόμενος βέβαια δέν πραγματεύεται τό θέμα του μέ τήν προσιδιάζουσα στή φιλοσοφία συστηματικότητα, μέ τόν άφαιρετικό φιλοσοφικό λόγο, μέ τήν άύστηρότητα των έννοιών, των όρων και των συλλογισμών. Ούτε του ζητούν κάτι τέτοιο, καιτό τό θέμα είναι φιλοσοφικό. Ό διαγωνι-

ζόμενος επίσης δέν αντιμετώπιζει τό θέμα του μέ τά έννοιολογικά εργαλεία τής επιστήμης τής όποίας είναι άντικείμενο. Ούτε τήν γνωρίζει ούτε του ζητούν κάτι τέτοιο. Πώς αντιμετώπιζει λοιπόν τό θέμα του; Μέ ποιά εργαλεία; Πώς βαθμολογεί ό βαθμολογητής; Μέ ποιά κριτήρια; Πώς δάσκει ό εκπαιδευτικός τό μάθημα τής έκθεσης; Ένώ τό θέμα είναι είτε άντικείμενο επιστήμης (πού ό διαγωνιζόμενος δέν γνωρίζει) είτε «άντικείμενο» φιλοσοφικό (πού ό διαγωνιζόμενος ούτε μπορεί ούτε καλείται νά τό αντιμετώπισει μέ φιλοσοφικά μέσα) είτε είναι, συνηθέστατα, πρόσμειξη των δύο, επειδή τόσο ή φιλοσοφική προσέγγιση όσο και ή επιστημονική αποκλείονται και από τήν διδασκαλία τής έκθεσης και από τήν ανάπτυξη του θέματος και από τήν άξιολόγηση του αποτελέσματος, τελικά στήν έκθεση ό δάσκαλος, ό μαθητής και ό βαθμολογητής λένε άπλως τή γνώμη τους. Όλοι κινούνται ύποχρεωτικώς σέ ένα επίπεδο γενικών ιδεών, τό όποιο καθορίζεται από τήν Κεντρική Έξεταστική Έπιτροπή πού διατυπώνει κάθε χρόνο τά θέματα των εκθέσεων στίς Γενικές Έξετάσεις. Αιτή διαμορφώνει τό μοντέλο, τόσο από πλευράς θεματολογίας όσο και περιεχομένου μέ τήν περιόδητη εκφώνηση. Η εκφώνηση είναι τό μοντέλο πού τά εκπαιδευτήρια (λύκεια και φροντιστήρια) πρέπει και νά αναπαράξουν και νά διδάξουν και νά τό προδιαγράψουν: νά προλάβουν δηλαδή τίς δουλές τής Έπιτροπής Έξετάσεων και νά εκγυμνάσουν αντίστοιχα τους διαγωνιζόμενους. Είναι λοιπόν ή ίδια ή Έπιτροπή του ύπουργείου πού έμμεσα επιβάλλει τό μάθημα τής έκθεσης νά έχει ένα όρισμένο περιεχόμενο και έναν όρισμένο τρόπο αντιμετώπισης.

Ός προς τό περιεχόμενο του τό θέμα είναι μιά πρόσμειξη φιλοσοφικών, εμπειρικών, επιστημονικών και ήθικών κατηγοριών έτσι διατυπωμένων (άκόμη κι αν είναι ένα «ρητό» ή άπόσπασμα από τό έργο κάποιου συγγραφέα) πού, είτε άμεσα είτε έμμεσα, από τή μιά μεριά ύπάρχει ή σωστή θέση κι από τήν άλλη ή λάθος, τό καλό και τό κακό. Παράδειγ-

μα. Θέμα έκθεσης των Πανελλαδικών 1984: «Ποτέ άλλοτε οί στέγες των σπιτιών των ανθρώπων δεν ήταν τόσο κοντά ή μία στην άλλη, όσο είναι σήμερα, κι όμως ποτέ άλλοτε οί καρδιές των ανθρώπων δεν ήταν τόσο μακριά ή μία από την άλλη, όσο είναι σήμερα». Τι υπάρχει κάτω απ' αυτό τό θέμα; Οί θεωρίες (φιλοσοφικές) τής άλλοτριώσης και τής αποξένωσης, τά εμπειρικά και κοινωνιολογικά δεδομένα του κοινωνικού κατακερματισμού, ή κατάδικη τής μεταδιομηχανικής κοινωνίας, ή νοσταλγία τής παραδοσιακής, ή προσδοκία (έν κενώ) μιάς ανθρωπίνης κοινωνίας. 'Ο Σάρτ θά έγραφε καλά. "Η τό θέμα του 1990: «Μέ δεδομένη τήν πρόοδο που παρατηρείται για τήν ευρωπαϊκή ένοποίηση, έπισημαίνεται από όρισμένους ό κίνδυνος απώλειας τής εθνικής ταυτότητας των ευρωπαϊκών λαών. Πιστεύετε ότι ή ευρωπαϊκή ένοποίηση και εθνική ταυτότητα είναι έννοιες που αποκλείουν ή μία τήν άλλη»; Προκαταβολικό δημοψήφισμα για τό Μάαστριχ όπου καλούνται νά ψηφίσουν πολίτες χωρίς δικαίωμα ψήφου, στους όποιους υποβάλλεται ότι πρέπει νά ψηφίσουν «ναι». Και στά δύο θέματα, όπως και σέ όλα τά άλλα, προβάλλει τό μανιχαϊστικό σχήμα του καλού και του κακού, τής 'Αρετής και τής Κακίας, του όρθου και του λάθους: «Κοντά καρδιές» (καλό) — «μακριά καρδιές» (κακό). «Ευρωπαϊκή ένοποίηση = πρόοδος, οί πολλοί» (σωστό) — απώλεια εθνικής ταυτότητας (λάθος και κακό). Αίρεται τό κακό γιατί αυτό τό λένε μόνο «όρισμένοι», άρα οί «έννοιες» (!) ένοποίηση και εθνική ταυτότητα δεν άλληλοαποκλείονται. 'Η συνέχεια στό «όχι» των Δανών για τό Μάαστριχ και στό 49% «όχι» των Γάλλων.

Πάντως ό διαγωνιζόμενος όσο καλύτερα άνταποκριθεί στό μανιχαϊστικό σχήμα, στό ήθικό δίλημμα του καλού και του κακού, όσο περισσότερο ήθικολογήσει και «φιλοσοφήσει» τόσο πίο καλή έκθεση θά γράψει. Θά χρησιμοποιήσει άναγκαστικά εμπειρικές, «φιλοσοφικές», ήθικές και πολιτικές κατηγορίες, έτσι όπως τίς όσμίζεται, έτσι όπως τίς έχει στό κεφάλι του σάν γενικές ιδέες περί του καλού και του κακού και θά πεί τή γνώμη του. 'Ο μαθητής γράφει όπως νομίζει κι όχι όπως ξέρει έπιστρατευόμενος τά λίγα που ξέρει για νά στηρίξει αυτά που νομίζει.

Είναι κακό αυτό; 'Οχι άναγκαστικά άν ή γνώμη ήταν προϊόν και γνώσης και εμπειρίας και σκέψης και καλλιεργημένης βούλησης, έστω έπιθυμίας, φαντασίας ή όραματισμού. Τό κακό όρίζεται στό ότι ή γνώμη του μαθητή έχει ήδη διαμορφωθεί: λίγο στό σπίτι, λίγο στην παρέα, πολύ από τά θεάματα, ελάχιστα από τά διαβάσματα, άρκετά από τά ακούσματα, κάπως από τά δρώματα, πολύ στό σχολείο και περισσότερο στό φροντιστήριο. Είναι γνώμη σύμμεκτη ως προς τήν προέλευση και μονοσήμαντη στό περιεχόμενό της. 'Η γνώμη των νέων, δεν είναι τίποτε περισσότερο από τή γνώμη των μεγάλων έτσι όπως αυτές είναι διάχυτες στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα ως γενικές ιδέες, ως γενικά παραδεκτές άντιλήψεις, ως γενικές ήθικές κατηγορίες, ως γενικές κοινωνικές κρίσεις, ως κοινές παραδοχές. Τούτες τίς κοινές παραδοχές έρχεται ή Κεντρική 'Εξεταστική 'Επιτροπή και τίς κωδικοποιεί, τίς «φορμάρει» και τίς αναπέμπει σέ εκατόν πενήντα χιλιάδες νέους που διαγωνίζονται κάθε χρόνο έχοντας σκληρά προετοιμασθεί επί δύο τρία χρόνια στό λύκειο και τά φροντιστήρια νά τίς «μάθουν», νά τίς έμπεδώσουν και νά τίς στείλουν καλογραμμένη άναφορά στό ύπουργείο που θά τίς αξιολογήσει δεόντως. 'Όσοι συμμορφώθηκαν μέ τρόπο σύνθετο και έπαρκή παίρνουν τήν άνταμοιβή τους. Οί άλλοι του χρόνου.

'Ο σκληρός πυρήνας τής όλης διαδικασίας όρίζεται στό γεγονός ότι οί μαθητές πιστεύουν στή «γνώμη» που διατυπώνουν. Δεν συμμορφώνονται προς τάς ύποδείξεις από ιδιοτέλεια, για νά περάσουν. 'Η έκθεση είναι ένα μάθημα στό όποιο ή νέα γενιά μνείται στίς κοινές παραδοχές, δηλαδή στην κυρίαρχη ιδεολογία, μνείται στην προσοικειώση των έν χρήσει ιδεολογημάτων που σν τώ χρόνο συγκρο-

τούνται σέ συνεκτικό ιδεολογικό λόγο, είναι τό έργαστήρι που πλάθεται ή προσωπική φιλοσοφία του καθενός, τουλάχιστο τό ύπόστρωμά της, ώστε ό κάθε άνθρωπος νά γίνει φιλόσοφος (Γκράμσι). Τά ύπόλοιπα και τά πίο σύγχρονα στόν SKY και τό Βήμα τής Κυριακής.

'Εξάλλου, ή 'Εξεταστική 'Επιτροπή διαμορφώνει τό μοντέλο όχι μόνο ως προς τό θέμα, τό περιεχόμενο και τήν κατεύθυνση. Κατευθύνει και τόν τρόπο τής έκφρασης, τής έκφρασης. Δογματικά, αξιωματικά, διλημματικά διατυπωμένο τό θέμα, δογματικά και ά priori διατυπωμένη ή κοινή παραδοχή (πως άλλως άλλωστε;) όδηγει τά έκφραστικά και τά λογικά μέσα τής ανάπτυξης προς τήν ίδια κατεύθυνση. Γλώσσα τής κοινής παραδοχής είναι τό στερεότυπο και τό αυτονόητο. Οί άντιθετικές έκφράσεις δεν άναδεικνύουν ούσιαστικές άντιθέσεις, στό ζεύγος καλό/κακό δεν υπάρχει πραγματικό δίλημμα άρα δυνατότητα έπιλογής. 'Οθεν ό λόγος ρηχός, στερεότυπος, ρητορικός, κενός. Τό περιεχόμενο ένδύεται τό κουστούμι που αποκρύπτει τήν κενότητά του, τά σημαίνοντα αίρονται στό ύψος των σημειομένων, ή έννοιολογική ρηχότητα υπάρχει έκπερόμενη μέ όρους και λέξεις ρηχές που δεν αποτελούν έννοιες (π.χ. στό θέμα του 1990 ή ευρωπαϊκή όλοκληρωση θεωρείται «έννοια») δεν συνιστούν μεσοτύς συλλογισμούς — δεν είναι σκέψη. 'Ο κοινότυπος τρόπος γραφής είναι ό τρόπος ύπαρξης τής κοινοτυπίας και τής κοινής παραδοχής.

*

Αυτά είναι τά εφόδια που καλλιεργεί ή έκθεση ιδεών. Οί συντριπτικά πολλοί θά μείνουν μ' αυτό τό φιλοσοφικό-ιδεολογικό ύπόστρωμα για πάντα. Γιατί άκόμη κι άν γίνουν μεγάλοι χειρουργοί ή σπουδαιοί χημικοί κι άκόμη πίο σπουδαιοί πολιτικοί μηχανικοί, χειριστές τής πληροφορικής, σκηνοθέτες ή τραγουδιστές, δεν πρόκειται στή ζωή τους νά ξαναγυρίσουν στή μελέτη θεμάτων όπως κράτος, οικογένεια, παράδοση, έθνος κ.λπ. Μιά μικρή κατηγορία μόνο θά σπάσει αυτό τό κέλυφος μέσα από προσωπικές έντάσεις, περιπέτειες, άπορρίψεις. Είναι αυτοί οί λίγοι που διαβάζουν, αυτοί που έπισκέπτονται τά βιβλιοπωλεία, αυτοί που άμαρτάνουν κι άργότερα επί του χάρτου. 'Επικίνδυνο τό είδος. 'Ο καλύτερος τρόπος μιά κοινωνία νά αποφύγει τέτοιους επικίνδυνους είναι νά τούς κοροϊδέψει, νά τούς καταστήσει άφερέγγυους. Στην καθ' ήμās 'Ανατολή μέ τίς κατ' οίκονομίαν λύσεις όρηκε τό καλύτερο φάρμακο: τούς όνόμασε κουλτουριάρες.

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ ΤΟΥ ΑΝΟΙΚΤΟΥ ΨΥΧΟΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ

Τό 'Ανοικτό Ψυχοθεραπευτικό Κέντρο σέ συνεργασία μέ τό 'Ινστιτούτο 'Ομαδικής 'Ανάλυσης 'Αθηνών διοργανώνει τά έξής έτήσια σεμινάρια διαλέξεων-συζητήσεων:

Εισαγωγή στην όμαδική ψυχοθεραπεία
Κοινωνική ψυχιατρική
Δυναμική ψυχιατρική
Ψυχολογικές αξιολογήσεις
Δυναμική τής οικογένειας

'Υπάρχει δυνατότητα παράλληλης συμμετοχής σέ ομάδες εμπειρίας. Τά παραπάνω σεμινάρια αποτελούν εισαγωγικό στάδιο για όσους ένδιαφέρονται νά συνεχίσουν σέ μεταπτυχιακές εκπαιδεύσεις, όπως έκπαίδευση κοινωνικοθεραπευτών, μηχαναλυτών, ομάδας θεραπευτών οικογένειας και έκπαίδευση στίς ψυχολογικές αξιολογήσεις.

Πληροφορίες: τηλ. 64. 45.140, 64.35.980, 64.47.533. Διεύθυνση: Σ. Χαραλάμπη 1 και Μαυρομιχάλη, 114 72 'Αθήνα.

Μιά συζήτηση με τον Πώλ Κάρτλετζ

Γιά τὰ δυόμισι χιλιάδες χρόνια
τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας
καί τὴν Εὐρώπη τοῦ 1992

τοῦ Δημήτρη Κυρτάτα

Μέ τόν συνάδελφό σας Τζέφρι Λόιντ ἀποφασίσατε τὴν ὀργάνωση ἑνὸς συμποσίου στό Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ, ἀφιερωμένου στήν «εὐτυχή συγκυρία», ὅπως λέτε, τῆς Εὐρώπης τοῦ 1992 καί τῆς ἐπετείου τῶν δυόμισι χιλιάδων χρόνων ἀπὸ τὴ γέννηση τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας. Αὐτό σημαίνει ὅτι παίρνετε ὡς δεδομένη τὴ συνάφεια τῆς πολιτικῆς στήν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα καί στή σημερινή Εὐρώπη;

Τό συμπόσιό μας «Ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐπανάσταση: ἡ δημοκρατία καί τὰ πολιτικά δικαιώματα» ὑπογραμμίζει μέ τὴν ἐπιλογή τοῦ τίτλου του — «δημοκρατία» ἀπὸ τὰ ἀρχαία ἑλληνικά, «revolution» καί «citizenship» ἀπὸ τὰ λατινικά — καί τὴν κοινὴ εὐρωπαϊκὴ μας κληρονομιά ἀπὸ τὸν ἑλληνορωμαϊκό κόσμο. Οἱ προσκεκλημένοι μας στό συμπόσιο προέρχονται ἀπὸ διάφορες εὐρωπαϊκὲς χώρες, ἐντός καί ἐκτός τῆς Εὐρωπαϊκῆς Κοινότητας, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς Ἑλλάδας, καθὼς καί ἀπὸ τίς ΗΠΑ. Αὐτό συμβολίζει τὴ σημασία πού ἀποδίδουμε στήν ἀντλήση διδαγμάτων ἀπὸ τὴν κοινὴ κληρονομιά, μέ στόχο τὸν ἐμπλουτισμό καί τὴ διαίωσιση τῆς δημοκρατικῆς παράδοσης, σέ μιὰ συγκεκριμένη καί δυνάμει ἀπει-

** Ὁ Πώλ Κάρτλετζ διδάσκει ἀρχαία ἑλληνικὴ ἱστορία στό Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ καί ἔχει γράψει πολλὰ βιβλία καί ἄρθρα, κυρίως γιὰ τὴν ἀρχαία Σπάρτη. Ἡ συζήτηση ἔγινε μέ τὸν Δημήτρη Κυρτάτα στό Ρέθυμνο, τὸ ὁποῖο ἐπισκέφθηκε ὁ Πώλ Κάρτλετζ τὸν περασμένο Ἀπρίλιο, προσκεκλημένος τοῦ Τομέα Ἀρχαίας καί Μεσαιωνικῆς Ἱστορίας. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς συζήτησης πρωτοδημοσιεύθηκε στό δεύτερο φύλλο τῆς ἐνημερωτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης *Τρίτων*.*

λητικὴ συγκυρία τῆς παγκόσμιας ἱστορίας πού τὴ σηματοδεύουν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά οἱ δημοκρατικὲς ἐπαναστάσεις στήν Ἀνατολικὴ Εὐρώπη καί ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ ἀναδίωξη φασιστικῶν κινήσεων στὴ Γαλλία, τὴν Ἰταλία καί τὴν ἐνοποιημένη Γερμανία, καθὼς καί ἡ ἀνοδος ἰσλαμικῶν κινήσεων τόσο στό ἐσωτερικὸ τῆς πρώην Σοβιετικῆς Ἐνωσης, ὅσο καί σέ μιὰ χώρα ὅπως ἡ Ἀλγερία, ὅπου ἡ δυτικὸν τύπου δημοκρατία εἶχε ἀσκήσει σημαντικὴ ἐπιρροή.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ἡ «συνάφεια» τῆς ἀρχαίας καί τῆς σύγχρονης δημοκρατίας εἶναι εὐθύγραμμη. Στὸ συμπόσιό μας θὰ ἐπιμείνουμε τόσο στίς διαφορὲς τους (κυρίως στὴν κλίμακα, τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς — στὴν ἀρχαιότητα οὔτε οἱ γυναῖκες οὔτε οἱ δούλοι εἶχαν βέβαια πολιτικά δικαιώματα — καί τὸν χαρακτήρα τῆς συμμετοχῆς), ὅσο καί στὰ κοινὰ τους χαρακτηριστικά (τὴν ἀναγκαιότητα νὰ εἶναι ὑπόλογοι ὅλοι οἱ ἀντιπρόσωποι καί οἱ ἀξιωματοῦχοι: τὴν ἀναγνώριση τῆς βασικῆς ἰσότητας ὅλων τῶν πολιτῶν στὴ συμμετοχὴ καί τὴ λήψη τῶν ἀποφάσεων κ.λπ.). Ὡστόσο, γεγονότα ὅπως αὐτὰ τῆς Ρουμανίας μαζί μέ κινήματα γιὰ συνταγματικὲς μεταρρυθμίσεις ὅπως ἡ «Χάρτα '88» στὴν Ἀγγλία προσδίδουν στό συμπόσιό μας, ἐκτός ἀπὸ τὴν καθαρὰ ἀκαδημαϊκὴ καί θεωρητικὴ διάσταση, μιὰ πρακτικὴ καί πολιτικὴ χροιά.

Θά μπορούσαμε, λοιπόν, νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ὁ δυτικὸς κόσμος, πέρα ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τῆς κοινῆς του κληρονομιάς, ἔχει νὰ διδαχθεῖ καί κάτι πρακτικὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαία δημοκρατία. Ἡ, γιὰ νὰ τὸ θέσουμε κάπως ἄλλιως, μπορούμε νὰ διακρίνουμε

στὴν ἀναζωογόνηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τὴν ἀρχαία δημοκρατία μιὰ πρόθεση ἀντλήσεως τέτοιων διδαγμάτων;

Νομίζω ὅτι ὑπάρχει σαφὴς σύνδεση ἀνάμεσα στὰ πολιτικά γεγονότα τῆς ἐποχῆς μας στὴν Εὐρώπη καί ἄλλοῦ καί στὴν ἀνάπτυξη τῶν σπουδῶν γιὰ τὴν ἀρχαία — κυρίως τὴν ἀθηναϊκὴ — δημοκρατία. Γιὰ παράδειγμα, μελετητὲς τῆς πολιτικῆς θεωρίας, ὅπως ὁ Μπέντζαμιν Μπάρμπερ τοῦ Πανεπιστημίου Rutgers (πού ἔχει γράψει τὸ βιβλίο *Ἡ πάλη γιὰ τὴ δημοκρατία*), χωρὶς νὰ εἰδικεύονται στὴν ἀρχαιότητα, προσπαθοῦν νὰ ἐφαρμόσουν στὰ σύγχρονα δημοκρατικὰ συστήματα χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς δημοκρατίας μέσα ἀπὸ τὴν χρῆση τῆς τεχνολογίας. Ὁ ὅρος «τηλεδημοκρατία» ἔχει ἐπινοηθεῖ γιὰ νὰ περιγράψει τὴ δυνατότητα ἑκατομμυρίων πολιτῶν νὰ συνδεθοῦν μέσω δορυφόρων καί/ἢ τῆς τεχνολογίας τῶν ὑπολογιστῶν ὥστε νὰ ψηφίζουν ταυτόχρονα σέ κάποιο σημαντικό ζήτημα, ἔχοντας ἀκούσει τὴ μετάδοση ὁμιλιῶν ἐκλεγμένων λαϊκῶν ἀντιπροσώπων καί ἐνδεχομένως ἄλλων πολιτῶν.

Ἀπὸ τίς σύγχρονες δημοκρατίες μόνον ἡ Ἑλβετία προσφεύγει τακτικὰ σέ δημοψηφίσματα. Μέ τὴν «τηλεδημοκρατία» ἡ μέθοδος αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ ἐπεκταθεῖ καί σέ ἄλλες χώρες, ἀξιώνοντας τὸ ἐπίπεδο πολιτικῆς συνειδητοποίησης καί τὴν αἴσθηση τῆς συμμετοχῆς καί τῆς σπουδαιότητος τῶν μεμονωμένων ψηφοφόρων. Στὴν ἀρχαία Ἀθήνα, ὅπου οἱ φτωχοὶ ἦταν ἐνεργοὶ πολῖτες, δὲν παρατηροῦνταν ἐξεγέρσεις καί ταραχὲς μέσα στὴν πόλη. Ἐξεγέρσεις καί ταραχὲς ἦταν συνήθεις ὁμως στὴ «δημοκρατικὴ» Ρώμη (πού ἦταν ὀλιγαρχικὴ) καί συνέβησαν πρόσφατα στό Λός Ἀντζελες, ὅπου οἱ μαῦροι αἰσθάνονται ἐκ τῶν πραγμάτων ἀποκλεισμένοι ἀπὸ τὴν πολιτικὴ. Ἀποτελεῖ ἄραγε αὐτὸ γιὰ μᾶς σήμερα ἓνα δίδαγμα; Θά μπορούσαμε ἴσως νὰ ἀναμορφώσουμε τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ἀπόφθεγμα τοῦ Σιμωνίδη πόλις ἀνδρα διδάσκει σέ πόλις ἀνθρωπων διδάσκει.

Ἐχετε ἀναλάβει τὴν παρουσίαση αἰκριτικὴ σέ διάφορα ἐντυπα ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ βιβλίων γιὰ τὸν κλασικὸ ἑλληνικὸ κόσμο καί τὴν κλασικὴ Ἀθήνα εἰδικότερα. Διαπιστώνετε στοιχεῖα πρωτοτυπίας στὴν πρόσφατη παραγωγή; Δέν ἔχει κάπως ἐξαντληθεῖ ἡ μελέτη τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, γιὰ παράδειγμα, μετὰ ἀπὸ τόσα σχετικὰ συγγράμματα;

Ἐχουμε ἀκόμα πολλὰ πράγματα νὰ μάθουμε γιὰ τὴν ἑλληνικὴ δημοκρα-

τία — τόσο ως προς την τεχνική πλευρά του ζητήματος (πώς λειτουργούσε στην αρχαιότητα;), όσο και ως προς την ιδεολογική του πλευρά (ποιά ήταν η ιδεολογία της δημοκρατίας στην αρχαιότητα; Σέ ποιο βαθμό ή σύγχρονη δημοκρατική ιδεολογία εκφράζει την αρχαία και σέ ποιο βαθμό την παραμορφώνει;). Ο Δανός ιστορικός Μ. Χέρμαν Χάνσεν έχει προσφέρει πολλά τά τελευταία 20 χρόνια στην κατανόηση της τεχνικής πλευράς του αθηναϊκού πολιτεύματος, αλλά η άποψή του ότι η δημοκρατία του τέταρτου αιώνα π.Χ. («της εποχής του Δημοσθένη») ήταν «μετριοπαθέστερη» από εκείνη του πέμπτου («της εποχής του Περικλή») είναι συζητήσιμη. Κυρίως επειδή δεν είναι σαφές εάν και μέ ποιο τρόπο τό πολιτικό λεξιλόγιο του 19ου αιώνα περί «ριζοσπαστικής» και «μετριοπαθούς» δημοκρατίας μπορεί νά εφαρμοστεί στό αρχαίο σύστημα της άμεσης δημοκρατίας που διέφερε σέ βασικά ζητήματα, πρακτικά και ιδεολογικά, από την αντιπροσωπευτική δημοκρατία του 19ου αιώνα.

Πως ολέπετε τό μέλλον τών κλασικών σπουδών στην Άγγλία; Θα διατηρηθεί τό ενδιαφέρον πού ύπήρχε μέχρι πρόσφατα ή υπάρχει κίνδυνος συρρίκνωσης τών σπουδών αυτών προς όφελος πιά «πρακτικών» αντικειμένων;

Θέματα όπως αυτά στά όποια αναφέρθηκαν παραπάνω διατηρούν τίς κλασικές σπουδές στό επίκεντρο του έθνικού ενδιαφέροντος και τών συζητήσεων στην Μεγάλη Βρετανία — σέ μεγάλο βαθμό εξαιτίας της διαμάχης για τό λεγόμενο «έθνικό πρόγραμμα (σπουδών)». Η διδασκαλία τών αρχαίων ελληνικών και τών λατινικών έχει περιοριστεί πολύ στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ιδιαίτερα στον δημόσιο (κρατικό) τομέα της εκπαίδευσης. Οί αρχαίες αυτές γλώσσες έχουν αποκλεισθεί από τό «έθνικό πρόγραμμα» πού πρέπει νά ακολουθήσουν, σύμφωνα μέ τό νόμο, όλα τά δημόσια σχολεία. Από την άλλη πλευρά, τό ενδιαφέρον για τόν αρχαίο ελληνορωμαϊκό κόσμο δεν ήταν ποτέ πιά γενικευμένο στον ευρύτερο πληθυσμό της Μεγάλης Βρετανίας, και στά σχολεία υπάρχει τεράστια ζήτηση για τίς λεγόμενες «κλασικές σπουδές» ή τόν «κλασικό πολιτισμό». Μέ τά δεδομένα αυτά θά μπορούσαμε έμεις οί πανεπιστημιακοί νά παράσχουμε ειδικές πληροφορίες και καθοδήγηση σέ ζητήματα τόσο κεντρικά όπως ή αρχαία δημοκρατία.

Καθώς πλησιάζουμε την επέτειο τών δύομισι χιλιάδων χρόνων από τίς

γέννηση της δημοκρατίας (στην Άθήνα τό 508/7 π.Χ.) εκπονούνται πολλές μελέτες για τί δημοκρατία σέ βρετανικά σχολεία. Επίσης, σχεδιάζονται δημόσιες εκδηλώσεις, όπως τηλεοπτικά προγράμματα, καθώς και

πιά ειδικευμένα και έπιστημονικά συμπόσια, όπως τό δικό μας για την «αρχαία ελληνική επανάσταση». Στην Μεγάλη Βρετανία δεν υπάρχει κίνδυνος νά σβήσει ή μελέτη για την αρχαία δημοκρατία έτσι άπλά.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΟΙΗΣΗ

Πάνου Άποστολίδη, Τό ύπόλοιπο τέλος, Έκδ. Πορεία.
Ζέφης Δαράκη, Η χρεμασμένη, Βιβλιπωλείον της Έστίας.
Ζέφης Δαράκη, Κοιμήθηκα ή άχάριστη, Έκδ. Ύψιλον
Θάνου Κανδύλα, Μαγδαληνή ή ταξιδιώτης του λευκού, Έκδ. Περίπλους.
Γιώργου Καραντώνη, Πανοράματα, Έκδ. Gutenberg.
Στάθη Κουτσούνη, Τρύγος αίμάτων, Έκδ. Σμίλη.
Άγγελικης Νικολαΐδου, Καί γιατί δεν πιά στην Καλαμάτα, Έκδ. Παρατηρητής.
Λεωνίδα Παπαδάκη, Τό πάρτυ πού δεν έγινε, Έκδ. Πλανόδιον.
Δημήτρη Χριστοδούλου, Marcia Funebre, Έκδ. Γνώση.

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Βασίλη Βασιλικού, Κάπα, Έκδ. Πλειάς
Μιχάλη Γκανά, Μηριά πατρίδα, Έκδ. Καστανιώτη.
Christopher Hope, Τού Όπτεντότου τό μάρ, Έκδ. Χατζηνικολή.
Κώστα Λιακάκου, Η πάθηση της έλπίδας, Έκδ. Γαβριηλίδης.
Louis Pergaud, Ό πόλεμος τών κουμπιών, Έκδ. Γαβριηλίδης/Άρκτος.
Παντελή Πρεβελάκη, Ό θάνατος του Μέδικου.

ΠΟΛΙΤΙΚΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Λόη Λαμπριανίδη, Η γεωγραφική διάσταση τών υπεργολαβικών σχέσεων παραγωγής στην βιομηχανία, Έκδ. Παρατηρητής.
Γιάννη Λαΐνου, Μονόδρομος οί ιδιωτικοποιήσεις; Έκδ. Στάχου.
Νίκου Μουζέλη, Μεταμαρξιστικές προοπτικές, Έκδ. Θεμέλιο.
Εύτυχη Μπιτσάκη, Ένα φάντασμα πλανιέται, Έκδ. Στάχου.

ΟΙΚΟΛΟΓΙΑ

Μιχάλη Μοδινού (έπιμέλεια), Πού βαδίζει ό κόσμος, Έκδ. Τροχαλία.
Πιέρ Σάμουελ, Τό φαινόμενο του θερμοκηπίου, Έναλλακτικές Έκδόσεις.

ΙΣΤΟΡΙΑ

Έλισάβετ Α. Ζαχαριάδου, Ιστορία και θρύλοι τών παλαιών σουλτάνων (1300-1400), Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης.
Gunnar Hering, Οίκουμενικό Πατριαρχείο και ευρωπαϊκή πολιτική, 1620-1638, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης.
David Ridgway, Οί πρώτοι Έλληνες στην Δύση, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικής Τραπέζης.

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ-ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Μάργκαρετ Ντόναλντσον, Η σκέψη τών παιδιών, Έκδ. Gutenberg.
Παναγιώτη Παπακωνσταντίνου, Άπόστ. Άνδρέου, Τά διδασκαλεία και ή ανάπτυξη της παιδαγωγικής σκέψης 1875-1914, Έκδ. Όδυσσεάς.
Ε.Π. Παπακυριάκου, Η μεθοδική της φυσικής άγωγής στό σχολείο, Έκδ. Gutenberg.

ΜΕΛΕΤΕΣ

Ούμπέρτο Έκο, Τέχνη και κάλλος στην αισθητική του Μεσαίωνα, Έκδ. Γνώση.
Άλεξάνδρας Ζερβού, Λογοτεχνία και αντίστασεις στά κείμενα τών παιδικών μας χρόνων, Έκδ. Όδυσσεάς.
Mirko D. Grmek, Ιστορία του Έιτζ, Έκδ. Χατζηνικολή.
Θωμά Μαλούτα, Δημ. Οικονόμου (έπιμέλεια), Κοινωνική δομή και πολεοδομική όργάνωση στην Άθήνα, Έκδ. Παρατηρητής.
Μαίρης Σταθοπούλου-Χριστοφέλλη, Υφολογία και αρχαία ελληνική τεχνογραφία, Άθήνα 1992.
Μαρίας Στεφανοπούλου, Τάκης Σινόπουλος, ή ποίηση και ή ουσιαστική μοναξιά, Έκδ. Πορεία.
Χρύσας Σπυροπούλου-Μαρδικιάν, Άναγνώσεις, Έκδ. Πρόσπερος.
Χρήστου Τσοκά, Άρχαίες γυναίκες, Έκδ. Χατζηνικολή.
Σωτήρη Χαβιαρά, Η Ήλέκτρα του Σοφοκλή από τόν Άντουάν Βιτέζ, Έκδ. University Studio Press.

«Εἶναι ἓνα γεφύρι στό Δρίνο»

τοῦ Ἴβο Ἀντριτς

Σκέυεις καί συνειρμοί διαβάζοντας
τό μυθιστόρημα ἑνός Βόσνιου λογοτέχνη

τοῦ Κώστα Μάνη

Χρειάζεται γερή πένα γιά νά κατορθώσει κάποιος νά δέσει τήν ἱστορία ἑνός «ἄψυχου» γεφυριοῦ μέ τήν ἱστορία ἄλλων ἀνθρώπων, μᾶς πολίχνης, ἑνός δλόκληρου λαοῦ. Ὁ Ἴβο Ἀντριτς τήν διαθέτει καί ἀρχίζοντας ἀπό τόν 16ο αἰώνα μᾶς μιλάει γιά τό «πέραμα»³ τοῦ Δρίνου, τόν περαματάρη τόν Γιάμακ, καθῶς καί τούς θρύλους μέ τούς ὁποίους εἶναι ζωσμένη κάθε κατασκευή γεφυριοῦ στά Βαλκάνια καί μᾶλλον καί σ' ὄλο τόν κόσμο.

«Μέ διαταγή τοῦ μεγάλου δεζίζρη Μεχμέτ πασά χτίστηκε ἀπό τόν Ράντε τόν ἀρχιμάστορα, πού ἡ ζωή του θά πρέπει νά κράτησε αἰῶνες μιά καί κατάφερε νά χτίσει ὅ,τι ὁμορφο καί σῆγχρονο ὑπάρχει στούς σερβικούς τόπους, θρυλικός μάστορας καί πραγματικά ἀνώνυμος, ἔτσι ὅπως τόν φαντάζεται καί τόν ποθεῖ ἡ κάθε μάζα, γιὰ τῆς μάζας δέν τῆς ἀρέσει νά φορτώνει τή μνήμη τῆς οὔτε καί νά χρωσταίει, ἔστω καί νοερά, σέ πολλούς ἀνθρώπους».

Ὁ Ράντε εἶναι μιά μορφή σάν τόν «μαστορο-Μανώλη», πού συναντιέται στούς ρουμάνικους θρύλους λαϊκῶν τεχνιτῶν⁴ ἀλλά πού ἔχει ξεπεράσει κατά πολύ τά σύνορα τῆς δράσης του. Ἐχει φτάσει μέχρι τή Ρούμηλη, ὅπου τό ξακουστό «γεφύρι τοῦ Μανώλη», στόν Ἀγραφιῶτη, ἐδῶ καί κάμποσα χρόνια δρῖσκειται θαμμένο-ζωντανό στόν πυθμένα τῆς τεχνητῆς λίμνης τῶν Κρεμαστών. Κι ἐπειδή ἓνα τέτοιο «θάψιμο» δέν εἶναι μοναδική περίπτωση, δέν μπορῶ νά μήν σκεφτῶ μέ θλίψη τί τύχη περιμένει τήν ἀξιοπρέπεια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί τό σεβασμό τῆς ἱστορίας ἀπό κοινωνίες πού ἐπιφυλάσσουν σέ μνημειώδη ἔργα κάποια τύχη σάν τήν παραπάνω.

Ὅσο γιά τή νεράιδα τοῦ νεροῦ

«ἐναντιώθηκε καί δυσκόλεψε τό χτίσιμο — σάν ἐκείνον πού πάντα καί παντοῦ ἐναντιώνεται σέ κάθε ἔργο — καταστρέφοντας τή νύχτα ὅ,τι ἔγινε τή μέρα, ὡς τήν ὥρα πού μιά φωνή, μέσα ἀπ' τά νερά, συμβούλεψε τόν Ράντε τόν ἀρχιμάστορα νά βρεῖ δύο δίδυμα, πού νά δυζαίνουν ἀκόμα τή μάνα τους, ἕναν ἀδελφό καί μιάν ἀδελφή, τά ἔλεγε τὸ Στόγια καί Ὁστογια, καί νά τά χτίσει στή μεσιανή καμάρα τοῦ γεφυριοῦ».

Τό πιό φυσικό εἶναι δέβαια νά μᾶς θυμίσει ἐδῶ ὁ Ἀντριτς τό πασίγνωστο «γεφύρι τῆς Ἀρτας», ἀλλά θά παραθέσω σάν συνειρμό τοῦ παραπάνω ἓνα ἀπόσπασμα ἀπό μιά πανέμορφη θρακιώτικη παραλλαγή του:

«...Δέν θέλω ἴγῳ μηδέ φλωριά μηδέ μαργαριτάρια μηδέ ἴν καλύτερ' τοῦ χωριοῦ νά μπεις νά τήν διαλέξης μόν' θέλω τήν Κυραυδοκιά τήν ἀηδονολαλούσα πού τραγουδοῦσ' ἀπό βραδύ ὅσο νά ξεμερῶσει κι ἐξύπνησε ἐννιά χωριά καί δεκοχτώ καζάδες...»⁵.

Συνταιριάζοντας τό θρύλο μέ τήν πραγματικότητα, ἐμφανίζεται ὁ Ράντισαβ πού τόν πιάσανε οἱ Τούρκοι καί τόν βάλανε νά δουλεύει ἀγγαρεία στήν κατασκευή τοῦ γεφυριοῦ. Μικροκαμωμένος, κλειστός καί ἀνησυχος ἀνάμεσα στούς χωριάτες, τίς φθινοπωριάτικες νύχτες, ψιθυρίζει:

«Ἀδέλφια, φτάνει πιά, πρέπει νά ἀμνηθοῦμε. Καταλαβαίνει καλά πῶς αὐτό τό γεφύρι θά μᾶς θάψη καί θά μᾶς καταφάη. Καί τά παιδιά μας θά δουλεύουν ἀγγαρεία ἄν τύχει καί κανένας μας γλιτώσει. Τό μόνο πού σκοπεύουν ἐδῶ εἶναι νά μᾶς ἐξολοθρέψουν καί τίποτα

1. Τό βιβλίο αὐτό ἔχει ὑπότιτλο: «Τό χρονικό τοῦ Βίσεγκραντ». Τό Βίσεγκραντ εἶναι μιά ὀρεινή κωμόπολη τῆς Βοσνίας στίς ὄχθες τοῦ Δρίνου καί τοῦ Ρζάβ, στά ἀνατολικά τοῦ Σεράγεβο (70 χλμ. σέ εὐθεία ἀπόσταση). Χαρακτηριστικό του εἶναι τό πέτρινο γεφύρι μέ τά ἔντεκα τόξα.

2. Ὁ Ἴβο Ἀντριτς εἶναι Βόσνιος λογοτέχνης πού γεννήθηκε τό 1892. Φυλακίστηκε ἀπό τίς αὐστριακές ἀρχές κατά τόν Α' Παγκόσμιο Πόλεμο γιά τή συμμετοχή του στό ἔθνικοαπελευθερωτικό κίνημα. Κατά τή διάρκεια τῆς αἰχμαλωσίας του ἐμπνεύστηκε τούς λυρικούς στοχασμούς *Ex Ponto* τό 1919 καί μετά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ἐξέδωσε τρία μυθιστορήματα: *Τό χρονικό τοῦ Τράνβιχ*, *Τό γεφύρι τοῦ Δρίνου* (μεταφρασμένο στά ἑλληνικά ἀπό τόν Κ. Μερναῖο, ἐκδόσεις Δαρέμα) καί τό *Δεσποινίς*. Τιμήθηκε μέ τό βραβεῖο Νόμπελ Λογοτεχνίας τό 1961.

3. Τό πέραμα εἶναι μιά σχεδία ἢ μιά βάρκα σέ ἓνα σημεῖο τοῦ ποταμοῦ, ὅπου μπορεῖ νά περάσει κανεῖς σχετικά εὐκόλα.

4. Βλέπε: «Ὁ μαστρο-Μανώλης καί τό μοναστήρι τοῦ Arges», τοῦ Mircea Eliade στό περιοδικό *Σκουφᾶς* τ. 48-49 (1978) (μετ. Ἡλία Καρανίκα). Εἶναι ἀπόσπασμα ἀπό τό βιβλίο *Zalmoxis - The Vanishing god*. Ἐκφράζεται καί ἡ ἀποψη τοῦ μελετητῆ Caraman ὅτι ἡ ἀνθρωπωνυμία «μάστορο-Μανώλης» εἶναι σύμβολο Ἑλλήνα ἀρχιτεχνίτη πού πέρασε στο ρουμάνικο λεξιλόγιο μέ ἑλληνικό φωνητισμό.

5. Σημαντικά στοιχεῖα στό ζήτημα τῶν γεφυριῶν καί τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν δρῖσκουμε στούς δύο τόμους τοῦ Σπύρου Μαντᾶ *Τά ἠπειρώτικα γεφύρια καί Τό γεφύρι καί ὁ Ἡπειρώτης* (ἀπ' ὅπου εἶναι καί τό ἀπόσπασμα τῆς Κυραυδοκιάς) στίς ἐκδόσεις «Λαϊκό Πολύπτυχο» καθῶς καί στόν τόμο *Παραλογές* τοῦ Γιώργου Ἰωάννου, στίς ἐκδόσεις Ἐρμῆς.

άλλο. Οί Ξιπόλητοι και οί χριστιανοί δέν χρειάζονται γεφύρι. Μόνο οί Τούρκοι θέλουν. Έμεις δέν έχουμε φουσατά για νά πηγαίνουμε πότε δώ και πότε κεί, και ούτε είμαστε εμπόροι, και για μās τό πέραμα φτάνει και περισσεύει. Γι' αυτό κάμποσοι από μās, συνεννοηθήκαμε νά πάμε νύχτα, μέ βαθύ σκοτάδι, νά γκρεμίσουμε και νά χαλάσουμε, όσο μπορούμε, ό,τι χτίστηκε και στεριώθηκε ως τά τώρα, κι ύστερα νά αρχίσουμε νά λέμε πώς ή νεράιδα είναι κείνη πού κατέστρεψε τό γεφύρι και δέν θά τ' αφήσει νά σταθεί πάνω από τό Δρίνο».

Ξέροντας βέβαια ότι τό γεφύρι κάποτε θά στηθεί, φανταζόμαστε εύκολα και τό τέλος του Ράντισαβ. Δέν είναι όμως τό ίδιο εύκολο νά διαβάσουμε τά σχετικά μέ τή σύλληψη, τά βασανιστήρια και τό σουβλισμά του, γιατί ή άμεσότητα της γραφής του Άντριτς μās δίνει σουβλιές πού πονάνε:

«Ο κατάδικος, τέσσερις ώρες άπότου τελείωσε τό σουβλισμά του, ήταν ακόμα ζωντανός και είχε τίσ αισθήσεις του. Κυριευμένος άπ' τόν πυρετό, ανάστρεφε τά μάτια του άργά και μέ κόπο, κι όταν πάνωθε του αντίκρισε τό γύφτο, άρχισε νά δογγάει δυνατώτερα. Κι ανάμεσα στα δογγητά του, άπ' όπου έβγαίνει ή ψυχή του, ξεχωρίζαν μονάχα κομματιασμένες λέξεις: — Οί Τούρκοι... οί Τούρκοι... τό γεφύρι...».

Και στέρωσε τό γεφύρι και τό γλέντι κράτησε δύο μέρες, φάγανε, ήπιανε, παίξανε όργανα, χορέψαν, τραγούδησαν και όλοι εύχονταν νά ζήσει ό δεζίρης. "Όσπου στις αρχές του περασμένου αιώνα ξεσπασε ή εξέγερση στή Σερβία.

«Από τότε πού υπάρχει μιά αυτοκρατορία ύπήρχαν κι εκείνα τά ξεσηκώματα, γιατί καμιά έξουσία δέ γίνεται δίχως ξεσηκώματα και συνωμοσίες, όπως δέν ύπάρχει περιουσία δίχως σκοτούρες και χασούρες... Στήν πολιτεία ήτανε και Τούρκοι και Σέρβοι πού θεβαίωναν πώς είχαν άκούσει μέ τ' αυτιά τους τό κανόνι του Καραγιώργη⁶ νά χτυπάει (και δέν χωράει άμφισβήτηση μ' όλοτελα διαφορετικά αισθήματα). Μά κι άν μπορούσε κάποιος νά άμφισβητήσει πώς τό αντιβούισμα του κανονιού άκούγονταν ως τήν πολιτεία (γιατί ό άνθρωπος φαντάζεται συχνά πώς άκούει εκείνο πού φοβάται ή έλπίζει), κανένας δέν μπορούσε ν' άρνηθεί τίσ φωτιές πού άναδαν οί άντάρτες τή νύχτα στο Πάνος, μιά άπότομη και γυμνή ράχη ανάμεσα στο Βελέτοδο και στο Γκοστιλίε».

Άπότου φάνηκε ότι ή τουρκική κυριαρχία στή Βοσνία και στο Βίσεγκραντ δέν κινδυνεύει, οί Τούρκοι έστησαν ένα φυλάκιο στήν κάπια⁷ του γεφυριού του Δρίνου όπου

«... ύποπτοι ή ένοχοι πιάνονταν γιατί είχανε σχέση μέ τήν άνταρσία είτε πάνω στο ίδιο τό γεφύρι είτε κάπου άλλοσά σύνορα. Και όσους έφερναν εκεί για νά τους άνακρίνουν, σπάνια φεύγανε ζωντανοί. Και κεί κόβανε τά κεφάλια κείνων πού ήταν άντάρτες ή ήταν μονάχα κακορίζικοι. Και τά κεφάλια τά έμπηχναν στα παλούκια πού βρίσκονταν γύρω άπ' τό φυλάκιο, όσο για τά κορμιά τους τά έριχναν ψηλά άπ' τό γεφύρι στο ρέμα του Δρίνου "για νά πάνε νά θρούν ένα δεύτερο κεφάλι πιο καλύτερο και πιο μυαλωμένο"».

Καί συνεχίζεται ή ζωή στο Βίσεγκραντ μέ μιμημαλιστικό ρυθμό —οί άλλαγές δίνονται σέ κόκκους— μέ τή νύφη πού μετά τό γάμο έπεσε από τό γεφύρι και αυτοκτόνησε, μέ τόν τρελό πού μεθυσμένος περπάτησε πάνω στο χιονισμένο πεζούλι του γεφυριού χωρίς νά πέσει, μέ τό χαρτοπαίκτη πού έχασε όλη του τήν περιουσία, ακόμα και τήν ίδια του τή ζωή παίζοντας τριανταμία μέ τόν ίδιο τό διάβολο. Οί ραγδαίες άλλαγές γίνονται μέ τήν εισβολή των αυστριακών δυνάμεων πού «άπελευθερώνουν» καταλαμβάνουν τή Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Φέρνουν τόν ευρωπαϊκό άέρα και πολιτισμό και ένα σωρό τροποποιήσεις στήν καθημερινότητα του Βίσεγκραντ.

Οί Χαϊντούκοι⁸ σ' όλη τή ροή της διήγησης παίζουν έναν ρόλο καταλυτικό. Δέν τους βλέπουμε αλλά κάθε τόσο άκούμε γι'

6. Καραγιώργης Γεώργιος Πέτροβιτς (1752-1817). Ίδρυτής της σερβικής δυναστείας των Καραγιώργεβιτς. Κατά τήν εξέγερση κατά των γενίτσαρων εξέλεγη άρχηγός από τήν Έθνοσυνέλευση του 1804. Νίκησε τους Τούρκους και κατέλαβε τό Βελιγράδι τό 1806, άνακηρυχθείς ισόβιος κληρονομικός ήγεμόνας των Σέρβων. Σ' αυτή τήν εξέγερση —πού γέμισε έλπίδες τους σερβοχριστιανικούς πληθυσμούς της Βοσνίας— αναφέρεται ό Άντριτς στο κείμενο.

7. Κάπια: ένα πλάτωμα στή μέση του γεφυριού πού άποτελεί τό χωρο της «κοινωνικής» ζωής του.

8. Μιά συλλογική μορφή της άτομικής άγροτικής διαμαρτυρίας μέσα από τήν όποία ξεφύτρωσαν και οί κλασικοί ληστές. Κατά μιά έρμηνεία: heiduck = ληστής-έλευθερωτής.

αυτούς. Σάν απόηχος. Κινοῦνται στά γύρω βουνά και μᾶς θυμίζου. Μᾶς θυμίζου τούς δικούς μας «κλέφτες», γιατί στήν οὐσία εἶναι οἱ κλέφτες τῆς Βαλκανικῆς και τῆς Νότιας Οὐγγαρίας. Μ' ὄλες τίς ὑπερφυσικῆς δυνάμεις πού συγκεντρώνου, μ' ὄλες τίς ἀντιφάσεις τους και μέ τήν ἐντυπωσιακή ἐναλλαγή τῶν ρόλων ἀντάρτης-ληστής. Ἐχουμε και ἐδῶ τό φαινόμενο, τό ὄνομα κάποιου ἀντάρτη νά συνδέεται μέ ἕνα σωρό διαφορετικά κατορθώματα ἀλλά και κάτι ἀντίστροφο: κάποιον κατόρθωμα νά ἀποδίδεται σέ μιά σειρά ἀπό διαφορετικούς ἥρωες.

Ἄς θυμηθοῦμέ τήν καπετάνισσα Φλοάρεα Κορντιλόρ, τήν ἡρωίδα τοῦ Παναϊτ Ἰστράτι στό κάλεσμά της γιά ἐνότητα τῶν Χαϊντούκων:

«Ἐλάτε φίλοι τῶν κορφῶν τοῦ Φόκον κοντά στήν πηγὴ τοῦ Ταζλάου. Φτάνου τὰ προσωπικά μας μίσση! Θά τὰ ξεχάσετε στό χαμόγελο τῶν μαῦρων μου ματιῶν και τῶν κάτασπρων δοντιῶν μου. Θά εἶμαι ἡ ἀδελφή σας, παθιασμένη σάν ἐρωμένη. Και θά ἐπωμισοῦμε ὄλοι μας ἀποστολή πολύ πιό βαριά ἀπό μιά ἐκδικητικὴ ἐπίθεση, μὰ ταυτόχρονα πολύ πιό ἀποτελεσματικὴ γιά τὰ νικημένα ἀδέλφια μας. Ἡ Φλοάρεα Κορντιλόρ, καπετάνισσα τῶν Χαϊντούκων, σᾶς περιμένει χωρὶς ἄλλο μέσα στήν πρώτη βδομάδα τοῦ μήνα τῶν λουλουδιῶν»⁹

...τόν Κόρτσο ἀπὸ τὴ Στρώμνιτσα, τόν Βούλγαρο Παναγιώτ Χίτωφ και τόν Νέμτσκο:

«Ὁ Νέμτσκο ἔμεινε ὄρφανός, χωρὶς πατέρα, χωρὶς μάνα, χωρὶς κανέναν στόν κόσμον νά τόν συμβουλεύει, νά τόν ὀδηγήσει πῶς ὀργάνου και πῶς σπέρνου τὴ γῆ πού τοῦ ἄφησε ὁ γονιός του. Αὐτός ὅμως εἶναι Χαϊδούκος, σηματοφόρος τῶν Χαϊδούκων και φύλακας τοῦ θησαυροῦ τους»¹⁰.

Ἄς ξεαναγυρίσουμε στό γεφύρι γιά νά «δοῦμε» τόν μικροκαμωμένο, πανοῦργο, δυνατό, πού δέν γέμιζε τό μάτι και πού πολλές φορές εἶχε ξεγελάσει τὰ ἀποσπάσματα πού τόν εἶχαν ζῶσει, πασίγνωστο Χαϊντούκο Γιάκωφ Τσεκίρλια. Ὅσο γιά τὰ εἰσαγωγικά στό «δοῦμε», εἶναι γιατί περνάει τό γεφύρι μεταμφιεσμένος σέ γριούλα πού τὴν κρατάει ἡ ἀγαπημένη του Γιέλενκα, και πού μέ ἕνα ἀκόμη περιπετειώδη τρόπο ξεφεύγει χωρὶς νά καταφέρει τό ἴδιο και ἡ Γιέλενκα.

Οἱ Χαϊντούκοι στά βουνά πλήθουσαν μέ τήν ἀντίσταση τῶν κατοίκων στήν ἀναγκαστικὴ στρατολογία πού ἐπέβαλαν οἱ Αὐστριακοί, ἡ ὁποία ἀντίσταση, ὅταν ξέφτισε:

«ἀπόμειναν ἀκόμα σέ κείνα τὰ μέρη μερικοὶ Χαϊντούκοι, πού στήν πραγματικότητα δέν εἶχαν κανένα δεσμό μέ τὴν ἔξέγερση πού ἔχε γεννηθεῖ ἀπὸ τὴ στρατολογία ἀλλά τώρα τό ἔχαν ρίξει στή ληστεία γιά προσωπικό τους λογαριασμό... ὥσπου οἱ Χαϊντούκοι μόνο στίς διηγήσεις τῶν γερόντων ἀναφέρονται».

Καί ὄσο ἀνοίγου οἱ πύλες πρὸς τὴν Εὐρώπη, τόσο οἱ ἀλλαγές γίνουσι πιό ἀπότομες, ἔρχουσι ξένοι στό Βίσεγκραντ, φτάνει ὁ σιδηρόδρομος πού «ἐκμηδενίζει» τίς ἀποστάσεις (σέ μιά μέρα μπορεῖς νά πᾶς ἀπὸ Σεράγιεβο, νά κάνεις τίς δουλειές σου και νά γυρίσεις τό βράδυ), οἱ νέοι πᾶνε και σπουδάζου στή Βιέννη, ἀνοίγουσι καινούργιες ἐπιχειρήσεις. Μεταξὺ αὐτῶν τό πανδοχεῖο τῆς Λότικα, τῆς Ἑβραίας.

«Ἡ Λότικα ἦταν μ' ὄλους γλυκομίλητη, τολμηρή, σπιρτόζα, πικάντικη, ἤξερε νά ἡμερώνει ὄσους παρασυρμένοι ἀπὸ τό ποτό τῆς ρίχνονταν και τῆς φέρονταν μέ θράσος. Ὁ καθένας ἀπ' τοὺς πελάτες σάν τὴν ἔβλεπε καθότανει και τὴν κορτάριζε, γιατί ἔτσι φανταζόταν πῶς δέν πῆγαιναν στράφι τὰ λεφτά πού ξόδευε και ὁ καιρός πού σπαταλοῦσε ἐκεῖ μέσα. Και ὄλοι μ' αὐτόν τόν τρόπο φανέρωναν τίς πεθυμίες πού τούς γεννοῦσε. Αὐτὰ ὅμως τὰ δύο πράγματα —νά σπαταλάει κανένας τὰ λεφτά του

και νά χάνει τὴν ὥρα του— ἦταν τὰ μόνο σταθερά και σίγουρα».

Οἱ νέοι, πού λέγαμε πρὶν, πού σπουδάζου στά εὐρωπαϊκά πανεπιστήμια, γυρίζου τὰ καλοκαίρια στήν πατρίδα τους. Ἐπιρρασμένοι ἀπὸ τίς ἐπαναστατικῆς ιδέες τῆς ἐποχῆς, ξημεροβραδιάζου στήν κάπια τοῦ γεφυριοῦ και συζητοῦν γιά τό σοσιαλισμό, τό ἐθνικὸ ζήτημα, τὸν ἔρωτα. Εἶναι και ἡ Ζόργκα και ἡ Ζάγκορκα, οἱ δασκάλες. Τό ὄνομα τῆς δεύτερης τό ἔχουμε συναντήσει και σ' ἕνα ποίημα τῆς Βικτώριας Θεοδώρου:

«Στὴν ὄχθη κάθουσι οἱ γλυκομίλητες οἱ πράες αὐτές πού κράτησαν τίς κόκκινες σημαίες ἡ Βέρα, ἡ Νάντα, ἡ Λισόμπα, ἡ Ζάγκορκα πλέκουσι και τραγουδοῦσι τὰ δίχτυα μαγεμένες»¹¹

ὄπου μᾶς ἐξηγεῖ ὅτι τὰ ὄνοματὰ σημαίνουσι: Πίσση, Ἐλπίδα, Ἀγάπη, Πικραμένη.

Ἄ! εἶναι και κείνος ὁ Ἀλῆ-Χότζα. Ὁ δύσπιστος, ὁ ξεροκέφαλος, ὁ ντόμπρος, πού δέν νογᾶει νά δεῖ τὰ πλεονεκτήματα τῆς ταχύτητας γιατί

«ἐκεῖνο πού λογαριάζεται δέν εἶναι πόσο χρόνο γλιτώνει ὁ ἄνθρωπος, ἀλλά πῶς νταγιαντάει τὸν καιρό πού γλιτώσει. Καί ἂν τὸν ἔχει γιά νά κάνει κακό, θά ἔταν καλύτερα νά μὴν ἔχει καθόλου περισσευάμενο καιρό. Ἄν πᾶς στήν κόλαση, εἶναι καλύτερα νά πηγαίνεις ὄσο γίνεσαι πιό ἄργα».

Και κεί πάνω πού

«ἡ πολιτεία ἄρχισε νά ξεναδρίσκει τὴ θέση της και ὁ λαός ἔβρισε σ' αὐτὴν τὴν τάξη, τό κέρδος και τὴν ἀσφάλεια...».

...ἔρχουσι σάν κεραυνός νά μᾶς ταρακουνήσουσι οἱ προφητικῆς κουβέντες τοῦ Ἄντριτς, πού ἴσως ἂν διαβάζουσαν ἕνα δύο χρόνια πρὶν νά πέρασαν ἀπαράτηρες:

«Ὅλα τ' ἄλλα ἦταν ἀπωθημένα σ' ἐκείνη τὴν σκοτεινὴ ἐνδοχώρα τῆς συνείδησης ὄπου ζοῦσι και κοχλάζουσι τὰ ἐνοστιχτῶδη αἰσθήματα, οἱ ἀκατάστρεφτες πίστες, πού ὑπάρχουσι στίς διάφορες ράτσες, θρησκείες και κάστες, πού ἂν και φαινομενικά νεκρές και θαμμένες, προετοιμάζουσι, ὡστόσο, γιά τίς μεταγενέστερες και μακρινές ἐποχές ἀναπάντεχες ἀλλαγές και καταστροφές, και οἱ λαοί, και πρὶν ἀπ' ὄλους τοῦτος ἐδῶ ὁ λαός, δέν μποροῦσι νά κάνουν δίχως αὐτές».

Προβολὴ στό σήμερα:

«Μετά ἀπὸ μιά μέρα ἀνιμαχιῶν ἀνάμεσα σέ Σέρβους και μουσουλμάνους, πού ἔχουσι στήσει και πάλι ὄδοφράγματα σέ διάφορα σημεῖα τοῦ Σεράγεβο, ἀπ' ὄπου ἀκούγουσι σποραδικὰ πυροβολισμοί, χιλιάδες πολῖτες συγκρότησαν διαδήλωση στήν πόλη και κατευθύνθησαν πρὸς τὰ ὄδοφράγματα. Δείχοντες τίς εἰρηνικῆς τους διαθέσεις, οἱ διαδηλωτές εἶχαν μαζί τους παιδιά, ἀκόμα και βρέφη. Σύμφωνα μέ πληροφορίες, ἐνῶ ἡ πορεία περνοῦσε μπροστά ἀπὸ κέντρο ἐκπαιδεύσεως τῆς ἀστυνομίας, ἐλεύθεροι σκοπευτές ἀνοῖξαν πῦρ μέ ἀποτελεσματὰ νά τραυματιστοῦσι τουλάχιστον δέκα ἄτομα»¹².

Ἐανά στό χθές:

«...Ἡ σωπὴ ἐκείνης τῆς γωνιάς ὄπου κάθουσι μπροστά στό ποτήρι τό ρακί, λές και ἔχουσι μπροστά τους τὰ ἅγια τῶν ἁγίων... κάποιος πού μισοκομιᾶται δίπλα σ' ἕνα μπουκάλι κρασί Μόσταρ...»

Και πάλι στό σήμερα:

«Δέν ἐκτονώνεται ἡ κατάσταση στή Βοσνία. Ἐρξεγοβίνη. Βομβαρδίζεται τό Μόσταρ¹³ ἐνῶ τό φράγμα τοῦ Βίσεγκραντ ἔχει ὑποστει ζημιές. Μάχες στό Σεράγεβο...».

Και νά πού τό «σήμερα» δέν ἀφήνει και πολλὰ περιθώρια φηγῆς ἀπὸ τό «χθές». Τό Μόσταρ δέν ἀναφέρεται στό Γεφύρι

του Δρίνου παρά μόνο μία φορά και αυτή έμμεσα (ένα μπου- κάλι κρασί Μόσταρ). Παρ' όλ' αυτά, ο βομβαρδισμός του αυ- τό τόν καιρό από τους Σέρβους και ή ύπαρξη εκεί ενός μονό- τοξου πέτρινου γεφυριού που ζεύγει τόν Νερέτβα δέν μπορούν παρά νά προκαλέσουν ανεξέλεγκτες σκέψεις και αθάίρετες συσχετίσεις, πού μπαίνω στό πειρασμό νά καταγράψω.

Ο θρύλος της κατασκευής του γεφυριού του Μόσταρ έχει μια ιδιαιτερότητα πού τήν συναντάμε και σε άλλους θρύλους βαλκανικών γεφυριών. Αυτή είναι ότι ή γυναίκα του πρωτο- μάστορα, πού τής λαχάινει νά «έντοιχιστεί» γιά νά στεριώσει τό κτίσμα, έκλιπαρεί νά αφήσουν άκάλυπτα τά στήθη της γιά νά θυζάινει τό μικρό της. Ο πυρήνας των άνθρωποθυσιών γιά τό στέριωμα μιάς κατασκευής βρίσκεται στό ότι πρέπει νά «στοιχειώνεται», δηλαδή νά παίρνει ζωή και ψυχή. Αυτό γί- νεται μέ θυσία ή μέ βίαιο θάνατο. Κατ' αυτόν τόν τρόπο τό μέν έργο άποκτά ψυχή, τό δε θύμα συνεχίζει τήν ύπαρξή του όχι μέ τό φυσικό του σώμα, αλλά μέ τό νέο, τό αρχιτεκτονικό του σώμα. και όπως μās λέει ο Μιρσεά Έλιάντ

«ή τελετική μεταφορά της ζωής μέ τή θυσία δέν θεβαιώ- νεται μονάχα στις κατασκευές, μά και στην έπιτυχία μιάς έπιχειρήσης ή ενός πνευματικού κινήματος».

Μ ένει λοιπόν προς διερεύνηση σε τί σόι θεμελίωση άποσκο- πεί ή στρατιά των νεκρών πού αφήνει πίσω του ο παρα- λογισμός του πολέμου στην Βοσνία και τήν Έρζεγοβί- νη. Θά μās δώσει άραγε άπάντηση ο Κουστουρίτσα — ο Βόνιος σκηνοθέτης — όταν λέει:

«Σκέφτομαι ότι ή πατρίδα δέν είναι ο κομμουνισμός ούτε τό κράτος αλλά τό άρωμα της άκακίας έξω άπ' τό πα- ράθυρο όπου ή μάνα μου άπλωνε τά ρούχα»¹⁴.

Η ή πραγματικότητα της παρτιζάνικης αντίστασης των λα- ών της περιοχής στη γερμανική κατοχή, της άνεξαρτησίας και της γέννησης της Γιουγκοσλαβίας; Η ο "Ιβο" Αντριτς όταν θέτει τά έρωτήματα:

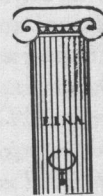
«Ποιός θά έκφράσει και θά άποδώσει εκείνα τά όμαδι- κά ρίγη πού συντάραξαν μονομιάς τις μάζες και από ζωντανά τις έκαναν άψυχα πράγματα, τόπους και κτί- ρια; Πώς νά περιγραφούν εκείνα τά όμαδικά στροβιλι- σματα πού από τόν θουό και ζωώδη φόβο έφταναν ως τήν παραφροσύνη της αυτοκτονίας, από τά πιο κτηνώ- δη ένστικτα και τήν πιο ύπουλη διαρπαγή, ως τις πιο ευ- γενικές και άγιες θυσίες, όπου ο άνθρωπος ξεπερνάει τόν έαντό του και φτάνει γιά μία στιγμή ως τις άνώτερες σφαίρες άλλων κόσμων, όπου κυβερνάνε άλλοι νόμοι; Ποτέ δέν μπορούν νά ειπωθούν αυτά τά πράγματα για- τί όποιος τά δλέπει και μένει ζωντανός χάνει τή μιλιά του, και όσο γιά τούς νεκρούς, αυτοί δέν μπορούν νά μιλήσουν. Είναι πράγματα πού δέν μπορούν νά ειπω- θούν αλλά πού τά ξεχνάμε, γιατί άν δέν τά λησμονούσα- με πώς θά μπορούσαν νά ξαναγίνουν;»

Η ο Έκκλησιαστής της Άγίας Γραφής, πού, μετά από τό τελευταίο άπόσπασμα του "Αντριτς, δέν μπορεί παρά νά έρθει στην θύμησή μας:

«Τί τό γεγονός; αυτό τό γενησόμενον, και τί τό πεποιημέ- νον; αυτό τό ποιηθησόμενον και ούκ έστι πάν πρόσφα- τον υπό τόν ήλιον
ός λαλήσει και έρει· ιδέ τουτο κενόν έστι, ήδη γέγονεν έν τοις αιώσι τοις γενομένοις από έμπροσθεν ήμών ούκ έστι μνήμη τοις πρώτοις, και γε τοις έσχάτοις γενο- μένοις ούκ έστι αυτών μνήμη μετά των γενησομένων εις τήν έσχάτην
...ματαιότης ματαιοτήτων, ειπεν ο Έκκλησιαστής, μα- ταιότης ματαιοτήτων τά πάντα ματαιότης».

Κώστας Μάνης

9. Βλέπε Παναίτ Ίστράτι: *Η καπετάνισσα και Οί άντάρτες* (Έκδ. Κάκτος).
10. Βλέπε Έρικ Χομπσμπάουμ: *Οί ληστές*, κεφάλαιο 5: «Οί Χαϊδού- κοι».
11. Βικτώρια Θεοδώρου: *Η νηχτωδία των συνόρων*, εκδ. Κέδρος 1986.
12. *Έλευθεροτυπία*, 6 Άπριλίου 1992.
13. Μόσταρ: Χαρακτηριστική γραφική μουσουλμάνικη πόλη, πρωτεύ- ονσα της Έρζεγοβίνης, χτισμένη στις όχθες του ποταμού Νερέτβα.
14. Άρθρο στη *Liberation*, άναδημοσιευμένο στην *Έποχή*, 27 Οκτω- βρίου 1991.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΡΑΪΧ

**Ελληνικό Ινστιτούτο Νευροφυθοθεραπείας
και Ανάλυσης του Χαρακτήρα (Ε.Ι.Ν.Α.)**

Το Ε.Ι.Ν.Α. (Ελληνικό Ινστιτούτο
Νευροφυθοθεραπείας και Ανάλυσης του
Χαρακτήρα), αναγνωρισμένο από την Ε.Α.Β.Ρ. —
European Association for Body - Psychotherapy
εκπαιδεύει ψυχολόγους, γιατρούς,
ψυχοθεραπευτές άλλων κατευθύνσεων, φοιτητές
(ψυχολογίας και ιατρικής) στην Σωματική
Ψυχοθεραπεία.

ΓΙΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ:

Δευτέρα - Πέμπτη 11.00-13.00
στο τηλ. 01 - 6528160

«Υπό ξένην σημαίαν»

Ποιήματα του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου

Έκδ. Ύμιλον, Αθήνα 1991, σελ. 72

του Χρήστου Παπαγεωργίου

Οι εμπειρίες της θάλασσας, για όσους κατά καιρούς άσκησαν μέ τη βούλησή τους ή όχι τό επάγγελμα του ναυτικού, είναι σίγουρα αποτυπωμένες στό χαρτί από πολλούς τεχνίτες του λόγου σάν μικρή δέηση τόσο γι' αυτές καθ' έαυτές, όσο επίσης και για όλους εκείνους πού βλέπουν μέ μάτι διαφορετικό πρώτα τή δοκιμασία και στη συνέχεια τήν άπατηλή ήρεμία και σταθερότητα της στεριάς ή της όποιας πατρίδας, πού έρχεται νά δηλώσει άκριβώς τήν αντίθεση της έπιλογής. Ο Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, και ως πρώην ναυτικός αλλά παράλληλα και κυρίως ως ποιητής πού, ακόμη και στήν πατρίδα και μακριά απ' τά ταξίδια, δέν σταμάτησε νά γράφει για τήν τρικυμία της ανθρώπινης άνοτης, καταθέτει μία σειρά από ποιητικές ένότητες όλιγοσέλιδες και σαφέστατα περιεκτικές μιās ολάκερης είκοσαετίας, βάζοντας στό ψυχικό μας υπόστρωμα ένα ακόμη τραυματικό συναίσθημα, πάντα κάτω απ' τή σημαντικά μετρίοφρονη και συμπυκνωμένη ποιητική του όντότητα. Καί τό γεγονός αυτό, δηλαδή ή χαμηλόφωνη και συντριπτικά τεκμηριωμένη ειδική θεματολογία, άποδεικνύει, παρά τό όλιγοσέλιδο τών ποιημάτων, πώς όσοι διαθέτουν τή διαφορετική ματιά και τήν ποικίλη έκφραση πλουτίζουν τις έκφάνσεις της καθημερινότητας μ' ένα σωρό νέα και απρόβλεπτα έπεισόδια. Πού τείνουν, κάτω από λογής λογής νοητικές αντιδράσεις, νά φωλιάσουν στό υποσυνείδητό μας, νά μās κυριεύσουν και τελικά νά άποδυναμώσουν τις θέσεις και τις άπόψεις μας σέ ό,τι άφορā τήν προσωπική αλλά και τή συλλογική και τήν κοινωνική εύθύνη και συνέπεια.

Ο Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος είναι ένα ποιητής πού σέ καμιά περίπτωση δέν χωρά σέ φιλολογικά καλούπια και ταυτόχρονα δέν δίνει έναύσματα για κριτικές άποτιμήσεις, πού άλλο δέν κάνουν από τό νά μειώνουν παρά νά ενδίδουν μπροστά σέ έργα αξίων δημιουργών. Είναι σαφώς κάτι τό οικουμενικό, κάτι τό ξέχωρα καλλιεργημένο, είναι μία ποιητική μονάδα άπόσταγμα Καββαδία και Σκαρίμπα, είναι άποτύπωμα πού δέν επιδιώκει τυμπανοκρουσίες αλλά μυστική έπικοινωνία, μέ δυό λόγια είναι μία καθαρή περίπτωση ψυχικής δαπάνης μέσα από συγκροτημένα και προσεγμένα, μέχρι τήν τελευταία τους λέξη, πονήματα πού συγκινούν, εύαίσθητοποιούν, συναρπάζουν και έν τέλει οικοδομούν μέ ύλικά άξια της, πολύ λεπτής και άκριβώς γι' αυτό άδύνατης στά σημεια της, ποίησης. Δραματικά περιγραφικός και συνάμα δημιουργός μέ πολύ αύξημένη τήν έννοια της οικονομίας του λόγου, φλερτάρει τόσο μέ τις καταπιεστικές όδυνηρές θαλασσινές εμπειρίες, όσο επίσης και μέ τήν ακατάβλητη πικρία τών ανθρώπων πού βλέπουν τά όνειρά τους νά πετάγονται σάν πουλιά στους ώμους τών νεότερων, απ' τούς όποιους πολύ λίγοι, όταν έγκαταλείφουν τή συγκεκριμένη δράση, θά έχουν τή δύναμη νά προσθέσουν ένα έστω μικρό δείγμα αυτής της θανατικής αλλά και διάχυτης σέ συναισθήματα μάχης ζωής. Λέει ό ποιητής σ' ένα άπόσπασμα στό ποίημα II της ένότητας «Βαρκελώνη»:

... από καιρό κομμένες όλες οι γραμμές
μά τό χαμόγελο πάντα μπροστά
μπροστά μ' ένα ταμπούρλο
μ' ένα ταμπούρλο και μέ πείσμα
στό χιονόνερο
χωρίς ειδήσεις και χωρίς βοήθεια
προσέχοντας μονάχα νά πέφτου-
με συμμετρικά

νά μή χαλάμε τή γραμμή
μπερδεύοντας τά θούρια μέ ραγι-
μένα ταγκό..

Τό σημαντικότερο χαρακτηριστικό της ποίησης του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου πρέπει νά αναζητηθεί στόν μόχθο μέ τόν όποιο καλλιεργεί τά ποιήματά του, έτσι ώστε τίποτα τό περιττό και ίσως τίποτα τό αντιποιητικό δέν υπεισέρχεται, άφου ως δημιουργός συμπεριφέρεται, μέσα απ' τά συγκεκριμένα, πού περιορίζουν τό ρόλο μιās φανταστικής ή τουλάχιστον άδέσμευτης θεματολογίας, άποτελέσματα, άπόλυτα δομικά και συγκεντρωτικά, μ' άλλα λόγια είναι άπόλυτα συγκροτημένος. Ο όμοιοκατάληκτος στίχος επανέρχεται και στις τελευταίες έκδοχές της είκοσαετίας, πού περικλείει μία μεγάλων άξιώσεων αλλά πάντα χαμηλόφωνη ποίηση, προκειμένου νά ξετυλιχτεί τό νήμα πού συνδέει τόν ναυτικό όντας στήν κατανυκτική σχέση του μέ τό αντικείμενο της έργασίας του, και τόν ναυτικό πού από σίγουρο, αλλά δρομολογημένο μέ νοσταλγία, χώρο της ξηρής άναπολεί, χωρίς λύτρωση, τά χρόνια πού πέρασαν. Μέχρι τήν ένότητα «Βαρκελώνη» άποτυπώνεται τό πρώτο σκέλος της ψυχικής και έγκεφαλικής λειτουργίας του δημιουργού, ένω στή συνέχεια όλα δίνουν τή θέση τους στή κυριολεκτικά παράδοξη περιπέτεια, σέ κάποια άλλαγή της νοστροπίας και ίσως της στάσης ζωής. Τό άπόσπασμα από τό ποίημα IX της συλλογής «Λόγια στήν Καλυψώ» είναι ένδεικτικό:

— μικρή στιγμή κομμένη σύρ-
ριζα μέ φρέσκια τή φωνή
κλαράκι της αύγής και ποταμέ
σπαθί και γέλιο της αγάπης

Τελεία και παύλα της ζωής.

Ένα ακόμη άξιοπρόσεκτο γεγονός

στήν ποίηση του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου είναι ο τρόπος που χειρίζεται τὰ αιώνια θέματα της τέχνης, δηλαδή τόν θάνατο και τόν έρωτα. 'Ο θάνατος —και παίρνω άφορμή άπ' τόν παραπάνω στίχο— δέν έμπεριέχει κανενός είδους ύπαρξιακή άπώλεια, δέν είναι φυγή ούτε τρέπει σε φυγή τούς μύστες της ποίησης, αλλά μάλλον έμφανίζεται σάν κοινωνική ροπή προς τό άγνωστο και ταυτόχρονα σάν καθημερινή άποφυγή τών όσων ή μαγεία της θάλασσας προσκόμισε στον ποιητή. Μ' αυτή τήν έννοια, μετά τήν άπομάκρυνση από μία ιδεολογία, που σε άλλους έπενεργεί θετικά και σε άλλους άρνητικά, ο θάνατος καραδοκει νά έπισημάνει τή γνώση στο σύνολό της κι άκόμη παραπέρα τήν άντιστροφή τών έμπειριών, πράγμα τό όποιο, πάλι σύμφωνα μέ τόν ποιητή, λειτουργεί χωρίς τήν παραμικρή κάλυψη αίσθημάτων αλλά και συναισθημάτων. 'Ο δέ έρωτας, σκιαγραφείται μέ μία μέθοδο πραγματικής λατρείας για άτομα, τόπους και γεγονότα, που δέν άντιμετωπίζονται μέ τό άληθινό τους πρόσωπο αλλά καλυμμένα από ένα πέπλο συντριπτικής και άποσπασματικής δέσμευσης. Διαλέγω άπόσπασμα από τό ποίημα IV της συλλογής «Λόγια στην Καλυψώ»:

Έσεϊς πού χτίζετε τό μέλλον
κατεδαφίζοντας τά μικρομάγαζα
της λύπης μας
Τζόγια Δημήτρη Κάκια
όνόματα παλιά σε νέα σώματα,
παλιά έλπίδα σε
καινούργιο ύλικό
άφήστε μου έμένα τούτα τά
χαλάσματα
κι ένα πουλί μέσα στις λέξεις μου
νά φεύγει
μαύρο πουλί τών τάφων δίχως
τάφο
έρμαιο της χαρούμενης ήμέρας

Μονάχα τό κρασί κι ή θάλασσα
δέν άλλαξαν
μονάχα τό κρασί μονάχα τό κρασί.

Μονάχα τό κρασί λοιπόν, κι ή θάλασσα ίσως νά άλλαξε, τά μάτια τών νέων ναυτικών στην έπαφή τους μ' αυτήν ίσως νά μήν άναρωτιούνται πιά: «Τί νά σου κάνει ο Μότσαρτ έξω άπ' τίς Άζόρες;», τό ποιητικό άποτέλεσμα όμως του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου δονεί τίς ψυχικές μας χορδές, για νά ύπενθυμίσει μία βαθιά χαραγμένη και σχεδόν βέβαιη δυνατότητα πώς κάθε σημαντικό και γεμάτο μετριοφροσύνη έργο άντανακλά ένα φώς που κανέναν

δέν είναι σε θέση νά σβήσει.

Κλείνοντας τό σημείωμα για τό 'Υπό ξένην σημαία έχω τήν αίσθηση ότι, παρά τίς όποιες εκφάνσεις θαλασσινού λόγου συνάντησα στην πορεία μου μέσα στην ποίηση και τήν πεζογραφία, τό συγκεκριμένο βιβλίο μου δίδαξε πάνω άπ' όλα δύο πράγματα που αναλύθηκαν πιστεύω διεξοδικά παραπάνω: 'Η θάλασσα είναι έρωτας και θάνατος, ο άπόμαχος όμως ναυτικός ένα σύμπλεγμα, άπ' τό όποιο μπορεί ν' άντλήσει κανείς τήν πραγματική της ύπόσταση. Γι' αυτό παραθέτω τό ποίημα III από τήν ένότητα «Νόστιμον 'Ημαρ»:

στην άγνωστη θεά

Ποιά είναι ή χώρα μου δέν ξέρω.
'Όλα, Κυρά μου, μου τά πήρες.
Δέν έχω τώρα που νά πάω και τί
νά πω. Κλείνω στά στερνά και
τό ραδιόφωνο, κλείνω τά μάτια
μου και μένω μόνος κι έρημος στο
κρύο αυτό δωμάτιο, στην ξένη γή.

‘Ο Πιραντέλλο στίς ρίζες

‘Ένα δοκίμιο

του Λεάνδρου Πολενάκη

Κληρονόμος και διαχειριστής μιας θεατρικής σχολής που οί κριτικοί της έποχής της ονόμασαν «Θέατρο νευροσπάστων» ή «Θέατρο του ήμίφωτος» (Σάν Σεκόντο, Καβασιόλι, Άντονέλλι, Μαρτίνι κ.ά.), ο Λουίτζι Πιραντέλλο εξακολουθεί νά παίζεται στίς ευρωπαϊκές σκηνές προκαλώντας άτέλειωτες συζητήσεις γύρω άπ' τήν ουσία τών έργων, τή φύση τών προσώπων του, τόν τρόπο που πρέπει ν' άνεβαίνουν στη σκηνή τά δράματά του, τό ύφος και τό κλίμα που ταιριάζουν στίς παραστάσεις του. Ρεαλισμός ή όχι; 'Ιδού ένα έρώτημα που έχει τεθεί πολλές φορές στην Έλλάδα, όπου

ο Πιραντέλλο, θεωρούμενος από πολλούς σάν «Έλληνας», τέκνο πνευματικό της Έλεατικής Σχολής, επίγονος του Παρμενίδη αλλά κυρίως του Γοργία, δέν έχει πάψει έδω και μισόν αιώνα νά ένθουσιάζει τό θεατρόφιλο κοινό.

Τό πόσο «Έλληνας» είναι ο Πιραντέλλο άποτελεί ένα ζήτημα άνοιχτό στην έρευνα. Τήν άμεση καταγωγή του άπ' τόν Γοργία υποστηρίζει σθεναρά ο φιλόλογος, κριτικός θεάτρου και μεταφραστής της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας, Κώστας Γεωργουσόπουλος. Προσωπικά, και για λόγους που θά έχθσω, βλέπω τόν Σικελό περισσότερο ως μέτοχο της παρμενίδειας άντίληψης

του κόσμου, όπου βεβαιούμενο γεγονός είναι ή μή ύπαρξη του μή ὄντος, κι όπου κυριαρχεί ή αντίθεση ανάμεσα στο ὄν, αιώνιως ἀκίνητο, και στον κόσμο των φαινομένων που εκπροσωπούν τήν κίνηση. Βρισκόμαστε σ' έναν κόσμο απ' τόν οποίο απουσιάζει τό γίγνεσθαι, επειδή αυτό τό τελευταίο, ως σταθμός μετάβασης απ' τό είναι στο μή είναι (στη φθορά) ή από τή μή είναι στο είναι (ἐξέλιξη), προϋποθέτει τό μή ὄν. Βλέπω τόν Πιραντέλλο σάν μέτοχο τής παρμενιδείας σκέψης, ὅπως ὁμως τή συνέλαβε και τήν ἀφομοίωσε ή Δύση. Διατυπώνω αὐτή τήν ἔνσταση σέ συνδυασμό μέ τό γεγονός ὅτι τά τελευταία χρόνια ἀμφισβητεῖται ἔντονα ή ἐρμηνεία τής ὄντολογίας του Παρμενίδη, ὅπως διαμορφώθηκε μέ τήν Εὐρωπαϊκή Ἀναγέννηση κι ἀργότερα μέ τόν Διαφωτισμό. Στήν Ἑλλάδα εἰδικότερα ὑποστηρίχτηκε ὅτι τό «λάθος» ἔχει ξεκινήσει ἀπό τή νεότερη φιλοσοφία, γαλουχημένη μέ τήν ἰδέα μιᾶς ριζικής ρήξεως ἀνάμεσα στους πρώτους στοχαστές τής Ἑλλάδος και στή συνολική μετασωκρατική διδασκαλία (Σ. Ράμφος). Καί είναι ἀλήθεια ὅτι τό ὄντολογικό ποίημα του Παρμενίδη, θεωρούμενο, δίκαια ἢ ἄδικα, σάν τό θεμέλιο του δυτικού ὀρθολογισμοῦ, ἔχει ἀποτελέσει παράγοντα γένεσης θεμελιακά ἀντίθετων συστημάτων θεωρησης του κόσμου. Ἀρκεῖ νά σκεφτεῖ κανείς τήν ἐγγελημένη π.χ. θέση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία καθετί τό λογικό είναι και πραγματικό ἢ ὅτι τά πράγματα είναι κατ' ἀναγκαιότητα ὅπως είναι, ἀποκλειομένου του ἀυθαίρετου και του παράγοντος τής τύχης. Συμπέρασμα πού μᾶς ὀδηγεῖ νά δεχτοῦμε ὅτι τά πράγματα πρέπει ἐπίσης νά είναι ὅπως είναι: βαρῦς ἱστορισμός, πού καταφάσκει τήν ἱστορική νομοτέλεια.

Ξεκινώντας ἐπίσης απ' τόν Παρμενίδη, ἕνας ἄλλος κλάδος τής γερμανικής φιλοσοφικής σκέψης συλλαμβάνει διαμετρικά ἀντίθετα τό πρόβλημα του κόσμου και τής ἱστορίας. Ἀναφέρομαι στον μῦθο τής αἰώνιας ἐπιστροφῆς, πού παρέλαβε ὁ Νίτσε απ' τόν Κλάιστ γιά νά τόν ἀναπτύξει, και πού τή μακρινή ἀφετηρία του συναντᾶμε στο ἀπόσπασμα ὑπ' ἀριθμ. 5 του Παρμενίδη πάλι: «Ἐνὸν δέ μοί ἐστίν ὀπόθεν ἄρξομαι· τόθι πάλιν

ἴξομαι αὐθις» (Κοινό γιά μένα είναι ὅπου κι ἂν ἀρχίζω. Γιατί ἐκεῖ θά ἐπιστρέψω πάλι).

Σκοπός αὐτοῦ του ἄρθρου είναι νά δώσει ἕνα πρῶτο περίγραμμα σκέψεων και συλλογισμῶν πού θά μπορούσαν ἴσως νά μᾶς ὀδηγήσουν πίσω στον πυρήνα του φιλοσοφικού τρόπου του Πιραντέλλο, ὅπως αὐτός διαμορφώθηκε απ' τά πρῶτα του κλασικά διαβάσματα, μέσα πάντοτε στο πνευματικό κλίμα τής ἐποχῆς του, γιά νά σταθεροποιηθεῖ κατόπιν στά χρόνια ὅπου, πολύ νέος ἀκόμη, σπούδαζε τόν ἑλληνικό πολιτισμό στή Βόννη. Χωρίς ν' ἀποκλείουμε σάν παράγοντες ἐπιρροῆς και τίς ἐμπειρίες τής ζωῆς του, πού ξέρουμε ὅτι δέν ἦταν ἰδιαίτερα εὐτυχισμένη.

Ἄς ξαναγυρίσουμε ὁμως στον Νίτσε και στο μοτίβο τής αἰώνιας ἐπιστροφῆς. Στή Γέννηση τής Τραγωδίας κυρίως συναντᾶμε τό μοτίβο, ὅπου ή φιλοσοφική ἐνότητα των πάντων, κόσμου και ἱστορίας, φύσης και νόμου, ἑαυτοῦ και ἄλλου, συλλαμβάνεται σάν καταβύθιση (ἐπιστροφή) στίς πρωταρχικές και οὐσιώδεις δυνάμεις του κόσμου, πραγματοποιούμενη μέ τή διονυσιακή ἔκσταση. Ἐδῶ, ὁ ὀλεθρος τής «ἀρχῆς τής ἐξατομικεύσης» ἀναιρεῖται και ξαναβρίσκουμε τή φύση, ὀδύρομένη γιά τό κομμάτιασμα τής σέ ἄτομα. Ἐδῶ ὁ ἀπατηλός πέπλος τής Μάγια (κόσμος των φαινομένων) σκίζεται και ή φύση γίνεται ἀπόλυτη μονάδα. «Ἀποκαλύπτεται ή θριαμβευτική ζωή, ὅπου μέσα τής τό καθετί, τό καλό και τό κακό, είναι ὁμοια θεοποιημένα», κι ὅπου «σάν ἐνδιάμεσος (γίγνεσθαι) παρεμβάλλεται ὁ αἰσθητικός (τέχνη) κι ἀπολλώνειος κόσμος των Ὀλυμπίων Θεῶν». Ὅπου ή φύση, «πρωταρχική μονάδα κατὰφορητῆ ἀπό αἰώνιες ἀθλιότητες και γεμάτη ἀπό ἀναλλοίωτες ἀντινομίες, χρειάζεται γιά τήν ἀέναή τής λύτρωση ταυτόχρονα τή γοητεία του ὀράματος και τή χαρά τής φαινομενικότητας, στήν ὁποία φαινομενικότητα συμπεριλαμβανόμεστε ἀπόλυτα κι ὀλοκληρωτικά, ὄντας ὑποχρεωμένοι νά τήν ἀντιλαμβανόμεστε ὡς τό ἀπόλυτο ὄν, δηλαδή σάν τό ἀέναο ἐν χρόνῳ, χῶρῳ και αἰτιότητι γίγνεσθαι, μ' ἄλλα λόγια σάν ἐμπειρική πραγματικότητα». Ὅτι «ἂν γιά μιᾶ στιγμή ἀφήσουμε κατὰ μέρος τήν ἐμπειρική μας ὑπαρξη, και γενικά του κόσμου, σάν παράσταση προκαλούμενη κάθε στιγμή απ' τήν πρωταρχική μονάδα, τότε τό ὄνειρο θά πρέπει νά μᾶς φανερωθεῖ σάν ή φαινομενικότητα τής φαινομενικότητας». Γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο, «ἀπ' τό ἐσώτερο βάθος τής φύσης ἀνυψώνεται ή ἀπερίγραπτη αὐτή χαρά γιά τόν ἀφελή καλλιτέχνη και τό ἀφελές καλλιτέχνημα, πού κι αὐτό δέν είναι παρά μιᾶ φαινομενικότητα τής φαινομενικότητας». Ὁ Ραφαήλ στή «Μεταμόρφωσή» του, στο κατώτερο τμήμα του πίνακα μᾶς δίνει ὀλοφάνερη αὐτή τήν ἀπροσδιόριστη ἀναγωγή τής φαινομενικότητας σέ φαινομενικότητα, δείχνοντας τό θέαμα του αἰώνιου ἀρχέγονου πόνου πού είναι ή μοναδική ἀρχή του κόσμου». Ἐπίσης, «γιά ἐμᾶς ὁ ὑποκειμενικός καλλιτέχνης είναι ἕνας κακός καλλιτέχνης, και ἀπαιτοῦμε σέ κάθε καλλιτεχνική ἐκδήλωση και σ' ὄλους τούς βαθμούς τής τέχνης προπάντων δέ και κύρια τή νίκη πάνω στο ὑποκειμενικό, τήν

ἀπολύτρωση ἀπ' τήν τυραννία τοῦ ἐγῶ καί τήν κατασίγαση κάθε ἀτομικῆς θέλησης κι ἐπιθυμίας... τὸ ὑποκείμενο, τὸ βουλόμενο καί ἐπιδιώκον τούς ἐγωιστικούς του σκοπούς ἄτομο, μόνο ὡς ἀντίπαλος μπορεῖ νά κατονηθεῖ καί ὄχι ὡς δημιουργική αἰτία τῆς τέχνης. Τὸ ὑποκείμενο, ὅμως, ὡς καλλιτέχνης ἔχει λυτρωθεῖ πιά ἀπ' τήν ἀτομική του βούληση καί ἔχει μεταμορφωθεῖ σέ "μεσάζοντα" διὰ μέσου τοῦ ὁποῦ τοῦ ὑποκείμενο, τὸ μόνο πραγματικὰ ὑπάρχον, θριαμβεῖ καί γιορτάζει τὴ λύτρωσή του μέσα στὴ φαινομενικότητα. Γιατί ὀφείλουμε προπαντός, γιὰ αἰσχύνη καί δόξα μας, νά πεισθοῦμε πλήρως πᾶς ὅλη ἡ κωμωδία τῆς τέχνης μέ κανένα τρόπο δέν παριστάνεται γιὰ χάρη μας, γιὰ νά μᾶς βελτιώσει ἢ γιὰ νά μᾶς διαπαιδαγωγήσει, τόσο περισσότερο ὅσο δέν εἴμαστε οἱ ἀληθινοὶ δημιουργοὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου τῆς τέχνης. Βέβαια, ἔχουμε τὸ δικαίωμα νά διαλογοιστοῦμε πῶς γιὰ τὸν ἀληθινό του δημιουργό εἴμαστε πιά εἰκόνες καί καλλιτεχνικές προβολές κι ὅτι ἡ μεγαλύτερή μας δόξα εἶναι ἡ σημασία μας ὡς καλλιτεχνημάτων — γιατί μονάχα ὡς αἰσθητικό φαινόμενο μποροῦν νά δικαιωθοῦν αἰώνια ἡ ὑπαρξή κι ὁ κόσμος. Μόνο μέσα στὴν ἐνέργεια τῆς καλλιτεχνικῆς παραγωγῆς καί καθ' ὅσον ταυτίζεται μ' αὐτόν τὸν πρωταρχικό καλλιτέχνη τοῦ κόσμου, τὸ πνεῦμα γνωρίζει κάτι ἀπ' τήν αἰώνια οὐσία τῆς τέχνης. Γιατί τότε γίνεται, ὡς ἐκ θαύματος, ὅμοιο μέ τὴ θρυλική μορφή τοῦ μύθου πού εἶχε τήν ικανότητα νά στρέφει ἐντὸς τὰ μάτια της καί νά θεωρεῖ τὸν ἑαυτό της· τώρα εἶναι ταυτόχρονα ὑποκείμενο καί ἀντικείμενο, ποιητής, ἠθοποιός καί θεατής...». Θὰ δοῦμε πῶς κάτω τὴν ἀναλογία ἀνάμεσα στίς σκέψεις αὐτές τοῦ Νίτσε καί στοῦ σχήμα ταύτισης τῆς ζωῆς μέ τὸ ψεῦδος, καί τῆς τέχνης μέ τὴν ἀλήθεια, πού προτείνει ὁ Πιραντέλλο σάν τρόπο ὑπέμβασης τῆς φαινομενικότητας: ΑἰΩΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ. Σέ τί, ὅμως; Μᾶς τὸ λέει ξεκάθαρα ὁ Κλάιστ, ἕναν αἰώνα πρὶν τὸν Νίτσε, στοῦ δοκίμιό του γιὰ τὴ μαριονέτα: ἐπιστροφή τῆς ἀνθρώπινης μαριονέτας στοῦ ξύλο ἀπ' τὸ ὁποῖο κατάγεται, προκειμένου νά βρεῖ τὴ χαμένη χάρη κι ἀθωότητά της. Γραμμμένο σέ διαλόγους, τὸ κείμενο τοῦ Κλάιστ γιὰ τὴ μαριονέτα εἶναι ἀπὸ μόνο του ἕνα ἀτόφιο πιραντελλικό κομμάτι, στοῦ ὁποῦ ἐκτίθεται ἡ διαλεκτικὴ σχέση κούκλας-χειριστῆ-ζωντανοῦ ὑποκριτῆ: ἐπιστροφή στὴν πρὶν ἀπ' τὴν ἁμαρτία καί τὴν πτώση κατάσταση, στόν παράδεισο. "Ὅπου ἁμαρτία εἶναι ἡ γνώση. Στὸ δοκίμιό της «Ἡ ἀθωότητα τοῦ θηρίου κι ἡ νοσταλγία τοῦ ποιητῆ» (περ. Δρώμενα, τ. 3/4, σελ. 32-36), ἡ Πέπη Ρηγοπούλου ἐπισημαίνει τὴ συνάφεια τοῦ θέματος αὐτοῦ τοῦ Κλάιστ μέ τὸν μῦθο τοῦ χαμένου παραδείσου ἀλλὰ καί μέ τὸν κόσμο τοῦ πλατωνικοῦ σπηλαίου. Διαβάζουμε: «Στίς δύο σκηνές ὅπου διαδραματίζεται ὁ μῦθος, ὑπάρχει ἕντονο τὸ στοιχεῖο τῆς κίνησης, ἡ δὲ συγκεκριμένη κίνηση κάθε φορά εἶναι καθοριστικὴ γιὰ τὴ συνέχεια. Τὰ λάθη τῶν χορευτῶν ὀφείλονται, σύμφωνα μέ τὸν Κλάιστ, στοῦ γεγονότος ὅτι γευτήκαμε τὸν καρπὸ τοῦ δένδρου τῆς γνώσεως, τὸ μήλο. Τώρα ὁ παράδεισος εἶναι σφαλιστός, καί πίσω μας τὸ Χερουβεῖμ. Πρέπει νά κάνουμε

τὸ γύρο τοῦ κόσμου, γιὰ νά δοῦμε μήπως ἀνοίξει πάλι σέ καμιὰ μεριά. Αὐτὸ τὸ ταξίδι τοῦ κόσμου εἶναι ἕνα ταξίδι στοῦ χῶρου μέ τὴν ἐλπίδα ἀνοίγματος στοῦ χρόνου, δηλαδή στίς μνημεις, πού μᾶς θυμίζει τίς ἀναζητήσεις τοῦ Προύστ, ἕναν αἰώνα μετά. Μόνο πού στόν Προύστ τὰ πράγματα ἀντιστρέφονται. Ὁ ἀφηγητὴς ἐπιλέγει τὴν ἀκίνησια γιὰ νά ταξιδέψει στοῦ χρόνου».

"Ἄς θυμηθοῦμε ἐδῶ τὴν ἀκίνησια τοῦ παρμενίδειου ὄντος, καί τὴν κίνηση-ἀκίνησια τῆς ζωῆς, ὅπως ἐκτίθεται στόν πρόλογο τοῦ «Ἀπόφε αὐτοσχεδιάζουμε», τοῦ Πιραντέλλο: «Ἄν ἡ ζωὴ ἦταν μόνο ἀκίνησια, ζωὴ δέν θὰ ὑπῆρχε. Ἄν ἦταν μόνο κίνηση, θὰ ῥχόταν στιγμὴ πού δέν θὰ μποροῦσε νά κινήθῃ. Γι' αὐτὸ ἡ ζωὴ πρέπει νά κινεῖται καί νά μένει ἀκίνητη. Γελιέται ὁ ποιητὴς πού φαντάζεται ὅτι βρίσκει τὴ γαλήνη καί τὸ λυτρωμὸ τοῦ καθηλῶνοντας τὸ ἔργο του σέ μιά ἀμετάβλητη φόρμα... μονάχα ἕνας τρόπος ὑπάρχει νά πάρει ζωὴ ἕνα ἔργο τέχνης, πού ἔχει κιόλας τὴ φόρμα τοῦ ἀμετάβλητου: νά τοῦ δώσουμε ἐμεῖς κίνηση, ζωὴ, ἀλλιῶτικη κάθε φορά, μιά στιγμιαία ζωὴ. Ἐκείνην πού ὁ καθένας μας εἶναι ἰκανός νά τοῦ δώσει... Ἄν ἕνα ἔργο τέχνης ἐξακολουθεῖ νά ζεῖ, αὐτὸ συμβαίνει ἐπειδὴ τὸ βγάζουμε ἐμεῖς (μιλᾷ ὁ σκηνοθέτης) ἀπ' τὴ ζωὴ πού τὸ ἔχει καθηλώσει ὁ δημιουργός του. Γιατί αὐτῆς τῆς μορφῆς τῆς δίνουμε ζωικὴ κίνηση μέσα μας. Τὴ ζωὴ τῆς τὴ δίνουμε ἐμεῖς. Διαφορετικὴ σέ κάθε ἐποχῇ, ἀλλιῶτικη στόν ἕναν, ἀλλιῶτικη στόν ἄλλον. Καί πολλές ζωές, ὄχι μιά. Γιατί ἡ ζωὴ πού δίνω ἐγῶ δέν μπορεῖ ποτέ νά εἶναι ἴδια μ' ἐκείνην πού δίνει ἕνας ἄλλος. Ἡ ζωὴ πρέπει νά ὑποταχθεῖ σέ δύο νόμους πού δέν τῆς ἐπιτρέπουν οὔτε ν' ἀκίνητοποιεῖται διαρκῶς οὔτε νά κινεῖται ἀένα. Ἡ ζωὴ ὑποτάσσεται σ' αὐτούς τούς δύο νόμους, γι' αὐτὸ δέν εἶναι τέχνη. Ἡ τέχνη δέν εἶναι ζωὴ, ἀκριβῶς ἐπειδὴ μπορεῖ ν' ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ αὐτούς τούς δύο ἀντίθετους νόμους. Καί γι' αὐτὸ ἡ τέχνη εἶναι τὸ βασιλεῖο τῆς τέλειας δημιουργίας, ἐνῶ ἡ ζωὴ εἶναι ὅπως πρέπει νά εἶναι, ἀτέλειωτα διαφορετικὴ καί διαρκῶς ἐναλλασσόμενη. Ἡ τέχνη ἐκδικεῖται τὴ ζωὴ, γιατί ἡ δημιουργία της εἶναι ἀληθινὴ δημιουργία. Καί γιατί εἶναι ἀπολυτρωμένη ἀπὸ χρόνο, τυχαία συμβάντα, ἐμπόδια».

Επανέρχομαι τώρα στοῦ δοκίμιό τῆς Ρηγοπούλου πού συνεχίζει τὴν ἀνάλυση τοῦ Κλάιστ: «Μέ τὴν ἔννοια αὐτὴ ὑπάρχει ἕνα προχώρημα σέ σχέση μέ τὸν ἐγκλωβισμό στοῦ χῶρου. Εἶναι ὡστόσο ἐνδιαφέρων ὁ σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Κλάιστ: "Νά δοῦμε μήπως ἀνοίξει (ὁ κόσμος) πάλι σέ καμιὰ μεριά". Σέ τί θὰ χρησίμευε ἄραγε ἕνα ἀνοίγμα, ἂν ὄχι γιὰ νά ξαναμποῦμε μέσα; Γνώση, περιπλάνηση, ἐπιστροφή. Ἄν ὁ Κλάιστ πιστεύει σ' αὐτὴν τὴν ἐπιστροφή, τότε ἡ περιπλάνηση γι' αὐτόν σημαίνει ταξίδι πρὸς τὰ πίσω, σέ ἀρχέγονες μνημεις πού ἐγγυῶνται τὴν ἔλλειψη τοῦ ἀπτοῦ χῶρου καί χρόνου. Αὐτὴ ἐξάλλου ἡ ἐπιστροφή, ἐκτός ἀπ' τὸν βιβλικὸ μῦθο στόν ὁποῖο σαφῶς ἀναφέ-

ρεται, θυμίζει και τό πλατωνικό σπήλαιο. Έδω αυτό που έχουν δεί τό φως, δηλαδή έχουν αποκτήσει γνώση, δέν είναι δυνατόν νά ζήσουν πάλι στό σπήλαιο. Η γνώση τους στέκεται εμπόδιο νά ξαναγυρίσουν στόν κόσμο τής σκιάς και τής κούκλας. Τό ίδιο συμβαίνει και στόν Κλάιστ. Μόνο πού στόν δικό του κόσμο, θεός και ανδρείκελο έχουν σημεία έπαφής, πράγμα πού ό Πλάτων, τουλάχιστον στό σπήλαιο, άρνείται».

Είναι καιρός νά επιστρέψουμε στόν Πιραντέλλο. Θα μπορούσε άραγε κανείς νά διαβάσει στά έργα του, παράλληλα και χωρίς ν' άγνοήσει τή σχέση τους μέ τήν παράδοση του ίταλικού κουκλοθέατρου, τής κοιμμένης, τής όπερας κ.λπ., τό σχήμα εκείνο στό όποιο ή άνθρωπινη κούκλα έπειδή θυμάται τήν καταγωγή της — και θέλει νά επιστρέψει (στό ξύλο τής καταγωγής της), γίνεται (έξέλιξη, μεταμόρφωση, κίνηση) ρόλος, προκειμένου νά υπάρξει, καταργώντας μέ τήν αλήθεια τής τέχνης τό ψεύδος τής ζωής; "Αν απαντήσουμε καταφατικά σ' αυτό, μαζί μέ τούς ήθοποιούς του θιάσου του έργου «'Απόψε αυτόσχεδιάζουμε», όί όποιοι βαδίζουν πρós τό τελειούσθαι ταυτιζόμενοι βαθμιαία μέ τούς ρόλους τους, μαζί μέ τούς ήθοποιούς του θιάσου του έργου «'Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα», πού τούς βλέπουμε ν' άπορροφώνται σταδιακά άπ' τούς ήμιτελείς ρόλους: αν απαντήσουμε καταφατικά, μαζί μέ τήν Έρσίλια Ντρέι του «'Νά ντύσουμε τούς γυμνούς», αυτό τό τρομαγμένο κορίτσι πού πασχίζει νά γίνει χάρτινος ρόλος, πρόσωπο μυθιστορήματος, για νά ζήσει μιά ζωή πίο αληθινή άπ' αυτή πού τής δόθηκε· μαζί μέ τή θεατρίνα Ντονάτα του «'Νά βρεις τόν έαυτό σου», πού ανακαλύπτει τό δικό της όχι στή ζωή αλλά στήν τέχνη· μέ τά πρόσωπα του «'Έτσι είναι αν έτσι νομίζετε», ιδίως τόν Λαουντίζ πού πιστεύει ότι ό καθένας υπάρχει μόνο μέσα άπ' τήν άμφιβολία αν όντως υπάρχει· μέ τόν Έρρίκο τόν Δ', και μέ τά πρόσωπα άπ' τούς «Κανόνες του παιχνιδιού», και μέ τόσους άλλους πιραντελλικούς ρόλους, για τούς όποιους ή ζωή ταυτίζεται μέ τό ψέμα, και μόνη αλήθεια είναι ή τέχνη. "Αν απαντήσουμε καταφατικά, τότε βρισκόμαστε μπροστά σ' ένα δεύτερο έρώτημα: Πού έμπρακτα οδηγούνται οι ήρωες, αν πάρουμε κατά γράμμα τίς δηλώσεις τους αυτές περί τέχνης και περί ζωής; 'Ισχύουν σαν γενικοί κανόνες τά λόγια τους πέρα από χώρο ή χρόνο; Ποιά αποδεικτική ισχύ διαθέτουν οι συλλογισμοί τους; Αντέχουν οι πιραντελλικοί ρόλοι, μέ τό υλικό πού είναι φτιαγμένοι, στή σκηηνική δοκιμασία του αύριο;

Παίρνω σαν δεδομένο ότι αιώσιο είναι τό τραγικό. Παρά τούς ισχυρισμούς του ίδιου του Πιραντέλλο ότι τά έργα του είναι τραγωδίες, νομίζω ότι έδω βρισκόμαστε μακριά από τήν αρχαιοελληνική αντίληψη του τραγικού: γυμνές μάσκες είναι μιά άλλη όνομασία πού ό συγγραφέας έχει δώσει στό θεάτρό του. "Όπως εξηγεί ό Μάριος Πλωρίτης (Πρόσωπα του σύγχρονου δράματος), «γυμνές έπειδή μέ τά δράματα και μέ τίς κωμωδίες του ό συγγραφέας προσπαθεί νά ξεμασκαρέψει τούς ήρωές του, νά τούς άποσπάσει τό προσωπείο πού

σκάρωσαν οι ίδιοι ή τούς έχει επιβάλει ή κοινωνία. Νά τούς φέρι άντιμέτωπους μέ τόν ήθικό καθρέφτη όπου θά δούν τόν έαυτό τους στίς άπειρες αντιφάσεις του». Σωστά. 'Ο Πιραντέλλο, μπορεί νά προσθέσει κανείς, παίζει μέχρι τίς έσχατες συνέπειές του ένα ιδιότυπο παιχνίδι αυτογνωσίας. Αυτογνωσία γι' αυτόν είναι ή παραδοχή τής όριστικής και άμετάκλητης πολλαπλότητας των μορφών στόν κόσμο. Η παραδοχή, ακόμα, τής ανθρώπινης γλώσσας σαν πεπερασμένου μέσου επικοινωνίας, πού χρησιμεύει μόνο και μόνο για νά μάς βοηθήσει νά δεχτούμε τή μόνη αντικειμενικά ύπαρκτή αλήθεια, τής άσυνενοησίας μας. Στο βάθος πρόκειται για νομιναλισμό: τά πράγματα ύπάρχουν αυτά καθαυτά, όπως είναι, πριν άπ' τίς γενικές έννοιές τους, πού άποτελούν άπλά όνόματα για πολλά όμοια πράγματα. Δέν ύπάρχουν λοιπόν γενικές έννοιες αλλά μόνο επί μέρους πράγματα πού μπορούμε ν' άναγνωρίσουμε. Πράγματα πού τούς δίνουμε όνόματα για νά εϊμαστε κατόπιν σέ θέση νά τ' άναγνωρίζουμε μέ τίς αισθήσεις και μέ τήν έμπειρία. Αντίθετα μέ τήν πλατωνική-άριστοτελική αντίληψη ότι τά πράγματα εν δυνάμει περιέχουν τήν ιδεατή μορφή τους και τείνουν πρós τήν τελείωση κατά τή φύση του είδους τους (έντελέχεια). Έδω τά πράγματα δέν περιέχουν δυνάμει τήν τελειώσή τους, δέν γίνονται αυτό πού είναι. Υπάρχουν κάθε φορά όπως τά συλλαμβάνουν οι αισθήσεις μας.

Στήν αρχαιοελληνική τραγωδία ό ήρωας, πίσω άπ' τήν έτερότητα-πολλαπλότητα των μορφών, μέσα άπ' τήν έπώδυνη πορεία του πρós τή γνώση, διακρίνει τελικά τήν όντως ούσία τους προσεγγίζοντας μιά ταυτότητα πού είναι έλευθερία. Έδω, αντίθετα, βρισκόμαστε σ' ένα βασιλείο έγελιανης άναγκαιότητας, πού άνεστραμμένη μορφή της είναι ή νιτσειική ταύτιση μέ τήν άρχή.

Γνωρίζοντας τόν έαυτό του μέ τίμημα τόν έκμηδενισμό του έαυτού του, έπειδή μιά τέτοια γνώση περιέχει έξ όρισμού τήν υπέρβαση, τήν ύβρη, ό τραγικός ήρωας βρίσκει τελικά τό πρόσωπό του· όχι τήν άνώδυμη μάζα και τή σιωπή τής άνόργανης ύλης-φύσης. 'Ο Οιδίπους άνακαλύπτοντας τό φονιά του Λάιου βρίσκει ταυτόχρονα τόν έαυτό του, γίνεται ό τραγικός Οιδίπους. Η 'Ηλέκτρα, άναγνωρίζοντας τόν άδερφό της 'Ορέστη πού είναι τό έτερόν της, γίνεται ή τραγική 'Ηλέκτρα, ή δυνάμει φόνισσα τής μάνας της, πού είναι. Μέσα άπ' τήν πράξη αντίστασής της στήν τυραννία του Κρέοντα, ή 'Αντιγόνη γίνεται ή 'Αντιγόνη πού είναι.

Στόν Πιραντέλλο ή αυτοαναγνώριση του ήρωα σημαίνει, αντίθετα, ταύτιση μέ τό προσωπείο. Πρόκειται άσφαλώς για μιάν άποθέωση του ύποκειμενισμού, όπου «τό ύποκείμενο σαν καλλιτέχνης έχει λυτρωθεί πιά άπ' τήν άτομική του βούληση κι έχει μεταμορφωθεί σέ μεσάζοντα, διά μέσου του όποιου τό ύποκείμενο, τό μόνο πραγματικά ύπάρχον, θριαμβεύει και γιορτάζει τή λύτρωσή του μέσα στήν ύποκειμενικότητα

τα». Φορώντας τό προσωπέο ή βγάζοντάς το, ό ήρωας του Πιραντέλλο γίνεται όχι ό,τι δυνάμει είναι, αλλά ό,τι νομίζουν οί άλλοι ότι είναι, ή ό,τι πιστεύει ό ίδιος προς στιγμήν για τόν έαυτό του ότι είναι. 'Η μορφή έδω είναι δεύτερη ουσία τών όντων. 'Η άριστοτελική έντελέχεια για τήν όποία κάναμε λόγο πριν, ή ιδιότητα του έργου τέχνης νά περιέχει έν δυνάμει και στήν πρώτη σύλληψή της άπ' τό δημιουργό της τό είναι της, έδω άνατρέπεται. 'Ολη ή άγωνιώδης προσπάθεια της δυτικής σχέψης νά ξεπεράσει τόν άριστοτελισμό τούς τελευταίους δύο αιώνες έχει καταναλωθεί στήν πάλη νά υπερκεραστεί φιλοσοφικά ή έντελέχεια, μέ διάφορες νοητικές κατασκευές. Μέ τήν έγελιανή διαλεκτική του σχήματος θέση-άντίθεση-σύνθεση, ή μέ τή φιλοσοφία του ύπαρξισμού στίς ποικίλες εκφάνσεις της, μέχρι νά καταλήξουμε στό άτοπον του σαρτρικού αξιώματος «ή ύπαρξη προηγείται της ουσίας», τό όποιο λύνει τό πρόβλημα μέ μία ταυτολογία. Μεταφερόμενο σ' έπίπεδο σκηνης αυτό τό αξίωμα, άλλος τρόπος για νά πούμε ότι τό φαινόμενο προηγείται του όντος, θίγει μέ τή σειρά του τό ζήτημα της κίνησης και άκίνησίας τών όντων, οδηγώντας πίσω στον Παρμενίδη και στίς διαφορετικές έρμηνείες του άπ' τή Δύση. Δέν άποφεύγουμε μιάν αντίφαση: άν δεχτούμε ότι ή ύπαρξη-μορφή προηγείται της ουσίας, δεχόμαστε τότε ότι τό έργο τέχνης, σάν μέρος της ύλικής τάξης του κόσμου, είναι κι αυτό ό,τι γίνεται. "Οχι ότι γίνεται αυτό πού είναι. Στήν περίπτωση όμως αυτή, ή έννοια του γίγνεσθαι κυριολεκτικά άνασκολοπιζεται. Βρισκόμαστε ήδη στήν καρδιά του προβλήματος πού δέν είναι άλλο άπ' τήν ψευδοπαρμενίδεια διαλεκτική τών νεότερων χρόνων. 'Η πορεία άπ' τό φαινόμενο στήν ουσία εκμηδενίζεται, άκριβώς επειδή μέ τά πεπερασμένα μέσα τών αισθήσεων συλλαμβάνουμε τήν κίνηση σάν άπό και προς, ή δέ νόηση αυτή καθαυτή, περιβεβλημένη ανθρώπινα χαρακτηριστικά, προσπαθεί έπίσης νά τοποθετήσει τό είναι σέ τόπο, χρόνο και αίτια. Τό πρόβλημα παύει νά ύφίσταται άπ' τή στιγμή πού θά δεχτούμε ότι και τό είναι διαθέτει σκοπό (Σ. Ράμφος). Συμβολή στήν όλη προβληματική άποτελεί και ή ένδιαφέρουσα έρμηνεία του δύσκολου άποσπάσματος 5 του ποιήματος του Παρμενίδη άπ' τόν Γιάννη Τζαβάρα (Τό ποίημα του Παρμενίδη, έκδ. Δόμος, 'Αθήνα 1980). Τό άπόσπασμα: «Ούτε γάρ άν γνοίης τό γε μή έόν· ού γάρ άνυστόν· ούτε φράσαις» (γιατί ούτε θά μπορούσες νά βιώσεις τό μή έόν, πράγμα άκατόρθωτο, ούτε και μπορείς νά τό εκφράσεις). 'Ο Τζαβάρας: «Ούτε μέ τέτοια (κοινότυπη) έμπειρία καθίσταται προσιτό τό παρμενίδειο όν, ούτε γίνεται διόλου λόγος για τά καθημερινά συναντώμενα παρόντα και άπόντα όντα. 'Η παρμενίδεια έμπειρία έχει τό στοιχείο της άποκάλυψης, της θειικής άναγκαιότητας πού είναι τόσο προφανής ώστε δέν έχει νόημα νά δεχτεί αντίρρηση και άναίρεση. Μόνο μέ άποκαλυπτική μέθοδο είναι προσιτό τό έόν...».

'Η δυτική μεταφυσική, μεταμφιεσμένη στήν ουσία πρακτική σχέψη, συλλαμβάνει, αντίθετα, τό έόν σάν

πράγμα έν τόπω, χρόνο, αίτιότητα, πού, σέ κάθε περίπτωση, ούτε γίνεται αυτό πού είναι, ούτε είναι αυτό πού γίνεται. Είναι αυτό πού είναι κάθε φορά, παγιδεύοντάς μας σέ μία στατικότητα πού θέλει νά όνομάζει τόν έαυτό της διαλεκτική, άπλώς και μόνο για νά διασκεδάσει τήν πλήξη πού προκαλεί ή άκίνησία τών όντων ή για νά εκβιάζει κάποτε τήν ιστορία νά προχωρεί (σέ κύκλο). "Οπου, όμως, τό τραγικό στοιχείο κάποτε εμφανίζεται εκδικητικό. Τό τραγικό στοιχείο, πού στά έργα του Πιραντέλλο άφίσταται. Για νά πούμε ότι ύφίσταται, θά πρέπει νά δούμε τό σχήμα πού διέγραφα πού πάνω (ή ανθρώπινη κούκλα θυμάται τήν καταγωγή της και θέλει νά έπιστρέψει) υπερβατικά, σάν μετάβαση άπ' τό μή όν στό όν, ειδικότερα δέ νά θεωρήσουμε τό «θυμάται τήν καταγωγή της» σάν γεγονός κείμενο πέραν της κοινότητας έμπειρίας. 'Εντελώς ειδικά, τό «θέλει νά έπιστρέψει» σάν έν δυνάμει ένέργεια έντός και εκτός ταυτόχρονα της άτομικής βούλησης. Μιλώντας μέ όρους παραστασιολογικούς, οί «σπάγγοι», τά νήματα πού κινούν τ' ανθρώπινα νευρόσπαστα του Πιραντέλλο θά πρέπει νά είναι κατά κάποιο τρόπο εμφανείς στους θεατές. 'Ενδεχομένως δέ, θά πρέπει σάν τραγική πλάνη (άμαρτία) τών ήρώων του νά θεωρήσουμε τήν ίδια τή μεταλλαγή του σχήματος ζωής πού επιχειρούν (βίος = ψεύδος, τέχνη = αλήθεια). "Ισως θά έπρεπε νά βλέπαμε τόν ίδιο τόν Πιραντέλλο σάν «πρόσωπο» τών έργων του στίς παραστάσεις, «έξαρτώμενο» άπό νήματα νά κινεί άλλα νήματα, καλύπτοντας μέ τήν ένδιάμεση παρουσία του τό υπερβατικό κενό της όποιας «πτώσης» και έξωσης άπό παραδείσους άθωωτήτων. Ν' άντικρίσουμε στή σκηνή τόν ίδιο τόν Πιραντέλλο, σάν αίτιο της δράσης τών ήρώων του και «κινούν άκίνητον». Σάν ένα άπό τά πρόσωπα, τό κύριο, τών δραμάτων του. Τότε μόνο θά έχουμε πρό όφθαλμών τό «άμάρτημα» του σύγχρονου ανθρώπου πού, βαφτίζοντας τά τεχνήματά του ως «πρόοδο», «έπιστήμη», «ιδεολογική συνέπεια» κ.λπ., έφτασε όπου έφτασε. Τό νά συμμετάσχει και ό ίδιος ό Πιραντέλλο, μεγάλος άπατημένος του αιώνα μας κι ένα άπ' τά τραγικότερα πρόσωπα-προσωπεία του, στίς παραστάσεις τών ιδίων τών έργων του, ιδού τό μέγιστον μάθημα!

«Τό βαλκανικό ζήτημα καί τό βαλκανικό κομμουνιστικό κίνημα 1918-1939»

του Ἀλέκου Παπαπαναγιώτου, ἐκδ. Θεμέλιο,
Ἀθήνα 1992

του Γιώργου Μαργαρίτη

Ὁ Ἀλέκος Παπαπαναγιώτου μᾶς ἔχει συνηθίσει σέ μία ἐργασία μεθοδική, ἀθόρυβη, περίπου διακριτική. Ἡ πολύχρονη παραμονή του στό ἐξωτερικό —πολιτικός πρόσφυγας— τοῦ ἐπέτρεψε τήν πρόσβαση σέ ἱστορικές πηγές, σέ ὑλικά πού ἐλάχιστοι στή χώρα μας εἶχαν ποτέ τήν εὐκαιρία, ἢ τή διάθεση, νά γνωρίσουν. Ἡ γνώση βαλκανικῶν γλωσσῶν καί προπαντός ἡ κατανόηση ἀνθρώπων καί πολιτισμῶν προσθέτουν ἀρετές στό ἔργο του.

Τό τελευταῖο του βιβλίο ἀσχολεῖται μέ ἱστορίες «παλιές» καί ἐπίκαιρες. «Παλιές» ὄχι γιατί ἀναφέρονται σέ περασμένες δεκαετίες —ὄχι τόσο μακρινές— ἀλλά γιατί ἀσχολοῦνται μέ κινήματα, πολιτικά σχήματα, πού ἡ σημερινή ἐπικαιρότητα βιαστικά καί πιεστικά ἐνταφιάζει. Δέν τά θεωρεῖ «τῆς μόδας» δηλαδή. Ἐπίκαιρες γιατί τά προβλήματα ἐκείνου τοῦ καιροῦ φαίνονται καί σημερινά, ἄν καί μέ μία προσεκτική προσέγγιση θ' ἀνακαλύπταμε ἴσως ὅτι τά κοινά σημεῖα δέν εἶναι τόσο ἄφθονα ὅσο τό λεξιλόγιο παραπλανητικά μᾶς βεβαιώνει.

Οὐσιαστικά τό μικρό αὐτό σέ ὄγκο βιβλίο μελετᾷ μία μικρή πτυχή ἐνός τεράστιου ζητήματος. Τή στάση ἐνός κοινωνικά ἀνατρεπτικοῦ πολιτικοῦ σχήματος, τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, ἀπέναντι σέ ἰδεολογίες καί πολιτικές πρακτικές πού ἱσοπεδῶνουν καί ἐνοποιοῦν τήν κοινωνία, ὑποτάσσοντας τίς ἐσωτερικές τῆς ἀντιθέσεις σέ κοινούς παρονομαστές,

μεταθέτοντας τίς κοινωνικές ἐντάσεις σέ κοινή ἀπέχθεια καί μίσος γιά τόν γείτονα, γιά τήν γειτονική κοινωνία. Κομμουνισμός καί ἐθνικισμός. Ἐννοίες πού συγκλόνισαν τόν εἰκοστό αἰῶνα. Ὁ ὁποῖος, ἄς σημειώσουμε, ἔχει ὀκτώ πολυτάραχα χρόνια νά διανύσει ἀκόμα.

Ἐπειδή τό ζήτημα εἶναι μεγάλο καί σοβαρό, ἔχει ἰδιαιτέρη ἀξία γιά τήν κατανόησή του ἡ ἐπί μέρους διαύγεια. Καί ἡ τελευταία δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει ὅπου ἡ ἐνασχόληση μέ τό ἄλλοτε γίνεται κάτω ἀπό καθεστῶς φανατισμοῦ, φόβου, μονομέρειας. Νά ἔνα πρῶτο σημεῖο πού ἡ μικρή μελέτη τοῦ Παπαπαναγιώτου μᾶς προσφέρει. Μέ τήν ἀνάγνωσή της ἀνοίγουμε λίγο τήν πόρτα τῶν γειτόνων. Ἄνακαλύπτουμε ὅτι καί αὐτοί ἔχουν ἱστορία, ἔχουν σχέδια καί προθέσεις, ὅτι ἡ πολιτική σέ ἐπίμαχα ζητήματα ὅπως τό Μακεδονικό στηρίζεται σέ πολλούς παράγοντες, κοντινούς ἢ μακρινούς, καί δέν συνοφίεζται στό σχῆμα καλοῖ-κακοῖ, ὁ «λευκός ἐλληνισμός» καί οἱ «μαῦροι» πού τόν ἐπιβουλεύονται¹. Πολύ περισσότερο ὅταν στούς «γείτονες» δέν συμπεριλάβουμε μόνο γλώσσες, λαούς καί πολιτισμούς ἀλλά καί ἰδέες. Ἡ μελέτη μᾶς ξεναγεῖ σέ λογικές πού δέν δεσμεύτηκαν στόν καιρό τους μόνο ἀπό τό πρόβλημα τῆς «ἐθνικῆς ἀποκατάστασης» —ἢ τῆς «ἐθνικῆς ἐκκαθάρισης-ὁμογενοποίησης», εἶναι πολύ κοντά αὐτά στά Βαλκάνια— ἀλλά πού ὑπέταξαν τίς ἐννοίες αὐτές στίς προοπτικές τῆς παγκόσμιας κοινωνικῆς ἐπανάστασης, πού

συλλογίστηκαν ὄχι μέ βάση τόν ἐπακριβή χωρισμό τῶν ἐθνικῶν οἰκοπέδων —παραδοσιακά αὐθαίρετα στή γειτονιά μας— ἀλλά μέ βάση τό ἀνθρώπινο γένος. Καί δέν εἶναι καθόλου ἄχρηστο νά τά θυμόμαστε αὐτά.

Μία δεύτερη προσφορά τοῦ μικροῦ αὐτοῦ βιβλίου εἶναι ἡ προσεκτική παρακολούθηση τοῦ δύσκολου αὐτοῦ ξεκαθαρίσματος. Ποῦ σταματοῦσε, δηλαδή, στίς σκέψεις τῶν πρωταγωνιστῶν —ἀτόμων ἢ ὀργάνων— τοῦ καιροῦ ἐκείνου ἡ ἐπαναστατική σκέψη καί πού ἄρχιζε ἡ καλυμμένη ἐθνική διεκδίκηση. Τά σημεῖα τοῦ ἐκχυδαΐσμου τῶν μεγάλων στρατηγικῶν δηλαδή. Δύο παρατηρήσεις ἐδῶ: τή μὴ δυτικοευρωπαϊκή κοινωνική δομή τῶν βαλκανικῶν κρατῶν, πού ἔκανε

1. Μὴ σπεύσει κανεὶς νά πεῖ ὅτι αὐτά εἶναι αὐτονόητα. Θά σᾶς διηγηθῶ ἕνα ἀνέκδοτο: Πρόσφατα, πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη τῆς χώρας μας διόρθωσε ἐλαφρά τόν κατάλογο ταξινόμησης τοῦ Κογκρέσου μεταφέροντας βιβλία πού ἀφοροῦν τήν πρόσφατη ἱστορία τοῦ μακεδονικοῦ χώρου ἀπό τόν κωδικό DR (= Ἀνατολική Εὐρώπη, Βαλκανικὴ Χερσόνησος) στό λῆμα DF (= ἐλληνικὴ ἱστορία). Τό ἀποτέλεσμα ἦταν καταπληκτικό. Βιβλία πού πραγματεύονται λ.χ. τήν ἱστορία τῆς οἰκογένειας Delchev καί τό τέλος τῆς πόλης τοῦ Kukush (πάνω στά ἐρείπια τῆς κτίστηκε τό γνωστό μας Κιλκίς), ἢ ἄλλα πού μιλοῦσαν γιά τήν ἐξέγερση τοῦ Ἰλιντεν ἢ τή δράση ἀναρχικῶν ἢ σοσιαλιστῶν κομιτατζήδων βρέθηκαν μέρος τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας! Ὡς τί; Προφανῶς ὡς «ἀτυχήματα» τοῦ ἔθνους (μας)...

εὐθραυστη τή συγκρότηση ταξικῶν καί πολιτικῶν ἀνατρεπτικῶν κινήματων καί πού μετέτρεπε εὐκολα τίς ἰσορροπίες πού κτίζονταν γύρω ἀπό τό ἀγροτικό ζήτημα. Τή γειννίαση, γεωγραφική καί προπαντῶς ἱστορική, τῆς τότε μητρόπολης τῆς ἐπανάστασης, τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως, καί τήν συνεπακόλουθη ἐξάρτηση τῶν βαλκανικῶν ἐπιλογῶν ἀπό τή δική της πολιτική.

Στούς τομεῖς αὐτούς τό βιβλίον θά ἔπρεπε νά περιμένει τή συνέχισή του. Συνέχιση πού θά ὑποβοηθοῦσε ἢ προσφυγή στήν ἐντυπωσιακά πλούσια διεθνή βιβλιογραφία, πιά ἀπόμακρη, ἄρα πιά σφαιρική στήν ἐκτίμηση τῶν προβλημάτων. Ποιά ἦταν ἡ αἰτία τῆς «εὐκολίας» ἀλλαγῆς χαρακτῆρα κινήματων ὅπως ἡ ΕΜΕΟ; Νά δεχτοῦμε τήν παντοδυναμία μιᾶς ἀόριστης καί τελικά κενῆς «ἐθνικῆς ἰδεολογίας», ἢ μήπως πρέπει στίς κοινωνίες μέσα νά ἀναζητήσουμε λόγους καί αἰτίες αὐτῶν τῶν μεταμορφώσεων; Ἐνα ἐνδεικτικό παράδειγμα ἴσως βοηθήσει στόν προσδιορισμό αὐτῶν τῶν κατευθύνσεων.

Παρά τίς τρομερές πιέσεις πού δέχθηκε στά 1903-1908, στή διάρκεια τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων καί τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, παρά τήν ἀνταλλαγή τῶν πληθυσμῶν καί τόν μαζικό ἐκπατρισμό μελῶν της, παρά, τέλος, τήν ἐγκατάσταση προσφύγων ἀπό τή Μικρά Ἀσία καί τή ριζική μεταβολή τῆς ἐθνολογικῆς σύνθεσης τοῦ ἑλληνικοῦ τμήματος τῆς Μακεδονίας, ἢ σλαβόφωνη ἢ σλαβομακεδονική μειονότητα παρέμενε ἀριθμητικά ἰσχυρή στή δεκαετία τοῦ 1920 ἐντός τῶν ἑλληνικῶν συνόρων². Παρά τή σημασία της ὅμως, ἐλάχιστα ἀναμείχθηκε στήν ἀλυτρωτική ἐκστρατεία τῆς ΕΜΕΟ πού τόσο ἔντονα τάραξε τόν ἴδιο ἐκεῖνο καιρό τίς περιοχές τῆς

Γιουγκοσλαβικῆς Μακεδονίας. Γιατί; Μήπως ἐπειδή κυριαρχοῦσε στούς κόλπους τῆς ομάδας αὐτῆς μία φιλελληνική διάθεση; Κάτι τέτοιο δέν φαίνεται πιθανό καί τό ἀντίθετο ἀποδεικνύεται τόσο ἀπό τή μαζική ἐθελοντική στρατεύση τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν στά 1916-1918 στόν βουλγαρικό στρατό, ὅσο καί ἀπό τίς μαζικές — καί ἐπικίνδυνες — αὐτομολήσεις σλαβόφωνων στρατεύσιμων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ πρὸς τόν τουρκικό στρατό στή Μικρασία ἢ πρὸς τόν ἰταλικό στήν Ἀλβανία, δέκα χρόνια ἀργότερα. Γιατί λοιπόν ἡ ἀπουσία ἀνάλογης ἀναταραχῆς στήν τόσο εὐαίσθητη στά χρόνια ἐκεῖνα περιοχή αὐτή;

Τό κοινωνικό παρεμβαίνει ἐδῶ γιὰ νά μᾶς δώσει τίς ἀπαντήσεις του. Στή βάση τῆς ἀντίθεσης τῶν Σλαβομακεδόνων μέ τούς γείτονες ἢ τούς δυνάστες τους — στή βάση δηλαδή τῆς συνειδητοποίησής τους σάν κάτι τό διαφορετικό καί γιατί ὄχι σάν μία ἄλλη ἐθνότητα — βρισκόταν τό ἀγροτικό πρόβλημα. Ἡ φεουδαρχική πραγματικότητα, συχνά μάλιστα μέ ξένους, Ἀλβανούς, Τούρκους, δυνάστες πού ἔχανε τόν Λένιν νά βλέπει στά 1912 ὡς βαλκανικό πρόβλημα «τῆν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν ὄλων τῶν ἐθνότητων» ὅταν ὄλοι οἱ ἄλλοι μέ τή λέξη πρόβλημα ἐννοοῦσαν τή διανομή τῆς Μακεδονίας καί τῆς Θράκης. Ἡ ἀσφυξία πού ὁ κοινωνικά μειωμένος — σχεδόν ἀποκλειστικά ἀγροτικός — σλαβομακεδονικός πληθυσμός ἐνιωθε τούς ἔφερε γιὰ πολλά χρόνια κοντά στά ἀγροτικά κινήματα τῆς Βουλγαρίας, μέ τά ὁποῖα οἱ ὀργανώσεις τους συμπορεύτηκαν ἢ καί συγχωνεύτηκαν γιὰ μεγάλο διάστημα. Στή δεκαετία τοῦ 1920 ὅμως, ἡ ἀνταλλαγή πληθυσμῶν ὤθησε τήν Ἑλλάδα στήν ὀλοκλήρωση μιᾶς περίπου ἀπόλυτης ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης. Ὁ κοινωνικός παρονομαστής τοῦ μειονοτικοῦ καί ἐθνικοῦ αὐτοῦ προβλήματος μετριάστηκε ἀπό τήν ἐδῶ μεριά τῶν συνόρων, πράγμα πού δέν ἔγινε στήν ἀπό ἐκεῖ πλευρά, στή Γιουγκοσλαβική Μακεδονία. Ἐτσι ἔχουμε ἐντονη αὐτονομιστική ἀναταραχή ἀπό

τῆν μιά, δισταγμούς καί ἠρεμία ἀπό τήν ἄλλη.

Μέ ἄλλα λόγια αὐτό πού ὁ Παπαπαναγιώτου κάνει μέ ἰδιαίτερη προσοχή στήν κορυφή, ἐκθέτοντάς μας τίς διαδοχικές ἀπόψεις, θέσεις καί ἀποφάσεις, χρειάζεται, γιὰ νά εἶναι κατανοητό καί πλήρες, νά ἐπεκταθεῖ στό ἐσωτερικό τῶν ἐνδιαφερόμενων κοινωνικῶν. Ἐν ὄχι, τότε μᾶς γεννιέται ἡ ἐντύπωση πῶς μία «ἀφελής» ἡγεσία τῆς Κ.Δ. ὀδήγησε στήν αὐτοκτονία τά κομμουνιστικά κινήματα τῶν βαλκανικῶν κρατῶν (σ. 62 κ.έ.). Ἐν στή βουλγαρική καί κοσσοβίτικη (ἐπιτρέψτε τόν νεολογισμό) ἐπένδυση δέν δοῦμε «ἐθνικές» προτιμήσεις — ὅσο κι ἂν αὐτές ὑπάρχουν σέ λανθάνουσα μορφή — ἀλλά ἐπιλογές κοινωνικῶν μετώπων, δημιουργία ἀγροτικοῦ κινήματος, τότε οἱ θέσεις τῆς Κ.Δ. ἀποκτοῦν ἄλλη σημασία. Καί μία τέτοια θεώρηση βγάξει κι ἐμᾶς, τούς δύστυχους μελετητές τῆς ἱστορίας ἀπό τήν ἀνάγκη νά καταφύγουμε στό ἀνόητο σχῆμα τῆς ἀνθελληνικῆς πρόθεσης γιὰ νά ἐξηγήσουμε τά συμβαίνοντα.

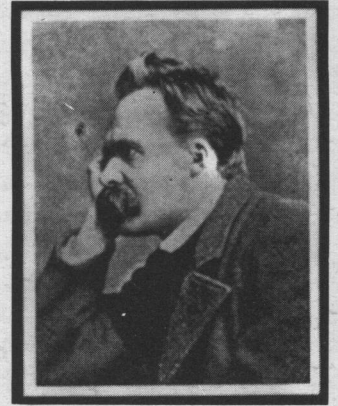
Μέ τήν εὐχή νά συνεχίσει ἡ κουβέντα πάνω σέ ὅλα τά σημαντικά πού ἡ ἐργασία τοῦ Ἀλέκου Παπαπαναγιώτου μᾶς ταξινομήσε.

2. Ὅπως δὴποτε σαφῶς πάνω ἀπό 100.000 ἄτομα σέ συμπαγεῖς θύλακες ὅσο καί ἂν οἱ σχετικές στατιστικές — ἑλληνικές, γιουγκοσλαβικές, βουλγαρικές — εἶναι ἐλάχιστα πειστικές.

«Μαθήματα γιά τήν παιδεία»

Friedrich Nietzsche, μετάφραση. πρόλογος, σημειώσεις Ροές, Ἀθήνα 1988, σ. 217

N.M. Σκουτερόπουλου, έκδ.

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλιᾶ

Τό βιβλιαράκι αὐτό εἶναι ἕνα μικρό διαμάντι τό ὅποιο, τουλάχιστον κατά τή γνώμη μου, γίνεται σήμερα καί ἐξαιρετικά ἐπίκαιρο. Πρόκειται γιά τή σειρά τῶν πέντε διαλέξεων, μέ τόν γενικό τίτλο «Περί τοῦ μέλλοντος τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων μας», πού ἔδωσε ὁ Νίτσε στή Βασιλεία στίς ἀρχές τοῦ 1872, μετά ἀπό πρόσκληση μιᾶς τοπικῆς μορφωτικῆς ἐταιρείας. Νά σημειώσουμε ὅτι ὁ Νίτσε, ἄν καί μόλις 28 χρονῶν, ἦταν ἤδη τρία χρόνια καθηγητής τῆς κλασικῆς φιλολογίας στό ὁμώνυμο Πανεπιστήμιο τῆς πόλης. Τό ἔργο του ἩΓένεση τῆς Τραγωδίας εἶχε κυκλοφορήσει λίγους μήνες πρίν, ἀλλά πληροφορίες γιά τήν ὑποδοχή του ἀκόμη δέν ὑπῆρχαν. Οἱ κλασικοί φιλόλογοι, μέ πρῶτον τόν ἐπίσης νεαρό τότε Βιλαμόβιτς, δέν εἶχαν ἀκόμη ἐξαπολύσει τήν καταλυτική τους ἐπίθεση. Αὐτές καί ὅλες οἱ ἄλλες πληροφορίες πού ἀφοροῦν τή δομή καί τά συμπραζόμενα τῶν πέντε διαλέξεων καί οἱ ὅποιες εἶναι ἀναγκαῖες γιά νά κατανοηθεῖ τόσο τό ἐν γένει πλαίσιο τῶν διαλέξεων αὐτῶν ὅσο καί ἡ θέση τους στό ὅλο ἔργο τοῦ Νίτσε παρουσιάζονται μεστά, ἀλλά καί μέ μιᾶ οὐσιαστική λιτότητα πού δέν βαραίνει ἀνώφελα τό κείμενο, στόν πρόλογο καί στίς σημειώσεις τοῦ Νίκου Σκουτερόπουλου. Δέν χρειάζεται νά μάς ἀπασχολήσουν ἐδῶ περισσότερο.

«Περί τοῦ μέλλοντος τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων μας»: Ὁ τίτλος εἶναι ἐν πολλοῖς παραπλανητικός, γιατί ὁ Νίτσε δέν ἔχει νά προτείνει πρόγραμμα, στόχους καί τά συναφή, δέν σκιαγραφεῖ κανένα ὄραμα δημοκρατικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, καί τό μέλλον τόν ἀπασχολεῖ μόνο ρητορικά. Οἱ διαλέξεις συνι-

στοῦν ἀπλῶς μιᾶ κριτική πού θίγει καίρια τίς ρίζες τῶν ὑπαρχόντων ἐκπαιδευτικῶν θεσμῶν καί πρῶτα ἀπ' ὅλα αὐτές τοῦ κλασικοῦ γερμανικοῦ γυμνασίου τῆς ἐποχῆς του.

Τά περιθώρια ἀνάγνωσης πού ἐπιτρέπουν οἱ τρέχουσες ἀπόψεις (ὄχι μόνον ἀριστερές ἢ «ἀριστερές») δέν ἀφήνουν ἄλλη δυνατότητα ἀπό τό νά χαρακτηρίσουμε τή θέση ἐκφορᾶς τῶν διαλέξεων ὡς ἀντιδραστική καί μάλιστα ἀκραία: τό κείμενο τοῦ Νίτσε συνιστᾶ ὁλόκληρο ἕνα πύρινο ἐπιχείρημα ἐναντία σέ μιᾶ παιδεία πού ἐπιδιώκει ἀπλῶς νά ὑπηρετήσῃ τό λαό καί τόν τόπο συνδέοντας τήν ἐκπαίδευση μέ τήν παραγωγή, ἐνῶ οἱ κρίσεις του γιά τό γερμανικό γυμνάσιο καί τό γερμανικό πανεπιστήμιο μποροῦν νά συνοψισθοῦν στό ὅτι αὐτό καί δέν ἔχει ὀρθώσει ἀρκετούς φραγμούς πρὸς τό ἐξωτερικό του καί καλλιεργεῖ παράλληλα μιᾶ ὑπερβολική ἐλευθερία ἔκφρασης στό ἐσωτερικό του. Σάν νά μήν ἔφτανε αὐτό, ἡ πραγματική μόρφωση γιά τόν Νίτσε μπορεῖ νά ἀφορᾶ μόνον τούς ἐκλεκτούς ἐνῶ ἔργο τῶν πολλῶν δέν πρέπει νά εἶναι ἄλλο ἀπό τή σκληρή δουλειά πού θά προετοιμάζει συνειδητά τήν ἔλευση καί θά συνδράμει ἀποφασιστικά τήν προστασία τῶν πνευματικῶν ὁδηγῶν καί ἡγητόρων. Ἄν ὑπάρχει μιᾶ «θετική» πρόταση στό κείμενο, αὐτή δέν εἶναι ἄλλη ἀπό ἕναν ἐκπαιδευτικό θεσμό ὁ ὁποῖος θά προφυλάσσει τούς ἐκλεκτούς πού θά τόν ἐπανδρῶνουν (ἄς μέ συγχωρήσουν οἱ φεμινίστριες, ἀλλά ὁ Νίτσε θεωρεῖται μισογύνης) ἀπό τήν τύρβη καί τή χυδαιότητα τῆς περιβάλλουσας ἀγορᾶς, ἐξασφαλίζοντας τίς συνθήκες γιά νά ἐπιτελέσουν αὐτοί τό δημιουργικό τους ἔρ-

γο ἀπερίσπαστοι. Τέλος, ἄν προσθέσουμε τή διάχυτη σέ ὅλο τό κείμενο ἀνησυχία τοῦ συγγραφέα γιά τόν καθημερινό εὐτελισμό τῆς γλώσσας, τίς συχνές ἀναφορές του στό αὐθεντικό γερμανικό πνεῦμα πού πρέπει νά ἀνακτηθεῖ καί τή θέση του ὅτι ἡ μόρφωση ταυτίζεται αὐστηρά μέ τή φιλοσοφία, τήν τέχνη καί, πάνω ἀπ' ὅλα, μέ τήν οὐσιαστική ἀρχαιογνωσία, τότε εἶναι περίπου προφανές ὅτι ἀκόμη καί ὁ κ. Μπαμπινιώτης θά ξεχνοῦσε τίς διαφορές του μέ τόν κ. Κακριδῆ, τόν κ. Μαρωνίτη καί τήν κ. Φραγκουδάκη καί θά συμμαχοῦσε εὐχαρίστως μαζί τους γιά νά ἀντιταχθεῖ σέ μιᾶ τόσο ὑπερβολικά ἀντιδραστική θεώρηση.

Κι ὅμως. Τά πράγματα δέν εἶναι ὑποχρεωτικῶς ἔτσι. Ἡ, μᾶλλον, δέν εἶναι ἔτσι. Ἀπλῶς οἱ τρέχουσες ἀπόψεις περί παιδείας, ἐκπαίδευσης καί μόρφωσης (παράδοξα ἐνιαῖες μόλις μία στρώση κάτω ἀπό τίς θορυβώδεις, ὑποτίθεται πολιτικές, ἀντιθέσεις πού τίς κάνουν νά διαφωνοῦν κάθετα) μαζί μέ ὅλα τά συναφή συμπαρομαρτοῦντα, παρελκόμενα καί παρακολουθήματα μάς ἔχουν ἀναγκάσει νά ξεχάσουμε, σωστότερα μάς ἔχουν ἐπιβάλλει νά ἀπωθήσουμε τίς δικές μας προσωπικές ἐμπειρίες, τίς δικές μας νεανικές ἐμπειρίες γιά ὅ,τι μπορεῖ νά συγκροτεῖ ἀφετηρία ἑνός γόνιμου στοχασμοῦ «γιά τό μέλλον τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων μας». Τό κείμενο τοῦ Νίτσε αὐτές ἀκριβῶς τίς ἐμπειρίες μάς ὑποχρεώνει νά ἀνασύρουμε καί, τουλάχιστον σέ ὅ,τι μάς ἀφορᾶ, εἶναι αὐτές οἱ ἐμπειρίες πού συγκροτοῦν τήν πραγματική θέση ἐκφορᾶς του. (Γιατί ὁ Νίτσε εἶναι πάντα ὁ ἔφηβος-φιλόσο-

φος. "Όχι μόνον γιατί η φιλοσοφία του έλκει τούς εφήβους επειδή μιλάει από τή σκοπιά τους." Όχι γιατί γίνεται έτσι ο φιλόσοφος τής εφηβείας. "Αλλά γιατί είναι αυτός που μετέτρεψε τά όπλα τής εφηβείας σε φιλοσοφική δύναμη. Γιατί κατέστησε τήν ίδια τήν εφηβεία ώριμη φιλοσοφική δύναμη).

Ποιοί είμαστε έμεις; "Απλώς οί τής ημετέρας παιδείας μετέχοντες, αυτοί που άνέβηκαν τά σκαλιά τών καθ' ήμās εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και λογίζονται κατά τούτο μορφωμένοι. Ποιές είναι αυτές οί έμπειρίες; Για νά τίσ ξαναβρούμε χρειάζεται να καταβάλουμε κόπο. Δηλαδή να προσπαθήσουμε να ξεχάσουμε και αυτά που μάθαμε ή δέν μάθαμε στά εκπαιδευτικά μας ιδρύματα, και αυτά που ύποστήκαμε για νά μάθουμε, και αυτά που μάθαμε για νά άντιμετωπίσουμε αυτά που μās ανάγκαζαν να ύποστούμε. Συγχρόνως, να προσπαθήσουμε να αποβάλουμε όλες τίσ απόψεις μας περί παιδείας, εκπαίδευσης και μόρφωσης, όλες τίσ απόψεις περί του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος, περί τής δομής και τής λειτουργίας, περί του έκσυγχρονισμού και του έκδημοκρατισμού τών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μας, όλες τίσ απόψεις, επιφάνειες απόψεων και ψήγματα απόψεων, που υίοθητήσαμε σχεδόν χωρίς να τό καταλάβουμε μόνο και μόνο γιατί κυκλοφορούσαν και έμοιαζαν να άπαντούν σχεδόν αυτόματα, δηλαδή χωρίς να χρειαστεί να μοχθήσουμε για να τίσ κάνουμε δικές μας, στίς άπορίες που είχαμε ή μās επέβαλλαν. Μέ μιά λέξη, χρειάζεται να μεταφέρουμε τούς έαυτούς μας εκεί, λίγο πριν ή λίγο μετά από τίσ Πανελλαδικές, τίσ Πανελλήνιες ή τίσ Γενικές Έξετάσεις, όταν τό τί είμαστε και τό τί θά γίνουμε παιζόταν πραγματικά και είχαμε συνείδηση ότι παιζόταν πραγματικά.

Τί συνέβαινε τότε; "Αν άφηθήσουμε τίσ δουλείες που επέβαλε ή άπόσταση που διανύσαμε, άν τοιμήσουμε να θυμηθούμε, θά αναγνωρίσουμε ότι ήταν ή εποχή όταν, «ντυμένοι με τίσ φανταχτερές πολύχρωμες στολές — μιά χαρά που μόνο ο φοιτητής μπορεί να τήν απολαμβάνει άκόμη, άφου όλα τά άλλα ντυσίματα είναι πιά τόσο σκυθρωπά», ανακαλύπταμε λίγο λίγο τόν έαυτό μας και τόν κόσμο, όταν μεθούσαμε από μιά αίσθηση άπορίας, μιάς άπο-

ρίας συναρπαστικής που πιά μπορούσαμε σχεδόν να διατυπώσουμε. "Ήταν ή εποχή που συναντούσαμε για πρώτη φορά τά μεγάλα όνόματα και τά μεγάλα έργα του στοχασμού, τής επιστήμης και τής τέχνης, και αισθανόμαστε ότι μπορούσαμε να τά άγγίξουμε. Κι αυτό που θέλαμε ήταν να μαθητεύσουμε κοντά τους. "Ήταν ή εποχή που βλέπαμε να χαράζον άχνά μπροστά μας διαφορετικά μονοπάτια που όλα έδιναν τήν ύπόσχεση ότι θά όδηγήσουν στό να καταλάβουμε τόν κόσμο και τή δική μας θέση σ' αυτόν. Πώς θά μās όδηγήσουν στό να δημιουργήσουμε. Και διαστάζαμε να διαλέξουμε άνάμεσά τους, γιατί θέλαμε να τά άκολουθήσουμε όλα. "Ήταν ή εποχή τής άπορίας και του θαυμασμού.

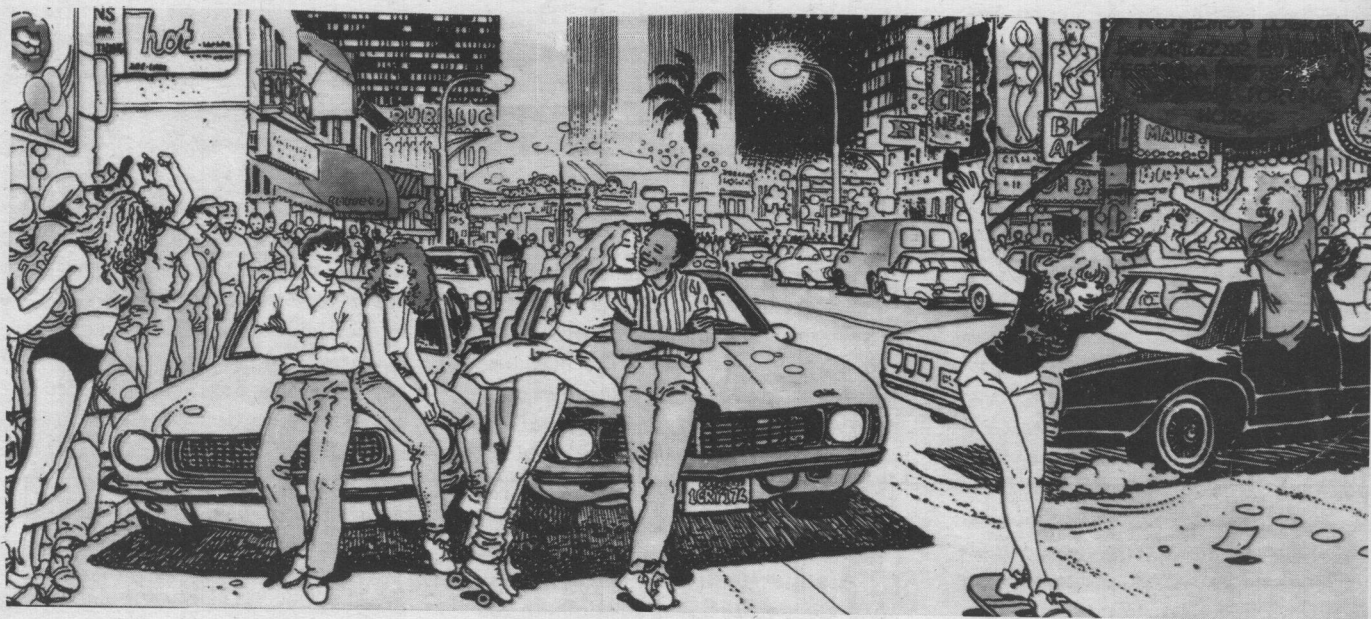
Δέν πιστεύαμε τότε ότι τά ξέραμε όλα και είχαμε βαθιά συναίσθηση του έωλου τών στοιχειωδών άκόμη απόψεών μας. Δέν είχαμε τήν οίηση να ζητάμε τήν αυτοτέλεια τής δικής μας άδιαιμόρφωτης άκόμη σκέψης. "Αν ή έλευθερία τής έκφρασης σήμαινε τότε κάτι για μās, αυτό δέν ήταν άλλο από τήν έλευθερία να αναζητήσουμε τόν έπαρκή δικό μας δάσκαλο, τόν δάσκαλο που μπορούσαμε να έμπιστευθούμε, αυτόν στον όποιο είμαστε έτοιμοι να άφοσιωθούμε χωρίς όρους και με όλες μας τίσ δυνάμεις. Πραγματικά «πρωταρχική και άμεση ανάγκη μας» δέν ήταν άλλη από τό να βρούμε τόν «πνευματικό όδηγό μας» και «να άκολουθήσουμε μιά γεμάτη ένθουσιασμό πορεία πίσω από τά βήματά του».

"Αν δέν μās πλημμυρίσουν και δέν μās παραλύσουν οί ένοχές, θά ύποχρεωθούμε —δύσκολα— να όμολογήσουμε ότι όντως αυτή ή συναρπαστική άπορία, αυτός ο θαυμασμός, αυτή ή «πρωταρχική και άμεση ανάγκη» δέν χαρακτήριζε ποτέ όλους άνεξαιρέτως όσοι είχαν τήν ίδια ήλικία με μās. Πράγματι ύπήρχαν τότε και έξακολουθούν άκόμη να ύπάρχουν μεγάλες διαφορές. "Όφείλουμε δηλαδή να όμολογήσουμε ότι, όπως είχαν και όπως έχουν άκόμη σήμερα τά πράγματα, ή μόρφωση όντως «ξεκινά από ένα στρώμα άέρινο που βρίσκεται πολύ πιό πάνω από τή σφαίρα τής ανάγκης, του άγώνα για τήν ύπαρξη, τής ένδειας».

'Αλλά γιατί ένοχές; Τί μās έμποδίζει να αναζητήσουμε τούς λόγους —

κοινωνικούς, ψυχολογικούς ή όποιους άλλους— γι' αυτές τίσ άνισότητες και να πολεμήσουμε με όλες μας τίσ δυνάμεις τά αίτια που τίσ γεννούν και τίσ αναπαράγουν; Δέν είναι βέβαιο ότι αυτός ειδικά ο άγώνας, όπως όλοι άλλωστοι οί άγώνες, χρειάζεται μόρφωση; Δέν είναι βέβαιο ότι οί ένοχές έδω δέν βοηθούν κατά κανένα τρόπο αυτός που θέλουν αλλά έμποδίζονται «από τόν άγώνα για τήν ύπαρξη» να έχουν σχέσεις μαζί της; Και ότι αυτές δουλεύουν μόνο τούς χάριν τή φοβούνται γιατί τούς άπειλει; "Ο Νίτσε μάλιστα θά προσέθετε ότι είναι η μνησικακία (τό *ressentiment* τών ύστερότερων γραπτών του) αυτών τών τελευταίων που κατόρθωσε να εκμεταλλευτεί με πανουργία τήν έμφυτη ευγένεια (τό έτυμολογικό παρελθόν τόσο τής πανουργίας όσο και τής ευγένειας δέν θά χανόταν για τόν Νίτσε) όσων ήθελαν τή μόρφωση και μπορούσαν να τή φτάσουν για να τούς δημιουργήσει και να τούς καλλιεργήσει αυτές τίσ ένοχές, στό όνομα τής δημοκρατίας και με στόχο εκείνη τή γενική ίσοπέδωση που επιτρέπει στους μέτριους και στους μνησικακούς να επιπλεύσουν. Και άν έτσι έχουν τά πράγματα, γιατί να μην άποδεχθούμε τήν ευθύνη ότι είμαστε τότε όντως οί έκλεκτοι; "Εστω και μόνο για να άναρωτηθούμε τί κάναμε αυτή τήν ευθύνη στό μεταξύ.

Στό μεταξύ οί μνησικακοί επικράτησαν. Τόσο πολύ ώστε να τρομάζουμε μπροστά σε κάθε ιδέα που αναζητά τό τί είναι και τί μπορεί να είναι ουσιαστική μόρφωση, να καλύπτουμε τόν τρόπο μας με εκείνες τίσ απόψεις που άπωθούν από τή μνήμη τίσ ίδιες τίσ δικές μας γόνιμες έμπειρίες και, επιπλέον, δικαιολογούν αυτή τήν άμνησία, με τίσ απόψεις που άπαγορεύουν τίσ ιδέες. Σήμερα έχει επικρατήσει απ' άκρου εις άκρον ή τάση που είχε ήδη έντοπίσει ο Νίτσε τό 1872 και ή όποία, από τή μιά μεριά, «επιδιώκει τή μεγαλύτερη δυνατή διάδοση τής παιδείας» (όλοι πρέπει να μπορούν να γράφουν εύάγωγες έκθέσεις ιδεών) και, από τήν άλλη, τόν ριζικό «περιορισμό» της. Πρόκειται για τήν άθλια ψευδομόρφωση, τής όποίας πρότυπο είναι ο έξειδικευμένος έπιστήμονας, ο όποιος, πριν άρχίσει να έξειδικεύεται, όφείλει να είναι σε θέση να εκ-

θέτει —μέ εισαγωγή, κύριο μέρος και επίλογο— τό κοινωνικό πρότυπο πού τόν προορίζουν νά γίνει. Σήμερα «ή έλλειψη γνώσεων γιά καθετί πού βρίσκεται πέρα από έναν ειδικό τομέα προβάλλεται ως ένδειξη ευγενικής ολιγαρχείας» ενώ τό κενό συμπληρώνεται από «έκεινή τήν κοινωνική ομάδα πού παρεμβλήθηκε σάν γλοιώδης κόλλα ανάμεσα στίς έπιστήμες, δηλαδή τούς έφημεριδογράφους» γιατί όντως σήμερα «οί ιδιότυποι μορφωτικοί στόχοι τής έποχής μας κορυφώνονται στήν έφημερίδα».

Μέ αυτά τά δεδομένα, όσο βρισκόμαστε άντιμέτωποι μέ «τήν ιδιοτέλεια πού επιτρέπει στήν παιδεία νά υπάρχει μόνο έφ' όσον είναι χρήσιμη στό κράτος», όσο αναλογιζόμαστε τήν «καταλήστευση τών νεανικών μας χρόνων», όσο συνειδητοποιούμε ότι ή δέσμευσή μας σέ μία δέσμη ή τό ισοδύναμό της ήταν ό κυριολεκτικός βιασμός τής «πρωταρχικής και άμεσης ανάγκης μας», ό βιασμός πού τήν υπέταξε στό ασφυκτικό στεγανό μιās ανούσιας βιοποριστικής εξειδίκευσης γιά τήν όποία, επιπλέον, όταν αναγκαζόμαστε νά τήν διαλέξουμε «έλευθερα», δέν ξέρουμε ούτε είμαστε σέ θέση νά ξέρουμε απολύτως τίποτε, τότε «άφετηρία τής φιλοσοφίας μας δέν είναι πιά ό θαυμασμός άλλα κατ' ανάγκη γίνεται ή φρίκη».

Ή φρίκη, λοιπόν, γιά τήν «καταλή-

στευση τών νεανικών χρόνων» πού συνεχίζεται μέ έντεινόμενους ρυθμούς μάς καλεϊ νά αφήσουμε γιά μία στιγμή στήν άκρη τίς απόψεις μας γιά τούς ισχύοντες νόμους και τίς ρυθμίσεις πού θά τούς βελτιώνουν —γιά τήν εισαγωγή ή όχι τών αρχαίων στά γυμνάσια, γιά τή δωρεάν παιδεία και τούς περιορισμούς της, γιά τόν ένα ή τούς δύο κύκλους σπουδών, γιά τό άνεξέλεγκτο τής εξουσίας τών πρωτοβάθμιων καθηγητών, γιά τήν εξέλιξη του ΔΕΠ και τούς όρους της —δηλαδή νά αφήσουμε πρós στιγμήν στήν άκρη —γιά νά τό πολεμήσουμε κατόπιν πιό αποτελεσματικά— τό κράτος και τίς σύμφυτες ιδιοτέλειές του, και νά αναζητήσουμε πραγματικές, μεστές ιδέες γιά τό τί είναι μόρφωση και ποιό πρέπει νά είναι, σέ αυτή τή βάση, τό «μέλλον τών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μας». Ό Νίτσε προβάλλει μέ περισσή παρρησία τίς δικές του και μάς προκαλεϊ.

Νά ποιά είναι μέ δυό λόγια ή πρόκλησή του:

Πρώτον, προϋπόθεση όλων είναι ή γλώσσα: «Ήν δέν φτάσετε νά αισθανεστε φυσική άηδία γιά όρισμένες λέξεις και έκφράσεις πού τίς έχουμε συνηθίσει από τά δημοσιογραφικά φύλλα, πάψτε νά πασχίζετε γιά μόρφωση». Από κεί και πέρα, ό πραγματικός δάσκαλος «όφείλει νά δείξει γραμμή πρós

γραμμή μέσα στά κείμενα τών κλασικών συγγραφέων πόσο προσεχτικά και τοίς μετρητοίς πρέπει νά έκλαμβάνουμε κάθε φράση. Θα πρέπει νά υποχρεώνει συνεχώς τούς μαθητές του νά διατυπώνουν ξανά και ξανά και κάθε φορά πιό καλά τήν ίδια σκέψη και θά σταματήσει μόνο όταν οί λιγότερο προικισμένοι αισθανθούν ιερό δέος γιά τή γλώσσα και οί πιό ταλαντούχοι ευγενικό θαυμασμό». Κι αυτό γιατί «ό,τι όνομάζουμε κλασική παιδεία έχει μία μόνο σωστή άφετηρία: τόν σοβαρό και αυστηρό έθισμό στή χρήση της μητρικής γλώσσας».

Δεύτερον, ή ίδια ή κλασική παιδεία δέν ταυτίζεται ούτε μέ τόν φιλολογικό σχολαστικισμό ούτε μέ τή δημοσιογραφική πολυπραγμοσύνη. Ή μόρφωση δέν έχει τίποτε νά κάνει ούτε μέ βαρύγδουπες κοινοτοπίες ούτε μέ τις έλαφρότητες τής γνώμης και τής δήθεν έλεύθερης έκφρασης. Μόρφωση σημαίνει πάνω άπ' όλα ουσιαστική ύποταγή. «Ή υποταγή και έθισμός στήν ύπηρεσία τής μεγαλοφυΐας». Ήν δέν θέλουμε νά τήν σταθμίσουμε, υπάρχουν τρία κριτήρια: «Ή έφεση πρós τή φιλοσοφία, τό ένστικτο γιά τήν τέχνη και, τέλος, ή σχέση μέ τήν έλληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, πού είναι ή χειροπιαστή κατηγορική προσαγή κάθε πνευματικού πολιτισμού».

Τρίτον, αυτή ή έφεση, αυτό τό ένστικτο και αυτή ή σχέση καλλιεργούν-

ται και αναπτύσσονται μέσα σε έναν παιδαγωγικό θεσμό ό οποίος δεν έχει τίποτε να κάνει με την στείρα ακαδημαϊκή έλευθερία της ανεματίστης γνώμης, ή οποια, στο όνομα μιας κίβδηλης αυτότελειας, αναπαράγει και επιτείνει την ευτέλεια. Πρόκειται για έναν θεσμό που στηρίζεται στην αρχή του ότι «χρειάζονται μεγάλοι όδηγοί» και ότι ή μόρφωση ξεκινάει από την ύποταγή στα έργα τους. Ο θεσμός αυτός οφείλει να είναι σε θέση να «προσφέρει σκοπούς, δασκάλους, μεθόδους, πρότυπα, συντρόφους».

Τέταρτον και τελευταίο, τό να είναι κανείς έπαρκώς μορφωμένος συνεπάγεται ότι αυτός «δεν έχει μεγάλη ιδέα για τη μόρφωσή του αλλά αντίθετα τη βλέπει με καταφρόνηση». Αυτό είναι κάθε στιγμή έτοιμος να προχωρήσει παραπέρα, γιατί ή μόρφωση δεν κατακτιέται ποτέ όριστικά. Είναι ένας δρόμος χωρίς τέλος.

Αυτή είναι ή πρόκληση του Νίτσε. Και κανείς, ούτε ό ίδιος, δεν μάς υποχρεώνει να υποκλιθούμε μπροστά στα όσα ίσχυρίζεται και να δα δεχτούμε ως έχουν. Αντίθετα, αυτές δεν ζητάει τίποτε λιγότερο από τούς αναγνώστες του παρά να «άφανίσουν τό βιβλίο του με την πράξη τους και να τό κάνουν να ξεχαστεί». Αλλά ή πρόκληση παραμένει: έχουμε έμεϊς σήμερα, 120 χρόνια μετά τις διαλέξεις του Νίτσε, σωστότερες, πιό ώριμες, πιό άκμαϊες, πιό σύγχρονες, πιό πλούσιες, πιό ολοκληρωμένες ιδέες για τό τί είναι μόρφωση; Έχουμε ξεπεράσει, μέσα στα 120 χρόνια που μεσολάβησαν, την «πνευματική φτώχεια της παιδαγωγικής σκέψης του καιρού» του; Ποιός θά τολμήσει, και με τί έπιχειρήματα, να άπαντήσει καταφατικά;

Και ιδού γιατί τό βιβλιαράκι με τις διαλέξεις του Νίτσε γίνεται σήμερα έξαιρετικά έπικαιρο. Ο νέος νόμος για την Ανώτατη Έκπαίδευση είναι κυριολεκτικά αντίδραστικός όχι τόσο λόγω των ρυθμίσεων που προβλέπει όσο γιατί μεταθέτει τό πρόβλημα σε ένα έδαφος που είναι σήμερα πιό ουσιαστικά έξαντλημένο: τό έδαφος που δεν μπορεί να συντηρήσει παρά εκείνου του τύπου τις αντιπαραθέσεις τις όποιες ό νόμος-πλαίσιο του ΠΑΣΟΚ και τά όσα μεσολάβησαν από την ψήφισή του είχαν

έν πολλοίς άπωθήσει στο περιθώριο της πανεπιστημιακής ζωής. Οι διαλέξεις του Νίτσε δείχνουν άνάγλυφα ότι όσο συνεχίζεται ή «καταλήστευση των νεανικών χρόνων», όσο ό φοιτητής συνδέεται με τό πανεπιστήμιο «μόνον με τό αύτι» —και αυτό στην καλύτερη περίπτωση—, όσο δεν υπάρχουν ιδέες (όχι γνώμες) και σύγκρουση ιδεών (όχι άπόψεων) για τό τί είναι και τί πρέπει να είναι, σήμερα και έδω, ουσιαστική μόρφωση, ως προς τί αύτη διαφέρει και σε τί πρέπει να διαφέρει από την έπαγγελματική κατάρτιση, όσο δεν διατυπώνονται σχέδια και δεν αναπτύσσονται κινήματα, ναί, κινήματα, με άξονα τέτοιες ιδέες, τότε ή προσφιλής στους δημοσιογράφους «κρίση» της παιδείας (της όποιας την αναπαραγωγή οι ίδιοι προωθούν συστηματικά με τη μεγαλύτερη δυνατή συνέπεια) θά διαιωνίζει τον κύκλο της και θά βαθαίνει. Τό προηγούμενο νομικό καθεστώς, επειδή είχε επιβάλει μια κάποια ήρεμία στο πανεπιστήμιο, μπορούσε ίσως να επιτρέψει την έστω δειλή, την έστω στοιχειώδη γέννηση τέτοιων ιδεών. Τό παρόν νομοθέτημα υποχρεώνει τούς πάντες, διδάσκοντες και διδασκομένους, καλούς και κακούς, ύψηλόβαθμους και χαμηλόβαθμους, δεξιούς, άριστερούς, κεντρικούς και άδιάφορους, να τυρβάσουν περι άλλα, τά εν πολλοίς άνούσια. Για να έμποδίσει άκριβώς τέτοιες ιδέες από τό να υπάρχουν.

Τελειώνοντας, λυπάμαι που έχω να θίξω ένα ζήτημα χωρίς να έχω πάρει εκ των προτέρων την άδεια του ένεχομένου, αλλά τό βιβλιαράκι που έχω μπροστά μου με υποχρεώνει. Ίσχυρίζομαι λοιπόν, στο βαθμό που τά δικά μου κενά και ή δική μου άγνοια μου επιτρέπουν να άποφαινομαι σχετικά, ότι ή μετάφραση των διαλέξεων του Νίτσε, ό πρόλογος και οι σημειώσεις του μεταφραστή είναι άψογα μέσα στην ευστοχία, τη λιτότητα, την ουσιαστική σεμνότητά τους. Όπως είναι και όλοκληρη ή δουλειά του Νίκου Σκουτερόπουλου. Τόν Νίκο Σκουτερόπουλο γνωρίζω μόνο εκ όψεως. Γνωρίζω όμως ότι αυτός είναι πανεπιστημιακός δάσκαλος. Με όλο τό βάρος που είχε ή λέξη πριν ευτελιστεί. Και τολμώ ένα έρώτημα, τό όποιο, είμαι ευτυχώς βέβαιος, τόν θίγει: τό νομικό καθεστώς που διέπει

—και διέπει— τό έλληνικό πανεπιστήμιο προβλέπει μια θέση για τόν Νίκο Σκουτερόπουλο που να αντιστοιχεί πραγματικά σε όσα προσέφερε και σε όσα συνεχίζει να προσφέρει; Δηλαδή του παρέχει τά άντικειμενικώς έλάχιστα εκείνα μέσα που του επιτρέπουν να εξακολουθεϊ, κατά τό δυνατόν άπρόσκοπτα και άπερίσπαστος, να αναπτύσσει τό έργο του; Και, τελευταία έρώτηση, τό «μέλλον των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μας» δεν συναρτάται και με την άπάντηση στο έρώτημα αυτό;

Κι ένα ύστερόγραφο λίγο μίζερο. Γιατί αύτη ή έκδοτική προχειρότητα σε ό,τι άφορά τά δύο συμπληρωματικά κείμενα του Νίτσε (αυτά δεν διακρίνονται από τό κείμενο των πέντε διαλέξεων με μια λευκή σελίδα ή έναν ευκρινή τίτλο, ενω σωστά τά παρουσιάζει ό μεταφραστής από κοινού άλλα ύπαινίσσεται ό πίνακας περιεχομένων, οι σημειώσεις του μεταφραστή ξεχάστηκαν να τυπωθούν κ.λπ.); Και γιατί τό περιτύλιγμα του βιβλίου είναι ένα επιθετικό καταπράσινο έξώφυλλο —με όλίγες νύξεις κόκκινες και έλαφριές πινελιές μαύρου— τό όποιο παραπέμπει ευθέως σε βιβλία που προορίζονται εκ κατασκευής μόνο για τά καροτσάκια;

Σημείωση: Οι φράσεις που βρίσκονται μέσα σε διπλά εισαγωγικά άνήκουν στο υπό συζήτηση κείμενο του Νίτσε. Όστόσο, για τις άνάγκες του δικού μου κειμένου, άλλαξα αρκετές φορές τη σύνταξη και συχνά έφτιαξα νέες φράσεις κάνοντας κολάζ από τμήματα φράσεων του Νίτσε που βρίσκονται σε διαφορετικά σημεία του κειμένου του. Τουλάχιστον κατά τη δική μου γνώμη, δεν πρόδωσα έτσι ό,τι θα μπορούσε να άποκληθεϊ “πνεύμα” του συγγραφέα.

Άρσιτείδης Μπαλτάς

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΡΙΤΣΟΣ: Άνέκδοτα ποιήματα
ΝΙΚΟΣ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ: Άνέκδοτα έπιστολές
Σχολιασμός, παρουσίαση: Μάρθα Άτσιώτη

ΒΙΚΤ. ΘΕΩΔΩΡΟΥ:
Πόηση
Γ. ΠΑΤΙΑΝΕ:
Συζήτηση
Φ. ΔΡΑΚΟΝΤΑΕΙΔΗΣ:
Άνταρσία και
Ίσως
ΚΑΡ. ΔΑΡΒΙΝΟΣ:
Γρή του Πιερρί
ΑΝΤ. ΤΣΕΧΟΦ:
Άγαστη
Σ. Α. ΠΑΛΤΙ:
Πόηση
Α. ΚΟΚΚΙΝΟΣ:
Λογοτεχνία, Συναγέ

ΛΕΥΤ. ΠΟΤΑΙΟΣ:
Συζήτηση
Μ. ΠΡΑΤΙΚΑΚΗΣ:
Συζήτηση, Ποίημα
Σ.Β. ΣΑΛΠΑΣΚ:
Τό μαύρο
φύσμα
ΓΚΥ ΝΤΕ ΜΗΔΕΑΝ:
Τό βραχίολο
ΕΝΤ. ΔΙΜΟΝΟΒ:
Σταυροσταυ
Α. ΠΑΡΘΕΝΗΣ:
Πόηση
Τ. ΓΟΥΔΑΛΗΣ:
Προσευχή

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 63

‘Ο Νίκος Κούνδουρος μιλάει για τή «Μπαλάντα ενός δαιμονισμένου»

συνέντευξη στόν Γιώργη Πελαντάκη

Στήν ιστορία του ελληνικού κινηματογράφου σημαντική θέση κατέχει ή μορφή του Νίκου Κούνδουρου. ‘Ο Κούνδουρος παρουσιάζεται στήν ελληνική όθόνη μέ τήν ταινία του «‘Η μαγική μας πόλη». ‘Ακολουθεϊ ό «Δράκος», ταινία διεθνώς αναγνωρισμένη, τήν όποία μάλιστα ό Φρανσουά Τρυφώ άποκαλεϊ «φίλμ συναρπαστικό μέ ποιητική έμπνευση, πού φτάνει σέ στιγμές άληθινής έκστασης». ‘Ο ίδιος ό Νίκος Κούνδουρος, μέ τό χαρακτηριστικό ύφος του λόγου του, δηλώνει γι’ αυτό τό έργο του αλλά και γιά τόν ελληνικό κινηματογράφο: «‘Ο “Δράκος” ήταν ή ταινία πού έμελλε μέ διάφορες περιπέτειες νά πάρει τή θέση πού πήρε μέσα στήν ελληνική γραμματεία και όχι στήν κινηματογραφική γραμματεία, τήν όποία περιφρονώ βαθύτατα. Δέν χαμαρώνω καθόλου πού κάνω ταινίες. Έχω πλήρη συναίσθηση ότι μέσα σέ μία έποχή πού οι άλλοι χώροι τής σκέψης, του στοχασμού, τής τέχνης δόξασαν και δοξάστηκαν, ό κινηματογράφος παρέμεινε φελλίζων στά χέρια ανθρώπων οι όποιοι δέν συλλάβανε καθόλου ούτε τά σημάδια των καιρών ούτε τό ρόλο πού θά μπορούσαν νά ‘χουν παίξει. Δέν κατάφερε μέχρι σήμερα ό κινηματογράφος, εκτός έλαχίστων εξαιρέσεων, νά ακολουθήσει σέ τίποτε τους άλλους Έλληνες διανοούμενους και καλλιτέχνες στήν άγωνιακή τους προσπάθεια νά σηκώσουν τόν ήλιο σ’ αυτό τόν τόπο δύο πόντους επάνω. Εΐμαστε στό περιθώριο τής ελληνικής παιδείας, κακομαθημένα παλιόπαιδα, φιλάρεσκα, άτάλαντα τίς πιό πολλές φορές, θορυβώδη μικρά πιράνχας, πού θέλουν νά καταβροχθίσουν τό βόδι πού ‘πεσε μέσα στό ποτάμι».

Στή συνέχεια ακολουθοϋν οι ταινίες: «Οι παράνομοι», «Τό ποτάμι», ή πολυβραβευμένη «Μικρές ‘Αφροδίτες»,

τό «1922» και «Τό μπορντέλο».

Μιλώντας κανείς γιά τόν Νίκο Κούνδουρο, θά μπορούσε νά σταθεϊ σέ δύο βιογραφικά του στοιχεία, των όποιων ή σφραγίδα είναι παρούσα σ’ όλο τό κατοπινό του έργο. Τό πρώτο είναι ή σχέση του μέ τήν έξουσία αυτού του τόπου και τό δεύτερο ή θητεία του στις εικαστικές τέχνες. ‘Ο Κούνδουρος είναι πυχιούχος τής ‘Ανωτάτης Σχολής Καλών Τεχνών, και άσφαλώς ή εικαστική αντίληψη του πλάνου μοιιάζει τήν κινηματογραφική του γραφή. Τά κάδρα του Κούνδουρου —όπως γράφει ό Γ. Σολδάτος— είναι προσεγμένα εικαστικά μέχρι τήν τελευταία τους λεπτομέρεια και οι συνθέσεις τους παρουσιάζουν άσυνήθιστη γιά τόν ελληνικό κινηματογράφο πλαστικότητα.

Τόν Νίκο Κούνδουρο τόν συνάντησα κατά τή διάρκεια του μοντάζ τής ταινίας πού έτοιμάζει τά δύο τελευταία χρόνια και έχει τόν τίτλο: «‘Η μπαλάντα ενός δαιμονισμένου». Μέσα στήν ένταση και τό πάθος αυτής τής δουλειάς, μου παραχώρησε αυτή τή συνέντευξη.

Γ.Π.: Νίκο, μετά από σπουδαίες και πολυβραβευμένες ταινίες, όπως οι «Μικρές ‘Αφροδίτες», «Οι παράνομοι», «Τό ποτάμι», «‘Η μαγική μας πόλη», «‘Ο Δράκος», πού θεωρήθηκαν σταθμοί γιά τόν ελληνικό κινηματογράφο και απέσπασαν κολακευτικές κριτικές από Ευρωπαίους κριτικούς και σκηνοθέτες, κάνεις μία στροφή πρός τήν ιστορία. “Έτσι, έχουμε ταινίες όπως τό «1922», τό «Μπορντέλο» και τώρα τήν «Μπαλάντα ενός δαιμονισμένου». Στίς προηγούμενες φαίνεται νά ενδιαφέρεσαι ν’ άκούσεις τά βήματα τής ιστορίας και νά άφουγκραστείς τήν άνάσα της. Σ’ αυτές τίς ταινίες ή έπιζητούμενη σχέση κινηματογράφου και ιστορίας άπαντάει

σ’ ένα αίτημα, πού είναι τό αίτημα γιά μία νέα ιστορία, ή όποία δέν παραθέτει άπλώς γεγονότα πού πλαισιώνουν κάποιο σημαντικό γεγονός ή κάποια σημαντικά πρόσωπα —στρατάρχες, βασιλείς, μάχες, συνθήκες κ.λπ.— αλλά είναι μία προσπάθεια νά περάσουμε από τό άτομικό στό συλλογικό, σέ συνολικά φαινόμενα, σέ συλλογικές νοοτροπίες· νά δοϋμε δηλαδή τό παρελθόν, τήν κοινωνία του παρελθόντος, στό σύνολο των αναφορών της. Δέν βλέπεις τόν κινηματογράφο ως έποπτικό μέσο διδασκαλίας τής ιστορίας. “Έτσι, σήμερα και μετά τίς σκηνές πού είδα στό στούντιο κατά τή διάρκεια του μοντάζ και τά όσα άκουσα από σένα, περιμένω μέ άγωνία τή νέα σου ταινία. Σέ μία συνέντευξή σου μάλιστα, πού διάβασα προχθές, άνέφερες ότι αυτή είναι ή ταινία τής ζωής σου και ότι μετά από αυτήν θά μπορούσες νά μή γυρίσεις τίποτε άλλο. Τί άκριβώς διαπραγματεύεται ή ταινία σου; Πώς και τί ήταν αυτό πού σ’ έκανε νά άσχοληθείς μέ τόν Λόρδο Μπάυρον;

Ν.Κ.: Μοϋ γίνεται συχνά αυτή ή έρώτηση: Γιατί ό Μπάυρον; Γιατί άκόμα μία ταινία μνήμης; Γιατί τώρα; Στο γιατί ό Μπάυρον δέν μπορώ νά άπαντήσω. Πρίν από δύο χρόνια γιορτάστηκαν τά διακόσια χρόνια από τή γέννησή του. Αυτό είναι ένας πρώτος έρεθισμός. Τότε κάποιος φίλος από τήν ‘Αγγλία, πού είχε μαζέψει ύλικό γιά τή ζωή του Μπάυρον, ήρθε και μοϋ πέταξε τήν πρώτη ιδέα — μέ έρέθισε. ‘Ο Μπάυρον είναι ένα πρόσωπο μυθικό μέσα στήν άγωγή μου, τήν έφηβική άγωγή μου. Και δέν έννοώ ό Μπάυρον ό εικοσάχρονος, ό νεαρός έφηβος Μπάυρον, ό σχεδόν έφηβος Μπάυρον, πού είχε έρθει στήν ‘Αθήνα, έρωτεύτηκε τή μικρή Τερέζα Μακρή, έγραψε τό περίφημο τραγούδι «Σ’ άγάπώ, άγάπη μου,

σ' ἀγαπῶ» καί ἔμεινε βέβαια στήν ἑλληνική ἱστορία γιά τόν φιλελληνισμό του, γιά τά γιακαδάκια Μπάυρον καί τόν πασίγνωστο ρομαντισμό του. Ὑπάρχει ἕνας ἄλλος Μπάυρον, πολύ λιγότερο γνωστός σ' αὐτούς πού δέν ἔχουν λόγο νά τόν γνωρίσουν: εἶναι ὁ τελικός Μπάυρον, ὁ ὄριμος Μπάυρον τῶν 35-36 χρόνων, πού ἤρθε τόν Γενάρη τοῦ '24 στήν Ἑλλάδα, στό Μεσολόγγι, καί πέθανε τρεῖς μήνες ἀργότερα ἀπό κρύωμα, χωρίς ἥρωισμό. Αὐτός ὁ Μπάυρον, ὁ τραγικός Μπάυρον, ὁ Μπάυρον πού ἡ θυσία του ἔμεινε ὡς μῦθος ἑλληνικός, εἶναι πού μέ ἀπασχόλησε πολύ.

Λίγοι γνωρίζουν ὅτι ὁ Μπάυρον δέν ἤρθε στήν Ἑλλάδα μονάχα σάν κομιστής τοῦ ἀγγλοελληνικοῦ κοιμιτάτου. Ἦρθε στήν Ἑλλάδα κουβαλώντας μαζί του τό θάνατο — τό θάνατό του. "Ἦθελε νά πεθάνει." Ἀς ποῦμε λοιπόν ὅτι εἶναι μιά μεγαλειώδης αὐτοκτονία ὁ ἐρχομός τοῦ Μπάυρον στήν Ἑλλάδα. Ἀπό γράμματα πού ἄφησε, ἀπό πολυάριθμα γράμματα σέ φίλους καί ἀπό τά ἡμερολόγια τῶν ἀνθρώπων πού του συμπαραστάθηκαν στίς τελευταῖες του στιγμές, ξέρομε βήμα πρὸς βήμα ὅλη τήν πορεία τοῦ Μπάυρον ἀπό τότε πού ἔφτασε στήν Ἑλλάδα, πού ἔμεινε ἔξω ἀπό τά σύνορα τοῦ Μεσολογγίου στή νησιά τοῦ Ἰονίου ἕξι μῆνες, διστάζοντας νά περάσει στήν Ἑλλάδα πού κατασπαράζοταν τότε ἀπό ἐμφύλιες διαμάχες. Τελικά, πέρασε στό Μεσολόγγι. Συνάντησε τόν Μαυροκορδάτο, ὁ ὁποῖος τόν ἔκανε στρατηγό, ἔκανε μεγαλεπήβολα σχέδια — ἐπιθετικά σχέδια, δέν πρόλαβε νά πραγματοποιήσει τίποτα, πέθανε ἀπό κρυολόγημα καί ἀπό ἀνοησίες ἴσως τῶν γιαιτρῶν καί ἀπό ἀδεξιότητες, λίγες βδομάδες ἀργότερα.

Ὁ τελικός θάνατος εἶναι ἕνα θέμα πού μέ τή δική μου ἐκτίμηση περιέχει ἕνα εὔρος, γιατί εἶναι ὁ θάνατος ἑνός διανοομένου· δέν εἶναι ἀπλῶς ὁ θάνατος ἑνός ἀγνώστου στρατιώτη. Εἶναι τό ἀποτέλεσμα, ἡ ὀλοκλήρωση, τό συμπλήρωμα μιᾶς ζωῆς πού τήν θέλησε νά εἶναι ἔτσι πού εἶναι, γιατί ὁ Μπάυρον τή διάλεξε τή ζωή του. Ὁ Μπάυρον πάλαι μεθεοῦς καί δαίμονες, πάλαι με τήν κοινωνία τῆς ἐποχῆς του, πάλαι με τήν Ἱερή Συμμαχία τῶν βασιλιάδων τῆς Εὐρώπης καί τελικά πάλαι με τόν ἑαυτό του. Ἀπαρνήθηκε

ὅ,τι εἶχε φτιάξει ὡς ἐκείνη τήν ὥρα. Θέλησε νά πεθάνει μ' ἕναν θάνατο ὀδυνηρό, νομίζοντας ὅτι ἔτσι κατακτᾷ ἕναν ἄλλο χώρο αὐτογνωσίας — ἄς ποῦμε μεγάλες κουβέντες. Τό θέμα εἶναι ἡ γοητευτική πορεία τοῦ Μπάυρον πού μαζί μέ τόν Βίκτωρα Οὐγκώ ἦταν ἀπό τά μεγαλύτερα πνεύματα πού ἐκπροσώπησαν τόν φιλελευθερισμό ὁ ὁποῖος ἀκολούθησε τή Γαλλική Ἐπανάσταση κατά τόν 19ο αἰῶνα καί φυσικά ἐτοίμασε τίς ἐπαναστάσεις καί τή μοίρα τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Αὐτός ὁ μυθικός Μπάυρον θά μποροῦσε νά ἀποτελεσε θέμα γιά ἑκατό ταινίες καί ὄχι γιά μία. Ἴσως — γιά νά κλείσω τίς αἰτίες πού μέ ὀδήγησαν στόν Μπάυρον — ἦταν τό σύγχρονο τοῦ μυθικοῦ ἥρωα. Εἶναι μυθικός ὅσο καί σημερινός. Ἴσως ὑπῆρξε μία ἀπό τίς πιό εὐγενικές μορφές τῆς ἐποχῆς του, μολονότι τόν ἔχουν πολεμήσει κυρίως Ἕλληνες ἱστορικοί πού θελήσανε νά ἀμφισβητήσουν τόν ρόλο του τόν ἀληθινό καί τόν ἐρχομό του στήν Ἑλλάδα: τόν καταγγείλανε σάν πράκτορα τῶν Ἀγγλων. Ἀπό μία ἀποψη, ἔμμεσα ἴσως, ἀλλά δέν μπορεῖ κανεῖς νά τό ἀρνηθεῖ, ὑπῆρξε ἐκπρόσωπος ὄχι μιᾶς ἄμεσης ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἀλλά μιᾶς ἔμμεσης ἐπιθυμίας τῶν Ἑγγλέζων νά ἀναμειχθοῦν καί νά βάλουν χέρι στήν καινούργια γῆ, στό καινούργιο ἔθνος πού γεννιόταν ἀπό τήν ἐπανάσταση τοῦ '21.

Ὁ Σιμόπουλος καταγγέλλει τόν Μπάυρον χωρίς ἐνδοιασμούς σάν πράκτορα. Οἱ μελετητές τοῦ Μπάυρον ἀρνοῦνται αὐτή τήν καταγγελία, ἄν καί δέν ἔχουν τήν ἴδια εὐαισθησία πού ἔχουν οἱ Ἕλληνες, γιατί βλέπουν εὐρύτερα στόν Μπάυρον νά ζωντανεύει τό πνεῦμα μιᾶς ὀλοκλήρης ἐποχῆς. Καί δέν εἶναι τυχαῖο ὅτι ὁ Μπάυρον ἀγαπήθηκε ὅσο λίγοι στήν Εὐρώπη, κι ὄχι μόνο στήν ἐποχή του ἀλλά καί ἀργότερα. Ἐγινε πασίγνωστος σ' ὅλο τόν κόσμο γιά ἕνα εἶδος ἀθωότητος πού περιεῖχε ἡ ἰδεολογία του, ἡ ἀκραία ἰδεολογία του, καί γιά τόν ἀθεϊσμό του, πού δέν προσέβαλλε ὅμως τήν ἄς ποῦμε ἀστική ἐξουσία πού γεννιόταν σιγά σιγά στόν 19ο αἰῶνα· καί γιά τήν ὀμορφιά του ἀκόμα, πού ὑπῆρξε μᾶλλον μυθική — καί ἡ ὀμορφιά, ὡς γνωστόν, ἀφοπλίζει.

Γ.Π.: Νίκο, τήν ταινία σου αὐτή τή γύρισε στή Σοβιετική Ἐνωση (μᾶς ἔμεινε βλέπεις τό ὄνομα) καί μάλιστα στήν Οὐκρανία. Τί ἦταν αὐτό πού σέ ὤθησε νά ἀναζητήσεις σ' αὐτή τή μακρινή χώρα τό γύρισμα τῆς ταινίας καί δέν γύρισε στόν τόπο πού ἀγάπησε ὁ μέγας αὐτός ὀραματιστής τῆς Ἑλλάδας, στόν τόπο πού διάλεξε νά πεθάνει, στό μαρτυρικό Μεσολόγγι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης;

Ν.Κ.: Μέ ρωτᾶς γιατί ἡ ταινία γυρίστηκε στή Σοβιετική Ένωση. Ἡ Ἑλλάδα δέν κρατάει δυστυχῶς μνημεῖα ἀπό τή μνήμη της, πέρα ἀπ' αὐτά πού ἀναλαμβάνουν κάτω ἀπό τή στοργική προστασία τους ἡ πολιτεία, ἡ Ἀρχαιολογική Ὑπηρεσία, οἱ ἀρχαιολόγοι. Ὑπάρχουν πάμπολλα μνημεῖα τῆς πρόσφατης ἑλληνικῆς ἱστορίας, κατεστραμμένα κτίρια, ὑπάρχουν κατεστραμμένες πόλεις, οἱ ὁποῖες δέν μᾶς ἐπιτρέπουν πιά οὔτε νά ἀναπαραστήσουμε κάτι ἀπό τήν ἐποχή τοῦ 17ου καί 18ου αἰώνα, καθὼς εἶναι ἐποχές πού δέν πέσανε στό ἄμεσο ἐνδιαφέρον τῆς κρατικῆς στοργῆς.

Ἔτσι, τό Μεσολόγγι ἔχει καταστραφεί ἐξ ὀλοκλήρου — τό Μεσολόγγι τοῦ '24. Δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνα κομμάτι ἀπό τό κάστρο, δέν ὑπάρχει ἓνα σπίτι, μιά γειτονιά, ἓνας δρόμος. Δέν ὑπάρχει κἀν ἡ περιφνητή λιμνοθάλασσα, ἡ ὁποία ἔχει ἐντελῶς ἀλλοιωθεῖ. Ἀναζητώντας λοιπόν τούς χώρους ὅπου θά ξανάστηνα τό Μεσολόγγι τῆς Ἐπανάστασης, δέν βρῆκα οὔτε λείψανα. Ἀναγκάστηκα νά φάξω γύρω γύρω καί τελικά, σχεδόν τυχαῖα, μέ ὑπόδειξη κάποιων φίλων, βρέθηκα στήν Οὐκρανία, στή χωριά τῶν Τατάρων, φάχνοντες τή χαμένη παρθενιά τῶν ἑλληνικῶν τοπιῶν. Ἔτσι, ἀποφασίστηκε, καί μέ τήν ἐνθουσιώδη σύμπραξη τῶν Σοβιετικῶν κινηματογραφιστῶν, νά γυριστεῖ ἡ ταινία μέ ἑλληνικά καί σοβιετικά κεφάλαια, μέ ἡθοποιούς Ἑλλήνες καί Σοβιετικούς, μέ τεχνικούς Ἑλλήνες καί Σοβιετικούς καί σέ σοβιετικό ἔδαφος, ὅπου ἀναπαραστάθηκε τό μέρος τοῦ Μεσολογγίου πού μᾶς χρειάστηκε γιά τήν ταινία.

Γ.Π.: Ἄν δέν κάνω λάθος, βρεθήκατε στή Σοβιετική Ένωση τίς μέρες τοῦ πραξικοπήματος, τίς μέρες πού γραφότανε τό ὑστερόγραφο ἑνός δράματος, τῆς συγκλονιστικῆς δηλαδή ἐξέλιξης καί κατάληξης τῆς μεγάλης Ὀκτωβριανῆς Ἐπανάστασης. Τά γεγονότα πού ἔζησες ἐκεῖ ἐσύ, ἓνας ἄνθρωπος πού ἀνάλωσε ἓνα σημαντικό μέρος τῆς ζωῆς του στό ἀριστερό κίνημα, μήπως στό μέλλον σέ ὀδηγήσουν σέ μιά νέα ταινία, πού θά διαπραγματεύεται αὐτές τίς ἱστορικές γιά τήν ἀνθρωπότητα στιγμές;

Ν.Κ.: Βρεθήκαμε στή Σοβιετική Ένωση ἀκριβῶς στίς αἰχμηρές ὥρες τοῦ τελευταίου πραξικοπήματος, τοῦ Αὐγούστου δηλαδή τοῦ '91. Ζήσαμε ἀπό κοντά τήν κατάπληξη, τήν ἀπορία καί τήν ἀμηχανία τῶν Σοβιετικῶν ἀμηχανία — γιὰτί δέν πρόλαβε νά δημιουργηθεῖ κάποιος ἐνθουσιασμός, καθὼς καί τό ἴδιο τό πραξικόπημα καί τά ἐπιγεγόμενα, πού ἔφεραν σέ μεγάλη ταραχή τό χῶρο, σέ τεράστια ἀμηχανία, γιὰτί ἐνῶ πιστέφανε στήν περεστρόικα καί τόν Γκορμπατσῶφ, βρέθηκαν ἀναγκασμένοι νά ἀρνηθοῦν τόν Γκορμπατσῶφ καί νά χειροκροτήσουν τόν Γιέλτσιν. Τό ἀλματώδες ξεσῆκωμα τῶν δημοκρατιῶν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τήν τυραννική μητρόπολη, τά ἐθνικιστικά κινήματα πού βέβαια φαίνονται ὑποπτα εὐκόλα καί μπορεῖ κανεῖς νά ἐξηγήσει τήν καταγωγή τους, καθὼς οἱ περισσότερες δημοκρατίες εἶχαν βίαια προσαρτηθεῖ καί στόν κομμουνισμό καί στόν σταλινισμό ἀργότερα, πού ἄφησε ὀδυνηρές μνήμες στοὺς κατοίκους τῶν προσαρτημένων χωρῶν. Ὑπῆρξε ἀμηχανία. Καί τώρα βέβαια πού μιλάμε, τά πράγματα ἔχουν περάσει σέ ἄλλη φάση, πού ἀγγίζει τά ὅρια τῆς ἀεληπισίας, μέ τά οἰκονομικά προβλήματα, τά προβλήματα διακίνησης προϊόντων, τά προβλήματα τοῦ νομίσιματος πού ἔχουν γίνει ἀσῆκωτα, καθὼς φοβερός λιμός κρέμεται πάνω ἀπό τά κεφάλια τῶν Σοβιετικῶν. Τό μεγάλο πρόβλημα εἶναι κυρίως στήν ἐπαρχία, ἡ ὁποία καλεῖται νά αὐτοσυντηρηθεῖ.

Γ.Π.: Καί τώρα μιά ἄλλη ἐρώτηση: Μήπως τά γεγονότα πού συνέβαιναν ἐκεῖνες τίς μέρες στή Σοβιετική Ένωση —τά τραγικά γεγονότα— ἐπηρέασαν τό κλίμα τῆς ταινίας;

Ν.Κ.: Ναι, γυρίστηκε μιά ταινία, ἓνα δράμα προσωπικό, μέσα σ' ἓνα δράμα εὐρύτερο: τό δράμα τοῦ Μπάουρον, τό δράμα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης —πού στά 1824 ἔφθινε ἀπό τίς ἐμφύλιες διαμάχες— μέσα στό δράμα τῆς μεγάλης σοβιετικῆς πανσπερμίας τῶν διακοσίων ἐβδομήντα ἑκατομμυρίων κατοίκων μέ ἀναρίθμητες φυλές, γλώσσες, θρησκείες. Τό μείγμα ἀπέδωσε. Πιστεύω ὅτι τό δράμα τοῦ χώρου ἐπηρεάσε τό δράμα τῆς ταινίας, τό δράμα τοῦ Μπάουρον. Κυρίως ἡ ἀτμόσφαιρα, ἀλλά βέβαια —καί αὐτό θά ἦθελα νά τό τονίσω— καί ἡ ἀρχαία φύση τῶν Ρώσων. Μιλᾶω γιά Ρώσους, γιὰτί ἐγώ Ρώσους γνώρισα καί ὄχι Ἀσιάτες Σοβιετικούς οὔτε μουσουλμάνους Σοβιετικούς. Ρώσους ὀρθόδοξους μάλιστα καί μ' αὐτούς εἶχα συναλλαγή.

Αὐτή τή σλαβική ψυχὴ πού τή γνωρίσαμε μέσα ἀπό ἀναγνώσματα τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας καί νομίζαμε ὅτι εἶχε ἰσοπεδωθεῖ ἀπό τά ἐβδομήντα χρόνια ὑπαρξοῦ σοσιαλισμοῦ. Αὐτή ἡ συγκίνηση ζεῖ ἀτόφια καί ζεῖ ἄφθονα ἀκόμα. Ἔχει ἐπιζήσει, δέν ἔχει συντριβεῖ — τή συναντοῦσα σέ κάθε βήμα μου. Δηλαδή δέν εἶναι ὑπερβολή νά πῶ ὅτι ἡ ρωσική ψυχὴ εἶναι ἀκόμα ζωντανή. Ἐκεῖ ὅποια πέτρα κι ἄν σκῶσεις, σ' ὅποιο χαμόσπιτο κι ἄν μπεῖς καί σ' ὅποια φτώχεια μέσα χῶσεις τήν περιέργειά σου, θά ἀντικρίσεις τούς ἥρωες τοῦ Ντοστογιέφσκι καί τοῦ Γκόγκολ ὀλοζώντανους. Πραγματικά τό θέλησα καί τό ἀναζήτησα νά περιέχεται αὐτή ἡ βαθιά θρησκευτικότητα καί ἡ ὑπαρξιακὴ ἀγωνία τοῦ ρωσικοῦ, τοῦ σλαβικοῦ λαοῦ μέσα στή μὴ θρησκευτικότητα ἀλλά καί στήν ὑπαρξιακὴ ἀγωνία τοῦ Μπάουρον.

Ἔχετε τίς ἀπαντήσεις;
Ἄν οχι ὑπάρχει το περιοδικό γιὰ τὴν Οἰκολογία καὶ τὴν Πολιτικὴ ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ

ΟΙΚΟΤΟΠΙΑ

Τεύχος 19 Αύγουστος 1992

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
 ΑΘΗΝΑ: ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ, Θεμιστοκλέους 37, τηλ. (01) 3602.644.
 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: ΚΕΝΤΡΟ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ, Λαοσάνη 8, τηλ. (031) 237 463.